İNSAN İLETİŞİM VE DİL

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN

3. Baskı

AK

Prof. Dr. Mustafa Özkan

1957, Osmaniye doğumlu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1977). 1977-1980 arasında MEB.'na bağlı çeşitli liselerde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yaptı. 1980'de Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Filolojisi Kürsüsü'ne asistan oldu. 1984'te *"Manyaslı Mahmud, Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük"* adlı tez ile doktor, 1988'de ise doçent oldu. 1995'te profesörlüğe yükseltildi. Halen İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Yayımlanmış eserleri şunlardır: *Yeni Türkçe Sözlük* (Mertol Tulum ve Muhammet Yelten ile birlikte, 1987); *Cinânî, Cilâü'l-Kulûb, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük* (1990); *Mahmud b. Kadî-i Manyas, Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük* (1993); *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi* (1995, 2.bs. 2000); *Faruk K. Timurtaş, Diller ve Türkçemiz* (1996); *Faruk K. Timurtaş, Edebiyat ve Sanat Dünyasından* (1997); *Faruk K. Timurtaş, Makaleler, Dil ve Edebiyat İncelemeleri* (1997); *Tarih İçinde Türk Dili* (1997, 3. bs. 2004); *Faruk K. Timurtaş, Hayatı-Eserleri-Eserlerinden Seçmeler* (2000); *Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri* (2001); *Yüksek Öğretimde Türk Dili-Yazılı ve Sözlü Anlatım*, (Hatice Tören ve Osman Esin ile birlikte, 2001, 2.bs. 2006); *Türkçe'nin Sözlüğü* (Muhammet Yelten ile birlikte, 2002); *Çözümlemeli Osmanlı Türkçesi Metinleri* (Enfel Doğan, Fatih Kemik, Mustafa Uluçay ile birlikte, 2003);*Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (Veysi Sevinçli ile birlikte, 2008); *Osmanlı Türkçesi I* (Hatice Tören ile birlikte,2008).

İNSAN
İLETİŞİM
ve
DİL

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN

İstanbul 2009

Isbn	978-605-5688-00-4
Sertifika No	13423
Yayın Sıra No	1
Genel Yayın Yönetmeni	M. Fatih Andi
Kapak Tasarım	Berk Alben
İç Tasarım	Nimet Özdemir
(Akademik Kitaplar'da) 1. Baskı	Mart 2009
Baskı / Cilt	Kilim Matbaacılık
	0212 612 95 59

Elektronik ortam ve tüm baskı hakları
Akademik Kitaplar'a aittir. © 2009

AKADEMİK KİTAPLAR

Hobyar Mah. Cağaloğlu Yokuşu Sok. No: 1
Özhekim İşhanı Kat: 1/16
Eminönü / İstanbul
Tel: 0 212 512 70 10 Fax: 0 212 512 70 11
www.akademikkitaplar.com

Eşim Ülgen'e ve
Kızım Betül'e
sevgilerimle

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9
İnsan, İletişim ve Dil 13
Ortak Dil, Konuşma ve Yazı Dili 22
Düşünce ve Dil 30
Söyleyiş (Telaffuz) ve Dil 32
Yazım (İmla) ve Dil 38
Anlatım ve Dil 53
Metin ve Dil 61
Edebiyat ve Dil 68
Edebiyat Öğretimi 73
Dilde Kelimeler 79
Kültür Dilimiz 82
Kültür Dilinin Oluşmasında Tercümelerin Rolü 88
Dinamik Bir Kültür Dilini Nasıl Oluşturabiliriz? 97
Bir Kültür Dili Olarak Osmanlı Türkçesi 113
Kitle İletişim Araçları ve Türkçe 134
Türkçenin Korunması 145
Yüksek Öğretimde Türk Dili 151
Kaynaklar 157
Yazıların Bibliyografik Künyeleri 163
Dizin 165

Ön Söz

Yazılı ve sözlü soyut düşünce ürünü dil yalnızca insana özgü bir özelliktir. İnsan dil yeteneğine doğuştan sahiptir, ama dili sonradan öğrenir ve geliştirir. Belli yeteneklerle donatılmış olan insan, bu yetenekleri sayesinde dili de ilim, felsefe, teknik ve edebiyat gibi alanlardaki başarılarıyla birlikte geliştirir. Eğer insan dil yeteneğinden yoksun olsaydı, öteki insanlarla bir arada olma, toplum oluşturma, duygu ve düşüncelerini başkalarına aktarma nasıl gerçekleşebilirdi? Bilimde, sanatta, teknikte ortaya konan gelişmeler gelecek kuşaklara hangi yolla aktarılırdı? İşte insanın dünyadaki yerini, değerini belirten ve insanı insan yapan en temel nitelik dildir.

İnsan varlık âlemini ancak dili sayesinde tanır, bilgi dünyasını onun sayesinde elde eder ve hayatını buna göre düzenler. Dil olmadan insanın sosyalleşmesi, öteki insanlarla ortak bir dünya kurması mümkün değildir. İnsan dil sayesinde diğer insanlarla anlaşabilmekte, onlarla kendisi arasında birleştirici bağlar kurabilmektedir. Dil olmasaydı, insan dışarıya açılamayacak, kendi dünyasında kapanıp kalacaktı. İnsanın kendi dünyasını, bildiklerini başkalarına bildirmesi, bunu da sözlü ve yazılı olarak ifade etmesi dilin başarısıdır.

Kültür bir milletin yaşayış tarzı, maddi ve manevi her şeyini içine alan değerler topluluğudur. Kültür toplum bireylerine yön

ve kişilik veren bir varlık, kişiyi ayakta tutan bir güçtür. Bir milletin dili, dini, gelenek ve görenekleri, sanat eserleri kültürün başta gelen ögeleridir. Yani kültür, insan hayatının toplumsal ilişkilerinden doğan bütün yönlerini kapsar. Başka bir deyişle, bütün kültür etkinliklerinin temelinde dil vardır. Toplumun kültür değerleri bireylere dil yoluyla aktarılır. Bu bakımdan dil ile kültür iç içe geçmiş olgulardır. Dil yeteneği insanda doğuştan olsa bile, bu yeteneğin gerçekleşmesi ve kullanılması toplumsal ilişkilerin varlığına bağlıdır. İnsanlar ancak sosyal çevrelerinin yardımıyla yeteneklerini geliştirebilmekte ve yeni yetenekler kazanabilmektedirler.

İnsan ilişkilerinin temeli dile dayanmaktadır. Bu sebeple bütün hayat deneyi ister istemez dile yansır. Sabahtan akşama kadar konuşan, bütün duygu, düşünce ve hareketlerini dil ile ifade eden insan, dili kendi varlığına uydurur. Biz dil sayesinde bizden çok önce yaşamış insanlarla ilişki kurabildiğimiz gibi, bizden çok uzakta yaşayan insanlarla da görüşmeden anlaşabiliriz. Dil zaman ve mekân engellerini aşarak insanlar arasında duygu ve düşünce ortaklığını gerçekleştirir. Milletin bütün bireylerini ve her yeni nesli tarihin en eski kaynaklarına kadar götüren ve onlarla millî tarih arasında köprü kuran tek araç dildir.

Elinizdeki kitapta dilin kullanım alanlarıyla ilgili yazılar yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı dilin iletişim boyutuyla ilgili genel nitelikte yazılardır. Bir kısmı ise kültür-dil münasebetiyle ilgili olup Türkçenin sorunları üzerinedir. Yazılardan bazıları farklı zamanlarda ve değişik yerlerde yayımlanmış makaleler, bazıları ise çeşitli kongrelerde ve bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiri ya da konuşma metinleridir. Daha önceden yayımlanmış olan yazılar, kitaba alınırken yeniden ele alınıp değerlendirilmiştir. O nedenle ilk yayımlandıkları biçimlerinden biraz farklıdır.

Yazılar kitaba dahil edilirken, yalnızca üniversite öğrencilerinin değil, genel kültür birikimine açık herkesin rahatlıkla yararlanabilecekleri bir yol izlenmiştir. Bunun için yazılar mümkün

kün olduğu kadar dipnotlardan arındırılarak daha rahat okunabilecek bir forma sokulmuştur. Metinler hazırlanırken başvurulan kaynaklar ise, kitabın sonunda bütün halinde yazar soyadlarına göre alfabetik sırada gösterilmiştir.

Kitabın düzeltmelerinin yapılmasında ve "Dizin"in oluşturulmasında yardımcı olan Bölümümüz Araştırma Görevlisi Emek Üşenmez'e teşekkür ederim.

Bu çalışmanın özellikle liseli ve üniversiteli gençlere, dil ve edebiyat hocalarına, dil sevgisine ve dil bilincine sahip herkese yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Mustafa Özkan
Cerrahpaşa, Ocak 2008

İnsan, İletişim ve Dil

BİRİSİ

Bir şey var aramızda
Senin bakışından belli
Benim yanan yüzümden
Dalıveriyorız arada bir
İkimiz de aynı şeyi düşünüyoruz belki
Gülüşerek başlıyoruz söze
Bir şey var aramızda
Onu buldukça kaybediyoruz isteyerek
Fakat ne kadar saklasak nafile
Bir şey var aramızda
Senin gözlerinde ışıldıyor
Benim dilimin ucunda

(Nahit Ulvi AKGÜN)

Konuşma, yalnız insana özgü, insanı öteki canlılardan farklı kılan en önemli özelliklerden biridir. İnsanın dünyadaki yerini ve değerini belirleyen dildir. İnsan dil yeteneğini doğuşunda hazır bulur, ama dili sonradan öğrenir ve geliştirir. Çocukluktan itibaren önce aile içinde, sonra okul ve diğer çevrede, sahip olduğu bu yeteneği geliştirme imkânı elde eder. Çocuk önce ana dilindeki ses, kelime ve bu kelimelerin diziliş kurallarını, yani ana

dilinin nasıl kullanılacağını öğrenir. Sonra da okuma, anlama, yazma gibi çeşitli etkinliklerle dil yeteneğini geliştirir. İçinde yaşadığı toplumda, yaşam boyu devam eden sosyalleşme sürecinde bu yeteneğini kullanır. Konuşma yeteneği dolayısıyla dil, insanın duygularını, düşüncelerini, isteklerini bütün incelikleriyle açığa vurmasına, hayatını sürdürmesine imkân sağlar.

Oturduğumuz yerde hiçbir şey yapmadan, yazmadan, konuşmadan, işaretleşmeden, birbirimize bakmadan bir süre beklediğimizi var sayalım. Acaba bu durumun sürdürülmesi mümkün müdür? Şüphesiz mümkün değildir. Çünkü, insan ancak başkaları ile olan ilişkileri sayesinde varlığını sürdürebilmektedir. Belirli bir sosyal çevre içinde yer alan insanlar, birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde bulunurlar. Zira insan, duyan, düşünen, düşündükleriyle yeni şeyler üreten ve bunu da başkalarıyla paylaşma gereği duyan sosyal bir varlıktır. Sosyal ve toplumsal yaşamın temelini de karşılıklı ilişkiler oluşturur. İnsanın dünyada var olduğunu hissetmesi, ancak iç ve dış dünya ile anlamlı ilişkiler içinde olması ile mümkündür. İnsanın toplumsal ilişkileri sona erdiği zaman hayatın da bir anlamı kalmamaktadır.

İnsan ilişkilerinin temeli dile dayanmaktadır. Bu sebeple bütün hayat deneyi istet istemez dile yansır. Sabahtan akşama kadar konuşan, bütün duygu, düşünce ve hareketlerini dil ile ifade eden insan, dili kendi varlığına uydurur. Bu bakımdan dil insanın var oluş biçiminin ifadesidir.

İnsan varlık âlemini ancak dili sayesinde tanır. Bilgi dünyasını onun sayesinde elde eder ve hayatını buna göre düzenler. Dil olmadan insanın sosyalleşmesi, diğer insanlarla ortak bir dünya kurması mümkün değildir. Örneğin bir dile sahip olmayan hayvan, insan başarılarından mahrum kalmakta, öteki hayvanlarla ortak bir dünya oluşturamamaktadır. Doğanın imkânlarından ancak içgüdüsel olarak yararlanmaktadır. Gerçi hayvanlar da bir ölçüde birbirleri ile anlaşırlar, ancak hayvan dilinde, insan dilindeki temel özellikler yoktur. İnsan dilinin üretim düzeneği ve

üretkenliği hayvan dilinde bulunmamaktadır. Hayvanlar arasındaki bildirişimde kalıplaşmış ifadeler bulunur ve bunlar hiç değişmeksizin sürdürülür. Hayvanlardaki bu hareketler, kalıtım yoluyla gelen hareketlerdir. Bunlar ecdattan evlada intikal eder. Bir köpek bugün nasıl havlıyorsa, büyük dedesi de aynı şekilde havlamakta idi. Bir kedi kimseden öğrenmeden miyavlamaktadır. Kafeste yetiştirilen bir kuş kendi başına ötebilmektedir. Bununla birlikte, papağan gibi bazı hayvanlar, taklit suretiyle karşılarında söylenen birtakım sözleri tekrarlayabiliyorsa da bunlar basit birer taklit olup iletişim değeri taşımazlar.

İnsan dil sayesinde öteki insanlarla anlaşabilmekte, onlarla kendisi arasında birleştirici bağlar kurabilmektedir. Dil olmasaydı insan dışarıya açılmayacak, kendi dünyasında kapanıp kalacaktı. İnsanın kendi dünyasını, bildiklerini başkalarına bildirmesi ve bunu sözlü ve yazılı olarak ifade etmesi dilin başarısıdır.

Dil yalnızca insanı insana yaklaştıran, insanları değişik yönleriyle birbirine bağlayan bir yol değildir. Dil insanı bütün evrenle karşı karşıya getirir, onu insana açar. İnsanın evren içine sokulabilmesini gerçekleştirir. İnsanın çevresindeki her şeyle bağ kurması dil ile gerçekleşir. Dil olmadan ince bir duyguyu, önemli bir olayı, bir anımızı nasıl anlatabiliriz?

İnsan dil sayesinde düşündüklerini ve gördüklerini tespit edebilmekte, bunları nesilden nesle aktarabilmektedir. Böylece bir kuşağın başarılarından daha sonra gelen kuşaklar da yararlanma imkânı bulmaktadır. Eğer dil olmasaydı, her kuşak kendi zamanı içinde kapanıp kalacak ve insan tarihî bir nitelik kazanamayacak, yalnızca doğal bir varlık olarak kalacaktı. Yapılanlar ve başarılanlar ancak dil sayesinde korunabilmekte ve gelişebilmektedir.

İnsanlar ürettikleri bilgileri birbirlerine ileterek onu anlamlandırırlar. İnsanlar arasındaki bilgi aktarımı da çok defa dil ile gerçekleşir. İnsan dış dünyayı, kendi iç psikolojik değerleri ile anlamlandırır ve iletişime hazır duruma gelir. Böylece duygu, düşünce ve bilgiler her türlü yolla başkalarına aktarılır.

Dil ile gerçekleştirilen ilişkilerin yanı sıra insanlar, sözsüz olarak da birbirleriyle ilişki kurabilmektedirler. Yüz ifadesiyle, el ve vücut hareketleriyle, vücudun duruşuyla, göz temasıyla, beden temasıyla da karşıdakine belli mesajlar verilebilmektedir. Bunların yanı sıra başka insanlara uzak veya yakın durarak da bilgi aktarımında bulunabiliriz. Ayrıca birtakım araçlar kullanarak da mesaj iletmek mümkündür. Mesela yüzük takarak, farklı kıyafet giyerek, değişik kokular sürünerek çevremize çeşitli mesajlar iletebiliriz. Ancak dil ile gerçekleştirilen alışveriş diğerlerinden daha üstündür. Çünkü dil, yazı aracılığıyla kalıcılığı sağlar.

İletişim

Duygu, düşünce ve bilgileri çeşitli yollarla başkalarına aktarma ve anlamlandırma sürecine *iletişim* denir. İletişim, insanların bir arada yaşayabilmelerinin en önemli gereklerinden biridir. Bir isteğini, bir duygusunu, bir düşüncesini, bir acısını, bir sevincini başkalarıyla paylaşmak isteyen her insan, iletişimde bulunmak ihtiyacındadır. İnsanlar bir arada bulundukları her durumda, birbirleriyle anlaşabilmek için bir sistem oluşturmuşlardır. İnsan haberleşmesi, en gelişmiş iletişim düzeni olan dil üzerinde kurulmuştur.

İletişim sürecinde rol oynayan belli başlı ögeler vardır, bunlar kaynak, mesaj, alıcı, kanal ve koddur.

Kaynak, mesajı gönderen, iletişimi başlatan kişidir. Kaynak kişi, herhangi bir durumda öteki insanlara duygu ve düşüncelerini aktarma girişiminde bulunur. Vericinin etkin bir iletişim kurabilmesi için, alıcının mümkün olduğu kadar çok duyusuna ulaşması gerekir.

Mesaj, söylenen şey, bunun söyleniş tarzı ve içeriğidir. Mesaj, birtakım sembollerle kodlanır ve bu kodların karşılığı alıcı tarafından bilinir. Mesaj, her türlü bilgi, duygu, düşünce, resim ya da

sözü içerebildiği gibi, kaş göz işaretleri, vücut hareketleri gibi tutum ve davranışları da içerebilir. Mesaj, vericiden çıkan duygu ve düşüncelerin, alıcının duyu organlarınca algılanmasına yöneliktir.

Alıcı, mesajın yöneldiği kişi, kurum ya da kuruluştur. Alıcı, gönderilen mesajın içerdiği kodları çözümleyerek sürecin tamamlanmasına katkıda bulunur. İletişim için esas olan, mesajlardaki kelimelere, verici kişi tarafından giydirilmiş olan anlamlardır. Alıcı, mesaj kodlarını çözerken, vericiyi anlamaya çalışır.

Kanal ise mesajın iletildiği araçtır. İletişim işi bir aracıyla gerçekleşir. Bunlar sesler, yazılar, hareketler, yerine göre başka işaretler de olabilir.

Kod ise gönderici ile alıcı arasındaki ortak dildir. Diller birer kodlama, şifreleme sistemidir. Bu bakımdan ancak bu şifreleri bilenler aralarında anlaşabilirler. Mesajı gönderen ile alıcının bir dili bilme seviyesi arasında her zaman fark vardır. İletişimi mümkün kılan, her ikisinin dil birikimlerinin kesişme alanıdır. Bu alan ne kadar geniş olursa, iletişim o kadar başarılı olur.

İletişime katılan ögelerin meydana getirdiği ortama "*bağlam*" denir. İletişimde bulunulan kişilerle olan ilişki, kullanılan kelimeleri tanımlar ve gerçek anlamını verir. Bu bakımdan ilişkinin türüne göre kelimeler farklı anlamlar alır. Kelimelerin anlamları iletişim ortamı içinde, iletişimi gerçekleştiren kişilere bağlı olarak değişir. Kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin ifade ettikleri kendilerine özgü bir anlamı vardır. Ancak bu anlam kelimenin kullanıldığı ortama veya metin içerisindeki diğer kelimelerle kurulan ilişkiye göre değişebilir.

Örnek olarak dilimizdeki *boğaz* sözcüğünü ele alalım ve şu cümlelere bir bakalım:

Soğuk su içince boğazım şişti.
Şimdi boğaz konusunu ele alıyoruz.
Evde üç boğaz beni bekliyor.

Yukarıdaki cümlelerden birincisinde anlam belirgindir. Burada kelimenin "ağız boşluğundan sonra gelen dar boşluk" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. İkinci cümlede konu tam olarak belli değildir. Eğer bu cümle bir tıp fakültesinde insan vücudu hakkında bilgi verilirken kullanılmışsa, insan boğazı kastedilmiştir. Ama bir coğrafya dersinde kullanılmışsa, boğaz sözcüğünden iki dağ arasındaki dar geçit (Gülek Boğazı) ve iki kara arasındaki dar deniz (İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı) anlaşılacaktır. Üçüncü cümleden ise evde yiyecek bekleyen kişi anlaşılmaktadır. Örneklerden de anlaşıldığı gibi kelimeler değişik bağlamlarda değişik kavramları yansıtmaktadır.

İletişim sürecinin sağlıklı olabilmesi için bu ögelerin bir arada bulunması gerekir. Yani iletişim kaynak (gönderici) ile alıcı arasındaki ortak bir sistemle gerçekleşmektedir. Bütün iletişimlerde anlamın kodlandığı bir mesaj (gönderge), bunu gönderen bir gönderici ve mesajın kodunu açan bir veya birden fazla kişi (alıcı) vardır. Mesela bir sınıfta, öğretmenle öğrenci arasındaki iletişimde, çok sayıda alıcı vardır. Verici (kaynak) ve gönderdiği mesajlar aynı olduğu halde, her alıcının kod çözme süreci farklıdır. Bu sebeple her öğrenci dersten farklı izlenim edinir.

Kaynağını ve alıcısını insanların oluşturduğu iletişime "kişiler arası iletişim" denir. Karşılıklı iletişim içinde bulunan insanlar, bilgi üreterek ve bunları birbirlerine aktararak ve yorumlayarak iletişimi sürdürürler. Kişiler arası iletişim, kaynak ve hedefin daha çok yüz yüze karşılıklı konuştukları durumlarda olur. Bu da sözlü veya sözsüz olarak gerçekleşir.

İletişimde gönderici ve alıcı, kanal aracılığıyla buluşurlar. Bu bakımdan gönderici ve alıcı arasındaki kodların anlaşılır olması gerekir. Söz gelişi, hiç musiki bilgisi olmayan birine notalardan, saz eserlerinden bahsetmek bir anlam ifade etmez. İletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için, iletişim kanalını oluşturan dil, önemli bir işleve sahiptir.

Gösterge-Gösteren-Gösterilen-Gönderge

Kişiler arasındaki bilgi alış verişi, *gösterge* denilen anlam yüklü birimler aracılığı ile gerçekleştirilir. Gösterge, kendi dışında bir başka şeyi gösteren, onun yerini alabilen nesne, görünüş veya olgudur. Her gösterge, *gösteren* (ses birimi) ve *gösterilen*den (anlam birimi) oluşur ve bunlar birbirinden ayrılmaz. Gösteren, dil göstergesinin sese ilişkin somut bölümüdür. Gösterilen ise gösterenin zihnimizde uyandırdığı düşünce veya kavramdır. Örneğin *bıçak* göstergesinin göstereni /b.ı.ç.a.k/ biçiminde oluşan ses birleşimidir. Bu birleşim, yalnızca bir ses değil, seslerin birleşmesinden oluşan bir imgedir. Ses duyulabilir, halbuki ses imgesi konuşmaya dönüştürülmese de zihnimizde vardır. /b.ı.ç.a.k/ ses birleşimini duyduğumuzda *bıçak* kavramı, bıçaktan söz etmek istediğimizde de /b.ı.ç.a.k/ ses birleşimi aklımıza gelir. Yani gösterge bir kavramla (anlam birimi) bir ses imgesini birleştirir.

Göstergelerle iletilmek istenen mesajın ne anlama geldiğinin bilinebilmesi için, gönderici ile alıcı arasında bir anlaşma olmalıdır. Gönderici ile alıcı arasında ortak olan öge koddur. Gönderici bu kodla iletisini oluşturur. Alıcı aynı kodu biliyorsa iletiyi (mesajı) çözer; söylenenleri ya da yazılanları anlar. Eğer gönderici ile alıcı aynı kodu paylaşmıyorlarsa iletişim gerçekleşmez. Dil göstergeleri, *gönderge* adı verilen gerçek dünyada var olan durumları, nesneleri, varlıkları gösterirler.

Dil ile olan iletişimde gösterge olarak sözcükler kullanılır. Ancak sözsüz iletişimde dil dışı göstergelerden de yararlanılmaktadır. Örneğin resim, renk, ses gibi çeşitli araçlara bir anlam yüklenerek de mesaj aktarılabilmektedir. Bir el sıkışma, birinin boynuna sarılma sözcüklerden daha çok şey ifade edebilir. Günlük yaşamımızda yeri olan birçok işaretin anlamı bulunduğunu ve bir iletişim dizgesinin parçaları olduğunu görürüz. Örneğin trafik lambalarında kırmızı ışık "Dur", yeşil ışık "Geç" anlamına gelmektedir. Bir elektrik direğine asılan kuru kafa resmi "ölüm tehlikesi" anlamını yansıtmaktadır. Sevgiliye gönderilen

kırmızı güller "ateşli bir aşkı" dile getirmektedir. Dil dışı olan bu göstergelerin sayısı oldukça fazladır. Bunların ortak noktası insan dilinin seslerini kullanmamalarıdır.

Her dil, doğadaki nesnelerin, durum ve olayların, hareketlerin anlatımı sırasında birtakım ses birleşmelerinden yararlanır; bu ses birleşmeleriyle onları kavramlaştırır. Bazen kendi kök ve ekleriyle türetmeler yapar; bazen başka kavramlardan yaptığı aktarmalarla ad vermeye yönelir. Böylece dildeki göstergeler meydana gelir. Her dil, doğadaki bu nesneleri, hareketleri adlandırırken, onları kendine özgü biçimde algılar. Bu bakımdan varlıkların, nesnelerin ve hareketlerin adları her dilde farklı olur. Örneğin Türkçedeki "kedi", İngilizcedeki "cat", Fransızcadaki "chat", Almancadaki "katze", İspanyolcadaki "gato", Arapçadaki "hirre" sözcükleri aynı hayvanı gösterirler.

Başlangıçta bir nesne, bir olay, bir hareket için bir sözcük kullanılmıştır. Ancak, zaman içinde ve kullanıldığı yere göre, göstergelerin çeşitli kullanılışları, yeni anlamları, ortaya çıkabilir. Örnek olarak *baş* sözcüğü başlangıçta vücudun üst veya önünde bulunan bölümünü ifade etmek üzere kullanılmış, zamanla onunla benzerliği, ilişkisi, yakınlığı bulunan başka kavramları da karşılar duruma gelmiştir: Meselâ *kol başı* birleşiğinde "bir topluluğu yöneten kimse" anlamında; *hafta başı* tamlamasında "başlangıç" anlamında"; *köprünün iki başı* deyiminde "bir şeyin uçlarından biri"; *mangal başı, ocak başı* gibi gruplarda ise "bir şeyin yakını veya çevresi" anlamlarında kullanılmıştır.

Tek tek sözcüklerden yola çıkarak mesela bir *köpek*, bir *ağaç*, bir *çiçek* göstergelerini ele alalım. Bunlar söylendiğinde veya yazılı olarak önümüze geldiğinde, zihnimizde bir tasarım, bir görüntü oluştururlar. Zihnimizde beliren bu tasarıma "temel anlam" denir. Bu temel anlam, sözcüğün göndergesel anlamıdır. Bunları dinleyen veya okuyan kimseye ilk olarak bu temel anlamı aktarırlar. Ancak diller zaman içinde, toplum yaşamıyla ilgili olarak bazı değişmelere uğrarlar. Bu sırada göstergelerin an-

lamlarında da değişmeler ve gelişmeler olabilir ve birtakım anlam farkları belirebilir. Örneğin "*yavuz*" sözcüğü eskiden "fena, kötü, perişan, şirret" gibi olumsuz anlamlarda kullanılıyordu. Ancak belli bir dönemden sonra Sultan Selim için bir ünvan olmuş ve anlam iyileşmesine uğrayarak "iyi, güzel, güçlü, yiğit, kahraman" anlamlarında kullanılmaya başlamıştır. Aynı biçimde *oğul* sözcüğü, eskiden hem kız, hem erkek evlat için kullanılırken, bugün anlamı daralmış olup yalnızca erkek evlat için kullanılır duruma gelmiştir. *Dün* sözcüğü eskiden "gece" anlamında iken, günümüzde "bir önceki gün" anlamında kullanılmaktadır.

Göstergeler insan hayatında önemli yer tutar. İnsanlar söylemek istediklerini göstergeler aracılığıyla ifade ederler. Anlam aktarımı için kelimelerin dışında kullanılan başka göstergeler de vardır. Örneğin levhalar, giysiler, süsler; sanat dallarında kullanılan renkler, biçimler gibi. Ancak dil göstergeleri çok daha kullanışlıdır. Çünkü bu göstergeler, kendi anlamlarından başka anlam ve değerleri de ifade etme gücüne sahiptirler. Ayrıca dil etkin bir taşıyıcıdır ve dille gerçekleştirilen iletişim, gelecek zamanlara aktarılmak üzere saklanabilmektedir. Bilimde, sanatta her türlü etkinlik, kültürdeki her türlü birikim ancak dil sayesinde süreklilik kazanmaktadır.

Ortak Dil, Konuşma ve Yazı Dili

Dil bir milletin kültür değerlerinin en başında yer alır, Bu bakımdan ona büyük önem vermek gerekir. Aynı dili konuşan insanlar "millet" denilen sosyal varlığın temelini oluştururlar. Duygu ve düşünceler dil aracılığıyla insandan insana aktarıldıkları için, dil, insan topluluklarını bir yığın olmaktan çıkarıp onları millet hâline getirir.

Birey konuştuğu dili, içinde yaşadığı toplumda hazır bulur. Dil, bireye toplumun bağışladığı en büyük miras ve donanımdır. Ana, baba, çevre, okul çocuğa dil aracılığıyla, toplumun yüzyıllar boyunca biriktirdiği hayat tecrübesini ve kültürünü aktarır. Çocuğun önce ailesinden, sonra okuldan ve ilişkili bulunduğu diğer çevrelerden öğrendiği dil, ana dilidir. Çocuk önce annesinin konuştuğu dilin ses özelliklerini kazanır. Gündelik nesne ve olayların adlarını aynen söylemeye çalışırken, duyduğu sesleri taklit eder, dildeki sesleri öğrenir.

Ana dili öğrenilirken, kelimeler kavramları ve ses dizgeleriyle birlikte öğrenilir. Öyle ki kavram zihinde uyandığı zaman ses bileşeni, ses bileşeni duyulduğu zaman da kavram zihinde canlanır. İnsan, ailesinden ve yakın çevresinden duya duya ana dilinin kelimeleri gruplaştırma yollarını, söz dizimi örgüsünü öğrenir. Ana dilinden sonsuz sayıda yeni kelime grupları üretebilme ve cümle kurabilme yeteneğini elde eder. Yaşam boyu süren sosyalleşme sürecinde de bu yeteneğini kullanır.

Belli bir yaşa gelen çocuk sokakta, okulda, çevresinde, radyoda, televizyonda, kitaplarda, dergilerde, gazetelerde binlerce kelime, cümle ve deyimle karşılaşır. Bunlar çocuğun kültür ve dil hazinesini oluşturur. Bir sosyal çevrede günlük hayatta kullanılan bütün bu kelimeler, cümleler, deyimler, kalıplaşmış sözler vb. "ortak dili" oluşturur.

Ortak dil, bir toplulukta bölgeler üstü anlaşma aracı olarak tanınıp benimsenen ve kurumlaşan dildir. Bu dil, bir ülkede konuşulan lehçe ve ağızlar içerisinde yaygınlaşarak hâkim duruma geçen, herkes tarafından benimsenip kullanılan yazı ve edebiyat dilidir.

Ortak diller genellikle yönetim ve kültür merkezlerinin konuşma dili üzerine kurulur. Ülkenin yönetim ve siyaset bakımından merkez durumunda olan bölgesi, öteki bölgeler üzerine etki eder. Bu bölgenin kültür, sanat, ilim vb. yönlerden öne çıkması oranın konuşma şeklinin de öne çıkmasına yol açar ve bu konuşma şekli ortak dil durumuna yükselir. Ortak dil esas olarak bir bölgenin konuşma diline bağlı olarak gelişmekle birlikte, yüzde yüz o konuşma diline bağlı kalmaz. Bağlı olduğu konuşma dilinin dışındaki lehçe ve ağızlardan gelme kelime ve şekilleri de bünyesine alarak zenginleşir.

Hiçbir insan konuştuğu dilin bütününü, kelimelerin, deyimlerin, atasözlerinin hepsini bilemez. Yani dile bütünüyle sahip olamaz. Dilde var olan cümle yapılarının hepsini kullanamaz. Birey dili kullanırken, sosyal çevresine, eğitimine, bireysel yeteneklerine göre bir seçme yapar. Bazıları eski sözcükleri kullanmayı severken, kimileri yeni buluşları, günlük kullanılışları tercih eder. Herkesin kelimeleri söyleyişi, cümle kuruluşu farklıdır. Dildeki sınırsız yeni anlamlar üretme imkânı, yeni ilişkiler kurma yeteneği, bireylere birbirinden farklı anlam dünyaları kurma, farklı kelimelerle, farklı üsluplarla konuşma ve yazma imkânı sağlar. Yani toplumdaki herkes dili kendine özgü, kendi istek ve amacına göre bireysel biçimde kullanır. Her insan bu ortak dili

farklı biçimde kullanır, ama yine de ortak dil, herkesin anlamını bildiği kelimelerden oluşur. Türkiye Türkçesinde ortak dil, İstanbul ağzı üzerine kurulmuştur.

Bir ülkenin yazı dili, ortak dilin çeşitli yazışmalarda, okul kitaplarında, ilim ve sanat eserlerinde kullanılması sonunda ortaya çıkar. Bu bakımdan ortak dil hem yazı hem de konuşma dilini içine almaktadır. Ortak dil için *ülke dili, yazı dili, resmî dil, edebî dil, ulusal dil* ifadeleri de kullanılmaktadır. Bütün basın yayın organları, kitle iletişim araçları, bütün resmî kurnluşlar, ortak dilin en yaygın olarak kullanıldığı alanlardır.

Toplum bireylerini birbirine bağlayan ortak dil, konuşma ve yazı dilini içine aldığı için, hem yazılı hem de sözlü olarak düzenlenir.

Konuşma dili, yazı dilinden farklı olarak çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan, günlük hayatta pratik amaçla kullanılan dildir. Konuşma dili esas olup daha eskidir. İnsanlar daha yazıyı bilmeden de yüzyıllar boyunca konuşarak anlaşabilmişlerdir. Bu bakımdan dilin yapısının kavranması, konuşmanın şartlarının bilinmesine bağlıdır. Konuşma dili sosyal tabaklara, coğrafî bölgelere bağlı olarak birtakım farklar gösterebilir. Lehçeler ve ağızlar bu değişikliğin doğal sonuçlarıdır.

Yazı dili ise bir konuşma dilinin yazıya geçirilmesinden ortaya çıkan ve çeşitli ilim ve sanat eserlerinin kaleme alınmasında kullanılan dildir. Bu özelliğiyle yazı dili ile ortak dil anlamdaş sayılabilir. Yazı dili ses, şekil ve cümle bakımından işlenmiş ve geliştirilmiş, yani bir kültür ve medeniyet dilidir. Üzerinde raharça düşünmek ve işlemek mümkün olduğundan, yazı dili kuşaklar boyunca sürekli geliştirilir ve zenginleştirilir. Konuşma dili, kuşaklara ve bireylere bağlı olarak varlığını devam ettirdiği için, bireyle birlikte o da kaybolur. Yazı dili ise kâğıt üzerinde davam eden gelenekle kuşaklar boyunca sürüp gider. Böylece nesillerin yaşam tecrübeleri, kuşaktan kuşağa artarak zenginleşir. Bu bakımdan yazılı geleneğe sahip olan toplumların medeniyet seviyeleri yüksektir.

Hiçbir yazı sistemi, konuşulan dilin bütün özelliklerini tam olarak yansıtmaz. Örneğin konuştuğumuz dilde hecelerin tonu ve söyleyiş şiddeti vardır. Konuşmada söyleyiş tarzı ile el, yüz hareketleri, vücut hareketleri önemli rol oynar. Bunları yazıda gösterme imkânı yoktur. Mesela *öğretmenim* dediğim zaman, kendi öğretmenimden mi söz ediyorum, öğretmen olduğumu mu söylemek istiyorum, yoksa bir öğretmene mi sesleniyorum, belli değildir. Bunlar ancak kelimenin heceleri vurgulanarak belli olur. Eğer kelimenin başından veya sonundan anlaşılmıyorsa, yazıda, bu anlamlardan hangisini kastettiğimizi belli edemeyiz.

Yazı dili ile konuşma dili arasında kullanılış bakımından da fark vardır. Konuşma dili, gelişigüzel bir dildir. Yani insan konuşurken dilin kurallarına, ölçülerine pek dikkat etmez. Ayrıca konuşurken, düşünmeye pek fırsat olmadığından, konuşan insan konuşma mekanizmasından dolayı az çok basitleşir. Yazı dilinde ise ifade aracı olarak yalnızca yazı vardır. Yazı dilini kullanırken, ifadenin anlaşılır olmasına büyük bir özen gösterilir. İlim adamları, yazarlar, sanatçılar bir kelimeyi yazarken bir sürü tereddütler geçirirler, karalamalar yaparlar. Halbuki konuşmada böyle sıkıntılara girilmez.

Konuşma dili birçok lehçe ve ağızlara ayrılabildiği hâlde, yazı dili daha çok toparlayıcı ve birleştirici bir özellik taşır.

Dil dizgesi, çok defa birbiriyle iç içe geçmiş farklı dil görünüşleri içerir. Dilin bu şekilde bölünmeleri o dilin lehçe ve ağızlarını meydana getirir.

Bir dilin tarihî, siyasi, sosyal ve kültürel sebeplerle, zamanla ses, yapı ve kelime haznesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kolları o dilin lehçelerini oluşturur. Özbek, Kırgız, Kazak, Türkmen, Azeri lehçeleri gibi. Bazı lehçeler ana dilden çok eskiden ayrılmış olabilirler. Bu durumda lehçeler arasındaki farklar çok derin olur. Türkçeden bilinmeyen bir zamanda ayrılmış olan Çuvaşça ve Yakutça lehçeleri gibi.

Bir dil veya lehçe içerisinde, daha küçük yerleşim bölgelerinde, yazı diline oranla farklılık gösteren konuşma biçimleri bulunur. Bunlar o dil veya lehçenin ağızlarını oluşturur: İstanbul ağzı, Adana ağzı, Konya ağzı, Kastamonu ağzı gibi. Ortak dilde kullanılmayan pek çok türemiş ve birleşik kelime, birçok eski şekil ağızlarda yaşayabilir. Ortak dilde yabancı karşılıkları kullanılan bazı kavramların ağızlarda özgün karşılıklarına da rastlanabilir.

Ağızlarda yaşayan bu şekillerden bazıları zamanla ortak dile girer. Ortak dile bu katılım hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde kendini gösterir. Ama bu katılım sanıldığı kadar kolay olmaz. Çünkü bir kelimenin bir ağızda başka biçimi, başka bir ağızda ise daha değişik şekli vardır. Yani ağızlar farklı söyleyişleri yansıtırlar. Halbuki yazı dili, edebî dil, derleyip toplayıcı, birleştirici bir niteliğe sahiptir. Bu yüzden de herkes için geçerli olacak ve ortak dile mal olacak uygun kelime bulmak her zaman mümkün değildir. Ancak ortak dil, ağız kaynağından çok fazla yararlanma yoluna giderse, derleyip toplayıcı, birleştirici niteliğini, ortak dil olma özelliğini kaybedebilir.

Dilimizde ağızlardan alınarak ortak dilde kullanılan pek çok kelimeye rastlarız: *abartmak, albeni, güney, kuzey, ağman* (= eksiklik, kusur, ayıp), *ala sulu* (= tam olgunlaşmamış), *çevrinmek* (= bir şeyin etrafında dolanmak), *dingin* (= hareketli olmayan, sakin), *dölek* (ağırbaşlı, uslu; düz ve verimli arazi), *döveç* (= ağaçtan yapılmış havan), *dulda* (= kuytu yer, siper), *düğmek* (= düğüm yapmak), *ivedi, evecen* (= aceleci), *görkem* (= göz alıcı ve gösterişli olma durumu), *göynük* (=yanık), *yoz, yozlaşmak* gibi.

Her ülkede farklı meslek gruplarının, çeşitli zümrelerin kendi aralarında kullandıkları farklı terimleri bulunan dil katmanları vardır. Bunlardan biri de "argo"dur: *Öğrenci argosu, esnaf argosu, külhanbeyi argosu* gibi. Argonun söz varlığının büyük bir bölümünü günlük dilin kelimeleri oluşturur. Ancak bu kelimeler farklı anlamlarda olup şifreli biçimde kullanılır: *bayılmak* (para vermek, ödemek), *dümen* (hile), *kandil* (çok sarhoş), *yeşermek* (çok beklemek), *yükü yıkmak* (doğum yapmak) gibi.

Argo, belli sınıflara mensup insanların kendi aralarında konuştukları bir dil olmakla birlikte, bazı argo sözcüklerin zamanla genelleşerek ortak dile yansıdığı da görülür: *kodes* (hapishane), *araklamak* (çalmak, hırsızlamak), *çakmak* (farkına varmak) gibi. Argoda kullanılan sözcüklerin çoğu, alışılmışın dışında ve toplumun değer yargılarına aykırı bir kullanılışı yansıttıklarından "müstehcen, bayağı ve kaba" olarak değerlendirilir. Esasen gizli bir dil gibi şifreli olarak kullanılmalarının sebebi de toplumun değer yargılarını ihlal eden bir nitelik taşımalarıdır.

Günlük konuşma dili, evde, sokakta, çarşıda, alışverişte, günlük ihtiyaçlarımızı karşılamaya yönelik olarak kullandığımız, canlı ve hareketli bir dil olmakla birlikte, kelime sayısı bakımından sınırlı, cümle yapısı bakımından da basittir. Bilimde, sanatta, felsefede kullanılan dil günlük dilden farklıdır.

Çeşitli bilim ve fen kollarında, türlü mesleklerde kullanılan dile *bilim dili* denir. Bilim dili ortak dilden bazı kelimeler almış olabilir, ama kelime kadrosu ve onlara verilen anlam bakımından çok farklıdır. Tıp, hukuk, kimya, matematik, tarih, coğrafya vb. her bilim dalının *terim* denilen kendine özgü kelimelerden oluşan bir dili vardır.

Terimler genel olarak tek anlamlı kelimelerdir. Çünkü bunların anlamları ait oldukları bilim dalınca sınırlandırılmıştır. Bu bakımdan terimlerin anlamları cümlede kullanılışlarına göre değişmediği gibi, kişiden kişiye de değişmez. Örnek olarak şu iki metni karşılaştırdığımızda, bilim dilinin ve terimlerin günlük konuşma ve ortak dilden farkını daha yakından görebiliriz:

"Tek başına depresif bozukluklar var olmasına rağmen, komorbidite ayrı bir sorundur. İngiltere'de yapılan çalışmalarda adolesanların % 1.3'ünde depresyon ve anksiyetenin beraber bulunduğu gösterilmiştir. Davranış Bozukluğu olan vakaların yaklaşık üçte birinde klinik olarak belirgin depresyon vardır; okul fobisi olarak tanı koyulan ve özellikle okula gitme sırasında çeşitli psikosomatik belirtilerle kendini gösteren ayrılık anksiyetesi bozukluğu çoğunlukla depresyonla birliktedir;

sosyal fobileri ve aşırı endişeleri olanların da bir kısmında depresyon söz konusudur."

Prof. Dr. Aysel Ekşi

"Hukuken korunan menfaatlerin çeşitli olması, çeşitli hakların varlığını gösterir. Haklar, konularına ve sahibine sağladığı yetkiye göre çeşitli adlarla anılarlar. Mesela şahsiyet hakkı, mülkiyet hakkı, intifa hakkı, alacak hakkı, şuf'a hakkı, velayet hakkı gibi.

Hak sahibi, hukeken menfaati korunan varlıktır. Bu varlıklara şahıs (kişi) denilir. Bugün her insan bir şahıstır. Fakat şahıslar sadece insanlardan ibaret değildir. Bir dernek, bir şirket, bir vakıf da birer şahıs olarak kabul edilmektedir. İnsanlara hakiki (gerçek kişiler), diğerlerine hükmi şahıslar (tüzel kişiler) denilmektedir.

Prof. Dr. Kemal Oğuzman

Her bilim dalının kendine özgü terimleri vardır ve bunlar o bilim ve sanat dalının temelini oluşturur. Örneğin *hece* (Bir hamlede çıkarılan ses veya ses birliği), *kök* (Sözcüğün ekleri ayrıldıktan sonra geriye kalan anlamlı bölümü), *ses bilimi* (Dilin seslerini inceleyen bilim) sözcükleri dil bilgisi terimidir. *Beyit* (Aynı vezinle söylenmiş iki mısradan oluşan nazım birimi), *kafiye* (Şiirde mısra sonlarında görülen ses benzerliği), *kinaye* (Bir sözün aynı yerde hem gerçek hem de mecaz anlamıyla kullanılması) gibi sözcükler edebiyat terimidir. *Açı, açıortay, üçgen, dörtgen, kare, yamuk çarpma, bölme, toplama, çıkarma* gibi sözcükler ise matematik terimidir.

Terimlerin kullanım alanları genellikle ilgili oldukları bilim dallarıyla sınırlıdır. Bunları o ilim dalında çalışan uzmanların dışında çok kimse bilmez. Örneğin yukarıdaki tıp metninde geçen *depresif, komorbidite, adolesan, anksiyete, fobi* gibi kelimeleri ancak bu alanda çalışanlar bilebilir. Metni doğru anlamak ve metinle iletilmek istenen mesajı çözmek için, metinde kullanılan kelimelerin, terimlerin iyi anlaşılması gerekir. Yazarın onlara yüklediği anlamları bilmek lazımdır. Bu nedenle, ancak günlük

yaşamı sürdürmeye yetecek bir dil birikimiyle, bilimsel metinleri anlamak kolay değildir. Farklı bilim dallarında yazılmış metinleri okuyup anlamak için özel çaba göstermek, söz dağarcığını zenginleştirmek gerekir.

Bir kısım terimler, başta sınırlı bir kullanım alanına sahipken, zamanla günlük konuşma ve yazı diline de girebilirler. O zaman bu terimler, günlük dilde normal kelime, kendi bilim alanında ise terim olarak değerlendirilir. Örneğin *telefon, radyo, telsiz, televizyon* sözcükleri bir iletişim terimi iken, sonradan günlük dile girmişlerdir.

Düşünce ve Dil

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli niteliklerden biri onun konuşma yeteneğine sahip bir varlık oluşudur. İnsana ait bir süreç olarak nitelendirilen düşünce ise "sessiz bir konuşma" olarak değerlendirilmiş ve bir davranış olarak ele alınmıştır. Düşünce ile konuşma, düşünce ile söz ve kelime birbirlerinden koparılamaz biçimlerde kaynaşmışlardır. Çünkü dilin taşıyıcısı olan insan, ancak dilin kelimeleri ile birlikte düşünebilir, düşündüklerini fikirler olarak ifade edebilir. Başka bir ifadeyle, insanın içindeki duygulanmaların, söz kalıpları içinde şekillenmesi ise dil ile olur.

İnsan zekâsı somuttan (müşahhastan) soyuta (mücerrede) yükselerek gelişebilmiş ve düşünce ameliyesi gerçekleşebilmiştir. Böylece dil bir yandan düşünceyi oluştururken kendisi de düşünceyle birlikte var olmuştur. Yani dil düşünceyi tamamlayan, onu son noktasına eriştiren bir yeteneğin gelişmesidir. Bu bakımdan dil ve düşünce karşılıklı olarak birbirlerini oluştururlar. Dilsiz düşünce, sadece birtakım eşya hayallerinin zihnimizde canlandırılması tarzında olur ki, bu sadece şekillere ve eşyaya bağlı ve görebildiğimiz dünya ile sınırlı kalır.

Yazılı ve sözlü mücerret düşünce ürünü dil, yalnızca insana özgü bir özellik olup insandan sonra veya onun yanı başında olup biten bir varlık alanı değil, onunla birlikte ortaya çıkan bir varlık alanıdır. Dil ile varlık âlemi arasında sıkı bir karşılıklı münasebet vardır. Düşünmenin dil olmadan mevcut olmasına imkân yoktur. Çünkü düşünme ancak varlık âleminde karşılığı ve her-

hangi bir anlamı olan mevcut kelimelerle faaliyette bulunur. Dil ile düşünme ameliyesi ve öteki varlık alanları arasında sıkı bir münasebet vardır. Bu bakımdan yapay olarak ortaya atılan kelimeler cümlenin, fikrin yapısında bir boşluk meydana getirirler. Çünkü varlık âleminde karşılığı bulunmayan bir kelimenin herhangi bir fikri ifade etmesine imkân yoktur. Bir kelimenin varlık âleminde karşılığının bulunması ise, o kelimenin düşünme ve görme ile meydana gelmesi demektir.

Her dilin kuruluş döneminden gelen bir yapı ve işleyiş tarzı vardır. Yani bir dilin cümle kuruluşu yüzyıllarca önce belirlenmiştir. Bu bakımdan bir milletin yazı dilindeki cümle kuruluş düzeni, o milletin düşünme sistemine sıkı sıkıya bağlıdır; yani dil ile dünce birlikte gelişir. Her dil zamanla işleyişinden doğan kurallar yönünden ses, şekil ve hatta söz dizimi bakımından bazı değişikliklere uğrayabilir. Ancak böyle bir değişimin dile yerleşmesi çok uzun bir süreyi gerektirir.

Bir dil ile düşünülmediği, ilim ve felsefe yapılmadığı zaman, o dilde yoksulluk, fakirlik hüküm sürer. Böyle durumlarda dil herkesin elinde oyuncak olur; herkes kelime uydurma yarışına kalkar. Bu ise doğru bir hareket tarzı değildir. Dilin zenginleşmesi, yeni bir dinamizm kazanması tek bir insanın ürünü değil, bir toplumun tarihinin ürünüdür. Bu alanda herkese düşen kendi diliyle düşünmek, kendi diliyle görmek ve kendi tarihî varlığının dayandığı diline karşı saygı göstermektir. Çünkü bir milletin dili o milletin dünya görüşünden ayrı olamaz. Bu dünya görüşü dili belirler ve geliştirir. Bu yüzden de bir millet ancak dilini yetkin bir seviyeye eriştirdiği zaman fikrî bir ilerleme kaydedebilir.

Dil ve düşünme iç içedir. Bu yüzden düşünme faaliyeti halis, canlı olduğu nispette dilde bir gelişme temel atmağa başlar. Çünkü düşünülen ve görülen şeyler ifadesini ancak dilde bulabilir. Dilin gelişmesi düşüncenin gelişmesi demektir. Çünkü dilin oluşu düşünceden yani ilim, sanat, teknik, gibi insan başarılarından önce veya sonra gelen bir oluş değildir.

ÇOBAN ÇEŞMESİ

Derinden derine ırmaklar ağlar,
Uzaktan uzağa çoban çeşmesi.
Ey suyun sesinden anlayan bağlar,
Ne söyler şu dağa çoban çeşmesi?

"Gönlünü Şirin'in aşkı sarınca,
Yol almış hayatın ufuklarınca;
O hızla dağları Ferhat yarınca,
Başlamış akmaya çoban çeşmesi..."

O zaman başından aşkındı derdi,
Mermeri oyardı, taşı delerdi.
Kaç yanık yolcuya soğuk su verdi,
Değdi kaç dudağa çoban çeşmesi!

Vefasız Aslı'ya yol gösteren bu,
Kerem'in sazına cevap veren bu,
Kuruyan gözlere yaş gönderen bu...
Sızmadı toprağa çoban çeşmesi.

Leylâ gelin oldu, Mecnun mezarda,
Bir susuz yolcu yok şimdi dağlarda;
Ateşten kızaran bir gül arar da,
Gezer bağdan bağa çoban çeşmesi.

Ne şair yaş döker, ne âşık ağlar,
Tarihe karıştı eski sevdalar;
Beyhude seslenir, beyhude çağlar
Bir sola, bir sağa çoban çeşmesi!..

Faruk Nafiz Çamlıbel

İnsanlar duygu, düşünce ve coşkularını dil aracılığıyla söze dönüştürmekte ve başkalarına anlatabilmektedir. Henüz yazı yokken insanlar, duygularını düşüncelerini sözle anlatmaya çalışmışlardır. Bu bakımdan söz, yazıdan önce gelir. Daha sonra yazılı işaretler kullanılmaya başlayınca, konuşma dilinde işitilenler, yazı dilindeki işaretlere dönüştürülerek yazıya aktarılmıştır. Böylece dilde anlatım yazılı ve sözlü olmak üzere iki yolda gerçekleştirilmektedir.

Konuşurken daha zengin anlatım imkânlarına sahibiz. El kol hareketleri, yüz göz işaretleri, çeşitli vurgu ve ses tonları konuşmayı mükemmel bir anlatım aracı hâline getirir. Sözcüklerin bu özel söyleyişlerinin anlam aktarımına etkisi büyüktür.

Her dilde sesler mevcuttur. Bunlar da sayılı olup aşağı yukarı 40-50 kadardır. İnsanların çıkardığı sesler sınırlı olduğundan, bütün dillerin çeşitliliğine uyacak kadar ses yoktur. Bununla birlikte seslerin nitelikleri dilden dile az çok fark eder. Örneğin Türkçedeki /a/ sesi ile İngilizce, Fransızca gibi dillerdeki /a/ sesi birbirinden farklıdır. İşte her dil, bu seslerden kendine özgü bir ses düzeni oluşturur. Bu seslerle pek çok yeni kelime türetip, yeni yapılar meydana getirebilir.

Diller seslerinin nitelikleri açısından birbirinden ayrılırlar. Bu bakımdan doğru ve güzel bir konuşma yapabilmek için dilin ses düzenini, söz dizimini, yazım ve söyleyiş özelliklerini, vurgu çeşitlerini, tonlama inceliklerini bilmek gerekir. Nasıl yanlış nota ile çalınan bir müzik parçası kulağı tırmalarsa, yanlış söylenmiş bir kelime, yanlış vurgulanmış bir cümle de aynı rahatsızlığı verir. Ayrıca yanlış anlaşılmalara da sebep olur. Çünkü vurgu ve tonlamanın dilde anlam ayırt edici bir özelliği de vardır.

Okuduğunuz şiirde kelimelerin söylenişlerine dikkat ettiniz mi? Dilde sözcüklerin doğru biçimde sesletilmesine "telaffuz" (söyleyiş) deriz. Ses simgelerine yüklenen anlamların karşımızdakiler tarafından doğru ve tam olarak anlaşılabilmesinin ön şartı doğru telaffuzdur. Konuşmanın ve anlatımın canlı ve akıcı olma-

sı için kelimeleri doğru biçimde söylemek gerekir. Konuşurken ses organları, boğazdan çıkan sese bir biçim verir; buna "boğumlanma" denir. Bu durum, her sesin oluşum tarzının ve ağız içindeki oluştuğu bölgenin ayrı ayrı olduğunu gösterir.

Söyleyiş hataları ile dolu bir konuşmanın inandırıcı ve etkili olması mümkün değildir. Doğru ve güzel bir söyleyişe sahip olabilmek için seslerin boğumlanma tarzlarını ve boğumlanma noktalarını iyi bilmek gerekir. Bunun için dili güzel konuşan kişilerin konuşmalarını kasete veya CD'ye kaydedip bunları defalarca dinlemek gerekir. Böylece söyleyiş kusurlarının giderilmesi mümkün olabilir.

Gerek şiir, gerekse düz yazı türünden metinleri okurken, kimi zaman kelimeler arasında, kimi zaman da bir anlam bütünlüğü taşıyan kelime grupları arasında soluk alıp vererek duraklama yaparız. Yani metinleri soluk alıp vermeksizin, hiç duraklamadan, tekdüze bir biçimde okumayız. İnsanlar konuşurken kelimeleri veya kelime gruplarını hep aynı hızda söylemezler. Bazen bunların arasında, anlamın gereği olarak biraz duraklar, soluk alıp verirler. İşte kelimeler ya da kelime grupları arasındaki bu ses kesintisine "durak" denir. Konuşmadaki bu duraklamalar, yazı dilinde çeşitli noktalama işaretleriyle gösterilir. Cümle içindeki bu duraklamalar, sözün bağlantı yerlerini belirtmek ve kavramları açıklamak amacıyla anlamı bozmayacak şekilde yapılır:

Eee/ ne yapalım?/ Hayat bu;/ acıları da var/ tatlıları da.

Başını onun göğsüne dayasa, /ağrısının dineceğini,/ serinleyeceğini,/ ferahlayacağını sanıyordu.

Derinden derine /ırmaklar ağlar;
Uzaktan uzağa/ çoban çeşmesi,
Ey suyun sesinden/ anlayan bağlar;
Ne söyler şu dağa/ çoban çeşmesi?

Konuşurken ya da metinleri okurken, kelimedeki sesler "hece" denen bir ses kalıbı içinde söylenirler. Heceler, seslerin birbi-

riyle birleşip bir çırpıda ağzımızdan çıkmasıyla oluşur, yani her nefes darbesi bir hece oluşturur.

Konuşma esnasında heceleri hep aynı biçimde söylemeyiz; soluk hamleleri yer yer ve derece derece yükselir ve alçalır. Böylece bazı heceler yanlarındaki hecelerden daha kuvvetli söylenir. Konuşma ve okuma esnasında, bir heceyi yanındaki heceden daha yüksek bir ses tonuyla, daha baskılı söylemeye "vurgu" deriz. Vurgulu olan hece, diğer hecelere göre daha uzun bir solukla söylenir. Vurgular konuşmanın doğallığını oluşturur, söze duygu değeri katar. Dinleyicide dikkatleri uyandırarak, anlamın kavranmasını kolaylaştırır.

Hecelerinin vurgulanışı, vurguların kuvveti bakımından diller arasında önemli farklar vardır. Örneğin İngilizce, Almanca gibi dillerde vurgular belirgindir. Türkçe hafif vurgulu bir dildir. Vurgulu ve vurgusuz heceleri arasında fazla bir fark yoktur. Heyecanlar, korkular, sevinçler kelimelerin ve cümlelerin vurgularını değiştirebilir. Bununla birlikte dilimizde kelimelerin herkesçe benimsenmiş vurguları vardır. Dilimizde kelime kök ve gövdelerinde orta heceler vurgusuzdur. Türkçede vurgu genel olarak son hecede, bazı durumlarda ise ilk hecede bulunur:

arkadaş! (ünlem)	arkadaş (isim)
Ordu (şehir adı)	ordu (silahlı güç)
yazma! (fiil)	yazma (bir çeşit baş örtüsü)
Kartal (yer adı)	kartal (bir cins kuş)

Kelimede bir hecenin vurgusu ötekilerden daha güçlü olur. Buna "kelime vurgusu" denir. Kelime vurgusu kelimenin yapısına ait olup sebepsiz yere değiştirilmez. Yanlış vurgulanan bir kelime, yanlış söylenmiş olur. Türkçe kelimelerde genellikle son hece vurgulu olmakla birlikte, kelime vurgusu, ekleme, birleştirme gibi çeşitli sebeplerle yer değiştirebilir. Bazı yapım ve çekim ekleri vurgulu olup, tabanın son hecesinde bulunan vurguyu kendi kurdukları heceler üzerine çekerler; böyle eklere "vurgulu ekler" denir:

kapı	kapıdan	
insan	insanlık	
örümcek	örümcekler	
çiçek	çiçekçi	çiçekçiden
derin	derinden	
ırmak	ırmaklar	

Ünsüzle biten bir kelime, ünlü ile başlayan bir kelime ile ardarda geldiğinde, sözün akıcılığını sağlamak ve söyleyişi güzelleştirmek için, bu kelimeleri adeta birleştirerek söyleriz. Yani önce gelen kelimenin son sesiyle, sonraki kelimenin ilk ünlüsünü birleştirip tek bir hece gibi okuruz. Bu birleştirmeye "ulama" deriz. Ulama, okuma ve söyleyişle ilgili bir ses olayıdır. Uygun yapılmış ulamalarla gerçekleştirilen konuşmalar, düzgün akan bir nehir gibi ilerler:

Rum eli >Ru /m e/ li

Çınar altı > çı/ na/ r al/ tı

Yol almış hayatın ufuklarınca.

Leylâ gelin oldu, Mecnun mezarda.

Konuşma sırasında ses titreşimleri hep aynı olmaz. Titreşimlerin yükselip alçalmasından seste bir perdelenme meydana gelir. Ses tellerinin bir saniyedeki titreşim sayısına "perde" deriz. Yani sesler ve heceler arasında, yükseklik bakımından derece farkları oluşur. Böylece konuşma zaman zaman şiddetlenip, derece derece yükselip alçalan hecelerden meydana gelir. Konuşurken, ses titreşimlerinin yükselip alçalmalarından kaynaklanan bir perdelenme ve dalgalanma olur; buna sesin **tonu** deriz. Şarkılarda, türkülerde olduğu gibi, konuşmalarda da ton dereceleri farklıdır. İnsan sesi ton yüksekliği bakımından "tiz", "orta" ve "pes" olmak üzere üçe ayrılır. Eğer titreşimler hızlı ise sesin tonu yüksek (tiz), titreşimler yavaş ise, sesin tonu alçak (pes) olur. Titreşimler ne hızlı ne de yavaş ise ton orta yükseklikte olur.

İnsanlar konuşurken kelimeleri, cümleleri, çeşitli ses perdelerinden geçirerek, onlara çeşitli anlam incelikleri katarlar. Duygu ve düşüncenin özelliğine, dinleyen üzerinde uyandırılmak istenen etkiye göre, ses tonlarını yumuşaklık ve sertlik yönünden bir düzene koyarlar, sese bir akış kazandırırlar, yani bir "tonlama" yaparlar. Konuşma zincirindeki sözler söylenirken, kelimeleri kapsayan ton değişmeleri, yani ses perdelerindeki iniş ve çıkışlar sözün "ezgi"sini oluşturur. Yani tonlama cümlenin ezgisi ya da müzik ahengidir. Bu da cümledeki kelimelerin hecelerine ait perdeler yan yana geldikleri zaman oluşur. Ezgi, konuşanın eğitim seviyesine, sosyal düzeyine, konuşmanın geçtiği ortama, dinleyicilere, konuşanın ruhsal durumuna göre değişiklik gösterir.

Konuşmadaki tonlamalar ya doğal olarak ya da yapmacık bir biçimde gerçekleştirilir. Doğal söyleyiş ve tonlama, kelimelerin ve cümlelerin duygu ve düşüncelere uygun olarak söylenmesidir. Yapmacık söyleyiş ise, dilin gerektirdiği söyleyişten uzak, duygu ve düşünceden ayrı olarak yapılan söyleyiş biçimidir. Yapmacık ve yanlış tonlama, cümlenin ezgisini bozar, anlam aktarımını engeller. Cümlenin mantıkça kurgusuna ve özüne ters düşer. Böyle olunca da konuşmadan beklenen sonuç elde edilmez.

Yazım (İmla) ve Dil

Dildeki anlatım yazılı ve sözlü olmak üzere başlıca iki yolda gerçekleştirilir. Konuşma sözlü ifadeyi, yazma da yazılı ifadeyi doğurmuştur. Konuşurken meramımızı anlatmak için daha zengin anlatım imkânlarına sahibiz. El, kol hareketleri, yüz, göz işaretleri, çeşitli vurgu ve ses tonları konuşmayı mükemmel bir anlatım aracı hâline getirir.

Yazılı anlatımda ise dilin ifade aracı yalnızca yazıdır. Konuşurken sahip olduğumuz imkânlar yazıda yoktur. Bu bakımdan gelişmiş, yüksek seviyeye erişmiş kültür dilleri, konuşmada sahip oldukları anlatım zenginliğini yazıda da sağlamayı gaye edinmişlerdir. Bu bakımdan gelişmiş, büyük bir kültür dili durumuna gelmiş dillerde mutlaka bir imla problemi olmuştur. Çünkü imla yazı dilinin esasını oluşturmaktadır. İmlayı düzene sokmadan dili sağlam temellere oturtmak ise mümkün değildir.

Bir dilin seslerini göstermek ve konuşmayı yansıtmak için kullanılan işaretler sistemine *yazı,* sesi gösteren işarete ise *harf* denir. *Alfabe* ise dilin seslerini gösteren işaretlerin bütününe verilen addır. Yazı, dili görselleştirir, kâğıda döker. Konuşmanın görünmez, uçucu niteliğine karşılık yazı, somut ve kalıcıdır. Bir dilin kelimelerinin doğru olarak yazıya geçirilmesini temin eden ortak yazma şekline ise *yazım (imla)* adı verilir. Yani yazım, dile ait kelimelerin yazı sistemi içinde kazandıkları biçimsel kişilikler olup, konuşmayı yazıya aktaran bir kalıplar düzenidir. Bununla birlikte, yazıyı yalnızca konuşmanın yazılması olarak dü-

şünmemek gerekir. Çünkü yazıda konuşma dilinin içermediği biçimler ve bazı özel öğrenme biçimleri de vardır. Bir dilde kullanılan alfabe dilin yapısına uygun olursa, o dilim yazımı da düzenli olur. Daha doğrusu kendiliğinden düzenli bir yazım biçimi ortaya çıkar.

Yazım kuralları yüzyıllar boyunca yapılan denemeler sonunda ortaya çıkar ve düzenli bir şekil alır. Bununla birlikte dillerin zamanla değişmesi ve gelişmesi, yazım kurallarının ise hep aynı kalması, bir kısım yazım düzensizliklerine yol açabilir. Bu yüzden bu kurallarda da zaman zaman yenilenme ihtiyacı kendini gösterebilir.

Dilin yazıya geçirilmesinde uygulanan imla sistemleri başlıca ikiye ayrılır:

1. Sese dayanan ses imlası veya fonetik imla.

2. Köke ve şekle dayanan köken imlası veya şekilci imla.

Fonetik imlada dilin her sesi, yazıda genel olarak ayrı bir harfle gösterilir. Yani kelimeler nasıl sesletiliyorsa öylece yazıya geçirilir. Bu bakımdan ses imlası, söyleyişi aynen veren imladır. İspanyolca ve Fincenin imlası gibi.

Söyleyişi esas alan bu yazım biçimine göre okuyup yazmak şüphesiz çok kolaydır. Çünkü kelimenin aslını hiç düşünmeden söylediğimiz gibi yazabiliriz. Dildeki sesleri tam olarak karşılayan alfabeye "zengin alfabe" denir. Bu alfabede dildeki ses zenginliği alfabeye de yansıyacağından alfabedeki harf sayısı da artacaktır. Ancak hiçbir alfabe konuşmadaki bütün sesleri ifade edebilecek kadar zengin bir işaret sistemine sahip değildir. Bunu sağlamaya çalışmak ise alfabedeki harf sayısını bir hayli arttırmayı gerektirir. Bu ise imlayı güçleştirir. Onun için benzer sesleri tek harfle göstererek şekil kalabalıklığından kaçınmak daha pratik bulunmuştur. Bu yüzden tamamen fonetik esasa dayalı bir yazım sistemi kurmak pek kolay değildir. Bununla birlikte fonetik imla doğal ve kolay olması yönünden tercih edilen bir yazım sistemidir.

Köke ve şekle dayanan şekilci yazımda ise yazı, konuşmanın değil dilin işaretler hâlinde ifadesidir. Bu yazım sisteminde kelimelerin zaman içinde değişime uğramaları hesaba katılmaz ve aynı yazım biçimi sürdürülür. Ayrıca bu sistemde harfin sesi karşılama ilkesi de yoktur. İki üç harf bir ses için kullanılabilir. Örneğin *ş* sesi için İngilizcede *sh*, Almancada *sch* harfleri kullanılmaktadır. Kelimelerin asılları ile gramer kurallarını esas alan şekilci imlanın da birtakım sakıncalı yönleri vardır. Çünkü konuşma dili zamanla kelimelerin ilk şekillerinden bir hayli uzaklaşmaktadır. Kimi sesler kaybolmakta, kimi sesler ise yeniden ortaya çıkmaktadır. Bu durumda kelimenin ilk şeklini esas alan yazım, dildeki gelişmelere kapısını kapamış olmaktadır. Bu yüzden bu sistem oldukça güç ve kullanışsızdır; İngilizcenin, Fransızcanın imlası gibi.

Bu durumda gelişme ve değişmelere açık olarak, söyleyişe dayanan yazım biçimini temel alarak, kelimelerin doğru şekillerine dayanan bir yazım şekli en uygun olan yazım biçimidir. Hiç şüphe yok ki en iyi ve en kolay yazım, en anlaşılır olan yazımdır. Ne var ki kolay ve eksiksiz bir yazım düzeni ise kolayca sağlanamamaktadır. Bunun için dildeki bütün ses olaylarını ve örneklerini dikkatle incelemek ve ortalama bir yok bulmak gerekir.

Bir toplumun kullandığı alfabeyle, o toplumun dinî ve sosyal hayatı arasında birtakım ilişkiler vardır. Çünkü alfabe seçiminde din önemli bir etkendir. Örneğin Arap yazısı, Müslüman toplumların alfabe tercihlerinde önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde kültür de alfabe seçiminde önemli faktörlerden biridir. Toplumlar hangi kültürün etkisinde kalmışlarsa, o kültürün yazısını benimsemişler veya buna zorlanmışlardır. Mesela bizim 1928'den sonra Latin alfabesini tercih etmemiz, kültür ve medeniyet değiştirmemizin etkisiyle olmuştur.

Dilimize bugüne gelinceye Göktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Arap, Süryani, Ermeni, İbrani, Rum, Latin, Kiril gibi birçok yazı sistemi uygulanmıştır. Bunlar içinde en çok kullanılanlar Göktürk, Uygur, Arap, Latin ve Kiril alfabeleridir.

Göktürk Alfabesi

Türkçenin yazıldığı ilk alfabe olup, "runik eski Türk yazısı" adıyla da bilinmektedir. Bu yazıya "runik" denmesinin sebebi, harflerin eski İskandinav yazıtlarında kullanılmış olan ve "runik alfabe" diye adlandırılan yazıya benzemesidir.

En eski Türk yazısı olarak günümüze kadar gelen bu yazı, daha ziyade taş ve tahta üzerine oymaya mahsus olup sağdan sola veya yukarıdan aşağıya doğru yazılmaktadır. Bu yazıda harfler bitişmez. Kelimeler genellikle aralarına üst üste iki nokta (:) konularak birbirinden ayrılır.

Göktürk alfabesi 38 harften oluşmaktadır. Bunların dördü ünlü, diğerleri ünsüz ve hece işaretleridir (otuz biri basit ünsüz, üçü birleşik ünsüz). Esasında Türkçede bu kadar ünsüz mevcut değildir. Bu alfabede ünsüz işaretinin çok oluşunun sebebi, bazı ünsüzlerin yanında bulunan ünlünün kalın veya ince oluşuna göre iki işaretle karşılanmış olmasıdır. Mesela *baş* kelimesindeki *b* ile *beş* kelimesindeki *b* farklı işaretlerle gösterilmektedir. Bunun yanında bazı çift ses, çift ünsüz işaretleri de bulunmaktadır (*lt, nç, nt* gibi). Ünsüz işaretlerinin çok oluşuna karşılık 8 ünlü için dört işaret kullanılmıştır. Bu dört ünlü işaretinin her biri iki ayrı ünlüyü göstermektedir. Yani a/e için bir harf (𐰀), ı/i için bir harf (𐰃), o/u için bir harf (>), ö/ü ünlüleri için bir harf (𐰆) vardır.

Türklerin ilk kullandıkları Göktürk yazısı Türkçenin ses sistemine ve fonetik yazıma daha uygun bir nitelik göstermekle birlikte, ünlü sayısının yetersiz oluşu ve bir nevi hece alfabesi olması yüzünden Türkçenin bütün seslerini karşılayamamıştır. Bu yazıda geniş yuvarlaklar ile dar yuvarlakları ayırt etmek zordur. Bu yüzden bazı sözleri doğru okuyabilmek, onları önceden bilmeye bağlıdır. Bu yüzden Orhun Abidelerinde geçen pek çok kelimenin doğru olarak nasıl okunacağı hâlâ tartışma konusudur (Köl Tigin/Kül Tigin; Tonyukuk/ Tunyukuk; öze/üze gibi).

Uygur Alfabesi

Türklerin Göktürk alfabesinden sonra ve Arap alfabesinden önce kullandıkları yazılar içinde en önemlisi Uygur yazısıdır. Uygurlar Brahmi, Soğd, Manihey gibi birçok yazı kullanmışlardır. Ancak kullandıkları pek çok alfabe sistemi içerisinde en önemlisi, Soğd alfabesinden geliştirilen ve Uygur yazısı denilen yazıdır.

Uygur yazısı Türkçenin yazımı için hiç de elverişli bir yazı değildir. Bu yazıda da mesela dört yuvarlak ünlü (o,ö,u,ü) yalnızca bir vav ile, ı ve i ünlüleri de ye ile gösterilmiştir. Bu alfabede Göktürkçenin 38 harfine karşılık 20 işaret kullanılmıştır. Bu yüzden Türkçenin seslerini tam olarak yansıtmamaktadır.

Bununla birlikte Uygur yazısı, Türkler arasında İslamiyet'in kabulünden sonra da uzun yıllar önemini korumuştur. Bazı İslami eserlerin dahi meydana getirildiği bu yazı, Anadolu Türkleri arasında bile kullanılmış, ancak güçlü İslam medeniyetinin tesiri karşısında yerini Arap alfabesine bırakarak kullanılıştan düşmüştür.

Arap Alfabesi

Türkçeye uygulanan alfabeler arasında en uzun süreli ve en yaygın olan alfabedir. Türklerin İslam'a girmeye başladıkları IX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamış ve 1000 yıldan fazla bir süre Türk dili ve edebi lehçelerinin yazımı için kullanılmıştır.

Türkçeyi ilk defa bu alfabe ile yazanlar Karahanlılar olmuşlardır. Arap harfli ilk Türkçe metin ise Kaşgârlı Mahmud'un 1072-1074 yılları arasında tamamladığı *Divanü Lugati't-Türk* adlı eserdir. Kâşgarlı eserinde Arap imla sistemini uygulayarak kısa ünlüleri harekelerle, uzun ünlüleri ise uzatma harfleriyle (ا و ی) yazmıştır.

Arap alfabesi yalnızca Osmanlı Türkleri tarafından değil, müslüman olmayan Sarı Uygur, Altay, Tuva, Abakan, Yakut, Çuvaş, Gagavuz ve Karayım Türkleri dışında bütün Türkler tarafından kullanılmıştır. Bugün de Arap alfabesi, Doğu Türkis-

tan'daki (Çin) Uygurlar ve Kazaklar; İran'daki Azeriler ve Türkmenler; Irak'taki Türkler ve Afganistan'daki Özbek ve Türkmen Türkleri tarafından kullanılmaktadır.[1]

Arap alfabesi uzun zaman ve geniş ölçüde kullanılmış olmakla birlikte, Türkçe için pek de elverişli bir yazım sistemi değildir. Arap alfabesi ünsüz esasına dayanan bir alfabedir. Halbuki Türkçe, ünlüleri bol ve çeşitli olan bir dildir. Bu bakımdan Arap alfabesiyle Türkçenin ünlülerini doğru yazabilmek pek de kolay olmamıştır. Bu alfabede kısa ünlüler yazıda gösterilmez, eğer kısa ünlüleri de yazıda belirtmek gerekirse "hareke" denilen özel işaretler kullanılır. Ancak çoğu zaman yazıda hareke kullanılmadığından, aynı harflerle yazılan kelimeleri değişik biçimde okumak ve anlamlandırmak mümkündür. Mesela kef ve lam ile yazılan كل kelimesi *gül, kül, kil, gel, kel* diye değişik biçimlerde okunabilir. Uzun ünlüler ise uzatma harfleri denen elif (ا), vav (و) ve ye (ى) işareti ile gösterilmektedir.

Arap alfabesinde 28 harf bulunmaktadır. Ancak İslamiyetle yayılan ve Kur'an yazısı olmasından dolayı, İslam yazısı olarak da anılan bu alfabe, kullanıldığı dillerin ses yapılarına göre bazı değişiklikler göstererek zamanla genişlemiştir. Örneğin İranlılar bu yazıya p (پ), ç (چ), j (ژ) ve gef (گ) harfini katmışlardır. Türkler ise bu alfabedeki kef harfini g (gördüm گوردم), ğ (düğme دوگمه), v (güvercin گوگرجين) y (bey بك), n (kanlıca قاناقليجه) ve nazal ñ (göñül گوڭول) sesleri için de kullanmışlardır. Böylece alfabenin harf sayısı 32'ye çıkarılmıştır.

Arap alfabesi sağdan sola doğru yazılır ve harfler genellikle birleştirilir. Bu bakımdan harflerin başta, ortada ve sonda bulunuşlarına göre farklı şekilleri vardır. Ayrıca kitap yazısı ile el yazısı arasında da bazı kaligrafik özellikler bulunmaktadır.

---

1 Ahmet Bican Ercilasun, *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara 1996, s.X.

Kiril Alfabesi

Bu alfabe Slav toplulukları için IX. yüzyılda geliştirilmiş bir yazıdır. Aslı Yunan yazısına dayanmaktadır. Bu alfabeyi, Slav toplulukları arasında Hıristiyanlığı yaymakla görevli Aziz Kyrillos'un geliştirdiği kabul edilmektedir. Zaten adını da bu şahıstan almıştır.

Kiril alfabesinde başlangıçta 43 harf kullanılmıştır. Bu harflerden çoğu Yunan alfabesinden, bir kısmı da İbrani yazısından alınmıştır. Ancak bugün bu yazıyı kullanan Rus, Ukrayna, Bulgar, Sırp alfabelerinde bazı harfler çıkarılarak sayı 30-33'e indirilmiştir.

Kiril alfabesi, Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinin yazımında da geniş ölçüde kullanılmıştır. Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin hepsi bu alfabeyi kullanmaktadırlar.

Kiril alfabesini Türkler arasında ilk defa 1871'de Çuvaş Türkleri kullanmışlardır. Altay Türkleri 1932'de, Kırım, Kazan, Nogay, Karaçay, Balkar ve Kumuk Türkleri 1938'de; Yakut ve Abakan Türkleri 1939'da; Azeri, Türkmen, Özbek, Başkurt, Karakalpak ve Kırgız Türkleri 1940'ta; Tuvalar 1941'de; Uygur Türkleri de 1947'de Kiril alfabesini kullanmak durumunda bırakılmışlardır.[2] Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin hemen hepsi Kiril alfabelerini kullanmakla birlikte, alfabeler arasında az çok farklar bulunmaktadır. Böylece 19 ayrı alfabe oluşturulmuştur. Bu bakımdan, buradaki Türk boyları aynı alfabeyi kullanmalarına rağmen, özel bir gayret göstermedikçe birbirlerini okuyup anlamakta güçlük çekmektedirler.

1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla pek çok bağımsız Türk Cumhuriyeti kuruldu. Rusya Federasyonu içinde kalan Türk cumhuriyet ve toplulukları da daha serbest bir ortama kavuştular.

---

2 A.B. Ercilasun, *a.g.e.*, s. XI.

Bu siyasi olaylar alfabe konusuna da yansıdı ve yeni gelişmelere sebep oldu. Türk cumhuriyet ve topluluklarının Latin alfabesine geçmeleri konusunda 1991-1994 yılları arasında hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında, pek çok toplantı yapıldı. Bu toplantılar sonucunda 34 harfli "Ortak Türk Alfabesi"ne geçilme kararı benimsendi. Bu karar doğrultusunda bazı Türk cumhuriyetleri Latin alfabelerini benimseyerek bu alfabeyi kullanma kararı almışlar ve uygulamaya başlamışlardır.

Bunlardan Azerbaycan Cumhuriyeti 25 Aralık 1991'de

Türkmenistan Cumhuriyeti 12 Nisan 1993'te

Özbekistan Cumhuriyeri 2 Eylül 1993'te

Karakalpak Özerk Cumhuriyeti 26 Şubat 1994'te

Latin alfabesine geçme kararı almışlardır.

Ayrıca 13 Mayıs 1993'te Moldova Parlamentosu Gagavuzlar için Latin alfabesini kabul etmiştir. Tataristan Cumhuriyeti de 20 Temmuz 1994'te kabul ettiği bir kararla Latin alfabesine kademeli olarak geçmeyi devlet programına almıştır. Alfabe konusundaki bu gelişmelerin öteki Türk cumhuriyet ve topluluklarını da etkileyeceği muhakkaktır. Böylece Kiril alfabesini kullanan Türkler bu alfabeden vazgeçip "Ortak Türk Alfabesi"ni kullanmaya yönelmişlerdir.

Latin Alfabesi

Latin asıllı Türk alfabesi 1 Kasım 1928 gün ve 1353 sayılı kanunla kabul ve tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi 1928'den beri bu alfabeyle yazılmaktadır. Kanunla belirlenen şekliyle bu alfabede 29 harf bulunmaktadır. Her sesin bir harfle karşılanması ve her harfin de yalnız bir ses için kullanılması ilkesi gözetilmiştir. Özellikle daha önceki alfabelerde açık ve net olarak gösterilemeyen 8 ünlünün gösrerilmesi, eskiden beri var olan kalınlık-incelik uyumunun yanında, düzlük-yuvarlaklık uyumunun

da sistemleşmesini sağlamıştır. Mesela Arap asıllı alfabede a ünlüsünü göstermek için elif (ا), he (ه), ye (ى), üstün (ـَ) ve med (آ) gibi değişik işaretler kullanılmıştır: بابا *baba*, اغاج *ağaç*, آره *ara*, قره *kara*, دعوى *dava* gibi. Aynı durum öteki ünlüler için de söz konusudur: اودونج *ödünç*, ايدم *öptüm*; ايقو *uyku*, اوزون *uzun* kelimelerindeki ö ve u'lar için farklı işaretler kullanılmıştır. Ayrıca eski alfabede tek şekille yazılan eş biçimli ekler de Latin yazısında çok şekilli biçimleriyle yazılmıştır. Örnek olarak, geçmiş zaman eki -dı, eski alfabede tek şekilli olarak (دى) biçiminde yazılırken, yeni alfabede ünlü ve ünsüz uyumuna bağlı olarak -dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü olarak sekiz şekliyle gösterilebilmiştir.

Latin alfabesine göre kelimelerin yapısını oluşturan sesler yazıda açıkça gösterildiğinden, bu alfabeyle Türkçenin yazılışı ve okunuşu çok kolaylaşmıştır. Bununla birlikte Latin alfabesinin kullanımı da bazı yazım kurallarını gerektirmektedir. Eski yazım biçiminden yeni yazım şekline geçilirken, özellikle alıntı kelimelerin yazımında, dilin bütün ihtiyaçlarına cevap verebilen bir yazım sistemi kurulamadığından, yazılı anlatımda eskiden beri bir imla düzensizliği görülmektedir.

Latin asıllı Türk alfabesi, bugün Türkiye Türklerinin dışındaki Kıbrıs, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Finlandiya Türkleri tarafından da kullanılmaktadır.

Dilimizde imla meselesinin esası henüz tam olarak belirlenmiş değildir. Türkçe 1928'de Latin harflerinin kabulüyle şekilci bir imla geleneğinden fonetik bir imla sistemine geçmiştir. Ancak Latin harfleri ile kurulan bu imla sistemi de Türkçenin bütün ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Çünkü eski imladan yeni imlaya geçerken herkesin üzerinde anlaşacağı ve dilin bütün ihtiyaçlarına cevap veren bir sistem kurulamamıştır. Bu yüzden de yazılı anlatımda eskiden beri süregelen bir imla düzensizliği kendini göstermektedir.

Dilimizde daha çok alıntı kelimelerde kendini gösteren bu imla düzensizliğini a) Uzun ünlülerin yazılışında, b) Birleşik kelimelerin yazılışında, c) Alıntı kelimelerin yazılışlarında olmak üzere birkaç grupta toplamak mümkündür:

a) Uzun Ünlülerin Yazılışı

Türkiye Türkçesinde asli olarak uzun ünlü yoktur. Ancak Arapça ve Farsaçadan dilimize girmiş pek çok kelimede uzun ünlü bulunmaktadır. Bu kelimelerdeki uzun ünlülerin yazıda gösterilip gösterilmemesi veya nasıl gösterileceği imlamızın önde gelen sorunlarından biridir.

Yazıda ünlü uzunluklarını göstermek için düzeltme işareti (^) kullanılmaktadır. Bu işaretin ayrıca inceltme işareti olarak da kullanılması, söyleşilerde birtakım yanlışlıklara sebep olmaktadır.

Bugün imlada uzatma için herhangi işaret kullanılmaması görüşü yerleştirilmek istenmekte, özellikle yazılı basında bu konuda bir kayıtsızlık gözlenmektedir. Söyleşilerde ve yazılışlarda yanlışlığa ve tereddütlere yol açmamak için düzeltme (^) işaretinin şu durumlarda gösterilmesi gereklidir.

1. Yazılışları aynı fakat anlamları ve okunuşları ayrı olan kelimelerde uzunluğu gösteren ayırt edici bir işaret olarak: **adem** (yokluk) - **âdem** (kişi, insan), **adet** (sayı)-**âdet**(alışkanlık, görenek), **aşık** (ayak bileğinde bulunan kemiklerden biridir)-**âşık** (seven, sevgili), **alem** (bayrak)- **âlem** (dünya), **hala** (babanın kız kardeşi)- **hâlâ** (şimdiye kadar henüz), **nar** (bir meyve)- **nâr** (ateş), **yar** (uçurum)- **yâr** (sevgili) vb.

2. k, g, l ünsüzlerinden sonra uzatma ve inceltmenin bir arada bulunduğu durumlarda uzatma ve inceltmeyi gösteren ortak bir işaret olarak: *ahkâm, kâgir, kâtip, sükûn, mekân, hilâl, lâle, lâzım, lâkin, nigâh* (bakış), *agâh* (bilgili, haberli), *bükâ* (ağlama, ağlayış), *dergâh, ordugâh, tezgâh, yadigâr* vb.

Kalın okunması gereken g, k ünsüzlerinden sonra gelen ünlüler üzerine düzeltme işaretinin konulması, bu seslerin okunuşunda bazı yanlışlıklara yol açmaktadır. Bunu önlemek için bu gibi kelimelerde g, k ünsüzlerinin önündeki uzun ünlüler üzerine düzeltme işareti konulmamalıdır: *galip, gazi, gafil, kabiliyet, kanun, kadir* vb.

İnce l ünsüzünden sonraki ünlüler üzerine konan düzeltme işareti, inceliği göstermemektedir. Buradaki incelik sesin kendisine ait bir değerdir. O bakımdan böyle kelimelerde de düzeltme işareti koymaya gerek yoktur: *lale, lazım, hilal, lakin, melal* (üzüntü), *kelam* (söz), *lakayt* gibi.

Batı kökenli kelimelerde kalın ünlüden önce gelen l'yi ince okutmak için de düzeltme (^) işareti kullanılmakta ise de (plân, klâsik, plâj, plâk, lâhana vb.), bu kelimelerde sanki uzunluk da varmış gibi telaffuzda yanlışlıklara sebep olmaktadır. Bu yüzden böyle kelimelerde bu işaretin kullanılmaması, inceliklerin telaffuza bırakılması daha uygun olur. Nitekim, *alkol, klor, mentol, lokal, loca, melankoli, gol, bandrol* gibi kelimelerdeki ince l'yi göstermek için de herhangi bir işaret kullanılmamaktadır.

3. Nispet ekini belirtmek için. Nispet eki Arapça ve Farsça isimlerde bağlandığı isimle ilgili sıfatlar yapmaya yarayan ektir. Bu ek esasında şeddeli ve tenvinli bir ye (iyyün) biçimindedir. Ancak Türkçede şedde ve tenvin kaldırılmış ve ye uzun (î) olarak okunmuştur. Böylece ek *î* olarak gelişmiştir: *ilmî, tarihî, resmî, adlî, insanî, millî, fikrî, cinsî* vb.

Bugün bazı kelimelerde nispet ekinin kısa söyleyişi yaygınlaşmış görülmektedir: *Çini, hususi, ciddi, umumi, tiryaki, çengi, zenci* gibi Hatta *türkü, varsağı* gibi kimi kelimelerde uyuma girmek suretiyle iyice Türkçeleşmiştir Ancak çok sınırlı olan bu örneklere bakarak nispet *i*'sinin uzun söylendiği yerlerde kısa *i* ile yazmak birçok kelimenin çekim eki almış şekilleri ile (3. şahıs, iyelik ve yükleme hâli eki) nispet ekli şekillerini birbirine karıştırmaktadır ([onun]resmi- resmî, [onun]ilmi-ilmî, [Türklerin] tarihi-tarihî,

[İslam]dini-dinî, vb.). Böyle durumlarda karışıklığı önlemek için nispet ekinin üzerine uzatmayı gösterici ve ayırt edici bir işaret olmak üzere düzeltme işareti (^) konulmalıdır.

b) Birleşik Kelimelerin Yazılışı

Bugün dilimizde birleştirme yoluyla meydana getirilmiş yüzlerce birleşik kelime mevcuttur. İfadeye büyük kolaylık sağlayan ve kelime dağarcığımızda geniş bir yer tutan bu kelimelerin nasıl yazılacağı, imlamızın henüz bir çözüme kavuşturamadığı en karışık meselelerinden biridir. Birleşik kelimelerden hangilerinin bitişik, hangilerinin ayrı yazılacağı konusunda bugüne kadar bazı kurallar konulmuş olmakla birlikte, bu kurallar kapsamlı, tutarlı ve sınırlayıcı olmadığı için herkes tarafından benimsenmemiştir. Bu yolda açık ve anlaşılır bir kural konulup ortak bir ölçü bulunamaması, kişileri kendi anlayışları doğrultusunda yazmaya yöneltmiştir.

Esasen birleşik kelimelerin ayrı ya da bitişik yazılmalarındaki tereddüt, "birleşik kelime" kavramına tam bir açıklık getirilememesinden kaynaklanmaktadır. Bir kısım araştırmacılar, birleşik kelimeleri anlamca kaynaşma dereceleri açısından, "birleşik kelime değeri kazanmış olanlar" ve "birleşik kelime değeri kazanmamış olanlar" diye ikiye ayırırlarken, bir kısım araştırmacılar da yalnızca şekil bakımından kaynaşmış olanları asıl birleşik kelimeler olarak kabul etmektedir. Birleşik kelimeler de kavram bütünlüğü esas olduğundan, bu yapıdaki kelimeleri şekil değişikliği ile sınırlamak doğru değildir. Anlam bakımından bu kaynaşmanın derecesi ne olursa olsun, sözlük değeri kazanmış olan her kelime grubu bir birleşik kelime hükmündedir. Bu bakımdan birleşik kelimelerin yazılışlarını yapıları açısından ele alıp değerlendirmek daha uygundur.

Bugüne kadar hazırlanan bir çok yazım kılavuzunda birleşik kelimelerin genellikle bitişik yazılmaları esası benimsenmiş olmakla birlikte, bunlar da yine kesin kurallar olmayıp itibarî de-

ğerlendirmeler olduğundan yazılışta bir birlik sağlanamamıştır. Aynı yapıdaki bazı kelimeler bitişik yazılırken, bir kısmı da ayrı yazılmakta ve bunun sebebi açıklanamamaktadır (mesela: *birçok birkaç* bitişik, buna karşılık, *pek çok, pek az* ayrı; *olağanüstü* bitişik *olağan dışı* ayrı). Bunları yalnızca "dil duygusu"yla izaha kalkmak da bizi yanlış yapmaktan kurtaramaz. Bu anlayış yüzündendir ki bu konudaki imla anlayışımız son derece kararsız bir durumdadır.

Başka dillerde de birleşik kelimelerin yazılışı tam bir esasa bağlanmış değildir. Örneğin Almancada birleşik kelimeler geniş ölçüde bitişik yazıldığı halde, Fransızcada genellikle ayrı yazılmaktadır. İngilizcede hem bitişik hem ayrı yazıldığı gibi, bazen de iki unsur arasına çizgi (-) konulmaktadır. Son zamanlarda dilimizde de birleşik kelimelerin ayrı yazılmaları benimsenmiş görünmekle birlikte, bu eğilimde kurallar doğrultusunda değil, alışkanlıklar yönündedir. Oysa imlamızı rayına oturtmak için alışkanlıkları kurallaştırmaktan çok, kuralları alışkanlık hâline getirmeye ihtiyaç vardır.

Birleşik kelimeleri imlâ bakımından iki grupta değerlendirmek gerekir: 1. Birleşik isimler. 2. Birleşik fiiller.

1. Birleşik kelimelerden, birleşik isim hükmünde olanların, şekilce kaynaşıp değişikliğe uğramış bulunanlar ve özel isim olarak kullanılanlar dışındakilerin, anlamca kaynaşma derecesi ne olursa olsun, ayrı yazılmaları gerektiğine inanıyoruz (*ada tavşanı, ağaç kavunu, ağı otu, ağustos böceği, ahu dudu* gibi).

Bu tür kelimeleri, anlamı esas alarak bitişik yazmaya kalktığımız takdirde buna bir sınır koymamız mümkün değildir. Bunları nereye kadar bitiştireceğiz? Ayrıca bitişik yazmak, ünlü uyumları açısından da doğru bir yol değildir. Bundan başka *havva ana eli, güzel hatun çiçeği, meryem ana asması, dul avrat otu, kirli hanım peyniri, on iki parmak bağırsağı* gibi ikiden fazla kelime ile kurulan birleşiklerde hem yazılışta hem söyleyişte dil öğrenimi açısından da büyük güçlüklerle karşılaşılacağı muhakkaktır.

Kanaatimizce tek tek her birleşik kelimenin nasıl yazılacağını öğrenmek yerine, birleşik yapıdaki bütün kelimelerin nasıl yazılacağını kurallaştırmak daha bilimsel bir yoldur. Bu yolda gidildiği takdirde, birleşik kelimelerin yazılışı konusundaki bulanıklığın durulacağı kanaatindeyiz.

2. Birleşik fiiller de bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas olan, anlamca bir bütünlük meydana getirmektedir. Grubu oluşturan unsurlar asıl manalarından az veya çok farklı, yeni bir anlam ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiillerde de durum böyledir.

İster bir isim unsuru ile bir fiil unsurundan, ister bir fiille başka bir fiil şeklinin birleşmesinden meydana gelmiş olsun birleşik fiillerde de bir anlamca kaynaşma söz konusudur ve bunlar tek bir kavramı karşılarlar. Hareket ve oluş ifade eden kavramları karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl yararlanıyorsak birleşik fiillerden de aynı biçimde yararlanırız. Basit ve türemiş fiillerle, birleşik fiiller arasında anlatım bakımından fark yoktur. Fark sadece yapılışları bakımındandır (*hasta olmak-hastalanmak, yavru yapmak-yavrulamak, iyi olmak-iyileşmek, yağma etmek-yağmalamak* gibi). Ancak bu sayılı örneklere bakarak her birleşik fiilin anlam bakımından bir türemiş fiille karşılanacağı yargısına varmak da mümkün değildir. Birleşik fiiller de birleşik isimler gibi kelime gruplarından olduklarından belli kalıplar hâlinde bulunurlar.

Birleşik fiiller de ayrı yazılırlar (*iyi olmak, ayrı düşmek, dili tutulmak, suç işlemek, ele almak, gözden düşmek, not etmek, zarar etmek, hile yapmak, itibar eylemek, emin olmak* gibi). Ancak Arapçadan dilimize geçen tek heceli isimlerden kurulan birleşik fiiller bitişik yazılır (*affetmek, hissetmek, reddetmek, sabretmek, azlolmak, kaybolmak, hallolmak, zemmeylemek* gibi).

Zarf fiillerle kurulan ve tasvir fiilleri adı verilen birleşik fiiller de son zamanlarda bitişik yazılma eğilimindedir (*görebilmek, bulabilmek, alıvermek, söyleyivermek, gidedurmak, olagelmek, öleyazmak, düşeyazmak* gibi).

c) Yabancı Kelimelerin Yazılışı

Yazıda en çok güçlük çekilen konulardan biri de alıntı (Batı dillerinden girmiş olan) kelimelerin yazımıdır. Bunların nasıl yazılacağı hususunda imlamızda henüz bir karara varılmış değildir. Bu yüzden de imlamızda büyük bir karışıklık hüküm sürmektedir.

Bunların bir kısmı özgün biçimleriyle yazılmaktadır (*airconditioned, full time,flash, global, leasing, nonstop, play-back, play-off, prime-time, profil, reality-show, snack-bar, stand-by, watt).* Bu tür kullanılış, bizim imlamızdan tamamen farklı olan İngilizce, Fransızca gibi Batı dillerinin yazım şekillerini dilimize taşımak olacağından doğru bir yol değildir.

Bu kelimeleri aslındaki okunuş biçimleri ile de almak mümkün değildir. Çünkü her toplum bireylerinin kendine özgü bir hançeresi vardır. Bunlar ancak kendi ana dilinde bulunan sesleri çıkarabilirler. İngilizce bir sözü bir İngiliz'in sesletim biçimiyle alamayız. Öyle ise, Türkçede kullanılan alıntı kelimelere Türkçe karşılık bulamıyorsak, bunları dilimize intibak ettirmemiz gerekir. Advocate'i "avukat", captain'i "kaptan", double'yi "duble", machine'yi "makine", station'ı "istasyon" yaptığımız gibi bütün alıntı sözlerin söyleyişlerini ve yazılışlarını Türkçeleştirmemiz şarttır.

Son zamanlarda yazımla ilgili tartışma konularından birini de alfabemizde bulunmayan x, w gibi kimi seslerin, kullanılmaya başlanması oluşturmaktadır. Bu harfleri içeren alıntı sözcükler, dilimizde özgün yazılışlarıyla kullanılmaktadır: *fax, dixi, blendax, axion, taxi; show, watt, worldcard* gibi. Bunlarda da izlenecek yol, yukarıda belirttiğimiz gibi, bu kelimeleri Türkçe sesletimle kullanmaktır. Örneğin bu sözleri pekala *faks, diksi, blendaks aksiyon, taksi, şov, vat, vorldkard* biçiminde söyleyip yazabiliriz.

İmlamızın düzgün ve tutarlı olmasını istiyorsak, dilimize saygı ve özen göstermeli, yazım konusunda titiz davranmaya alışmalıyız.

Anlatım ve Dil

İnsan her zaman içindekini dışa vurmak, kendini anlatmak, duygularını ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşmak ister. Bu istek onun sosyal bir varlık olmasından ileri gelmektedir. İnsanın kendini ifade etmesinin pek çok yolu vardır. Ama bunların içinde en mükemmeli dil ile olan anlatımdır. Dil ile olan anlatım ise ya konuşarak, ya da yazarak gerçekleşir.

İnsanlar, yazının bulunuşundan önce her türlü duygu, düşünce, istek ve hayallerini, sevinçlerini, uğradıkları felaketleri başkalarına anlatmışlardır. Bunlarla ilgili şiirler, destanlar, türküler söylemişlerdir. Sözlü anlatım yazının bulunuşundan sonra da devam etmiştir. Yazının ve yazı araçlarının son derece geliştiği günümüzde bile sözlü anlatım önemini korumaktadır. Pek çok halk edebiyatı ürünleri sözlü olarak meydana getirildiği gibi, konferans, panel, açık oturum, tartışma vb. anlatımlar da sözlü olarak yapılmaktadır.

Yazının bulunmasıyla sözlü ürünler yazıya geçirilmiş ve yazılı anlatım geleneği doğmuştur. Bu bakımdan yazılı anlatım, sözlü anlatımdan daha sonradır. Ancak kalıcılığı sağlayan yazı olduğu için yazılı eserler, zaman ve mekân engellerini aşarak yazarın dışındaki insanlara da ulaşır.

Anlatımın temel yapı taşları kelimelerdir. Kelimeler tek başlarına da bir anlam ifade etmekle birlikte, tek başına duygu, düşünce ve istekleri tam olarak anlatmaya yetmez. Kelimeler teker

teker yalnız birtakım nesnelerin, hareketlerin karşılığı olurlar, tam bir dilek, duygu ve düşünce ifade etmezler. Biz tek tek kelimelerle konuşmayız. Meramımızı anlatmak istediğimiz zaman, kelimeleri bir düzen içinde birleştiririz, Onları dilin belli kuralları çerçevesinde, aralarındaki ilişkilere göre yan yana getirerek daha geniş kapsamlı birlikler hâline koyarız. Kelimeler ancak söz içinde ilişkileri belirlenmiş olarak kullanıldıkları zaman anlatım aracı olurlar. Kelimeler böylece birtakım kurallara bağlı olarak bir dil örgüsü oluştururlar. İşte düşüncelerimizi, duygularımızı, bilgilerimizi, yaşantı ve deneyimlerimizi ifade etmeye yarayan bu dil örgüsüne de "anlatım" deriz.

Her anlatım gerçekleştiği bağlam içinde bir bütündür. Bu bütün, dil bilgisi kuralları ve anlam ilişkisi bakımından birbirine bağlı unsurlardan oluşur. Dillerde kelimelerin bir diziliş sırası vardır. Her kelime ve öge kullanılış değerini kendinden önce veya sonra gelen ögelerden alır. Yani her ögenin değeri kullanılış yerine göredir. Bu bakımdan kelimeler yan yana gelirken belli bir kurala göre sıralanır; akıl ve mantık çerçevesi içinde düşünce ve duygularımızı anlatmamızı sağlar. Kelimeler bazen eksiz olarak yan yana gelerek grup oluştururlar.: *kırk kaşık su, bir altın para, bütün ülke, acele acele, asfalt yol, taze fasulye, çıkmaz sokak* gibi.

Bazen de eklerle birlikte bir öbek oluştururlar: *ipek fabrikası, kapıcı odası, sabaha yakın, meyvelerin kabuğu, kara yolu, yangına körükle gitmek* gibi.

Bu söz öbekleri cümlede özne, nesne, zarf, tümleç, yüklem, gibi değişik görevlerde kullanılabildikleri gibi, yeni öbeklerin içinde de yer alabilirler. Kelimeler dil sistemi içinde birbirine bağlanarak cümleleri oluştururlar. Anlatımda yargı cümlelerle sağlanır:

Kapıcı söylene söylene içeri giriyordu.

Dışarıdan bir gürültü geliyordu.

Ben o zamanlar malların istif edildiği imalâthanenin üstünde yatardım.

Cümleler de bir anlam bağı içinde birleşerek daha üst seviyedeki birimleri oluştururlar. Bunlar paragraflar veya paragraflardan daha geniş düzeydeki biçimlerdir. Cümleyi anlam yönünden değerlendirirken, onu yalnızca kendi yapısı içinde değil, anlam bağı kurduğu öteki cümlelerle birlikte ele almak gerekir. Çünkü metin içindeki her cümle, o metni oluşturan düşünce zincirinin bir halkasıdır.

Edebiyatın konusu olan sözlü ve yazılı verimler, ya ölçülü ve kafiyeli söz dizileri şeklinde, ya da dil kurallarına uygun olarak cümle ve paragraflar hâlinde ortaya konur. Sözün ölçü, kafiye gibi birtakım kalıplara dökülerek söylenmesine *nazım (şiir)* denir. Bu şekilde meydana getirilen eserlere ise *manzum eser* adı verilir. Sözün dil bilgisi kurallarına uygun olarak cümle ve paragraflar hâlinde ortaya konmasına ise *nesir (düz yazı)* denir. Nesir hâlinde meydana getirilen sözlü ya da yazılı eserlere ise *mensur eser* adı verilir.

Şiir ve düz yazıdaki dil örgüleri az çok birbirinden farklıdır. Nazımda her kelimeyi vezne sokmak ve bunu yaparken de güzel söz söylemek güçtür. Birçok şair kelimeleri vezne uydurmak için onları uzatır, kısaltır, cümle yapılarını değiştirir ve dilin normal örgüsünü bozar. Düz yazıda daha serbest bir anlatım vardır. Yazan kişiye rahat bir ifade kolaylığı sağlar. Akla gelen her konu düz yazıyla etkili bir biçimde anlatılabilir. Bu bakımdan *hikâye, roman, deneme, seyahat, anı, fıkra, makale, mektup, tenkit* gibi edebî türlerin çoğu mensur eserlerdir.

Düz yazılarda ele alınan, üzerinde durulan, işlenip geliştirilen temel bir *ana düşünce* vardır. Bu ana düşünce yazarın okuyucuya vermek istediği mesajdır. Yazar metnini bir şeyi anlatmak için oluşturmuştur. Öğretici bir metnin tam ve doğru olarak anlaşılması, büyük ölçüde ana düşüncesinin doğru olarak anlaşılmasına bağlıdır.

Metindeki bu mesaj ya da temel düşünce, metin boyunca birtakım *yardımcı düşünceler*le de değişik yönlerden desteklenir ve kuvvetlendirilir. Bu güçlendirmeler ve destekler, farklı uzunluk-

ta cümlelerden oluşan anlatım birimleriyle, yani paragraflarla sağlanır.

Gerek ana düşünce gerekse yardımcı düşünceler edebî eserlerde bir düzen içerisinde yer alır. Okuma, gözlem ve hayat deneyimlerimizle elde ettiğimiz bilgileri, düşünce ve duyguları rastgele anlatamayız. Bunları belli bir sıraya, önem derecelerine, metnin yazılış amacı ve hedef kitlesine göre düzenleriz. Ayrıca neyi, niçin ve nasıl anlatmak gerektiği üzerinde de düşünürüz. Düşünülmeden yapılan konuşma ve yazmalar tutarlı olmaz. Kısa yazı ve konuşmalar için belki plana ihtiyaç duyulmayabilir. Ancak ayrıntılı olarak anlatılacak konular için plan gereklidir. Plan anlatımın kurgusudur, düşünceleri dağınıklıktan kurtarır ve yazıya yön verir.

İyi bir düzenleme için, elde ettiğimiz bilgileri alt alta sıralar, bunlardan birbiriyle ilişkili olanları bir araya getiririz. Sonra bulgular ve bilgileri, yazının iletisi ve amacıyla ilişkilendirerek yazıya geçiririz. Her metin belli bir biçimde ve alıcısını belli bir konuya yönlendirmek amacıyla okuyucuya sunulur. Bu bakımdan her eser, okuyucusunun değerlendirmesi ve yorumlama yapabilmesine imkân sağlayacak biçimde düzenlenir.

Metni oluştururken ya genelden özele (tümden gelim), ya da özelden genele giden (tüme varım) bir yöntem uygularız. Hangi yöntemi uygularsak uygulayalım, metnin bütünlüğünde tutarlı bir sıra izlenmesi şarttır. Ana düşünce etrafında birleşen düşünce, bilgi, deneyim ve örneklerin sebep-sonuç ilişkisine göre düzenlenmesi gerekir. Çünkü biz, dünyayı sebep-sonuç ilişkisi bağlamında tanır ve bilgilerimizi buna göre düzenleriz. Birbiriyle çelişen veya bağdaşmayan düşünceler, mantık desteğinden yoksun savunmalar karşısında okuyucu, neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilemez.

Yazılı ve sözlü anlatımda duygu ve düşünceler gelişi güzel anlatılamaz. Yazıya veya söze başlarken belli bir amacımızın olması gerekir: Sözgelimi okuyucuda veya dinleyicide heyecan

uyandırmak istiyorsak anlatımımızı bir "olay"a bağlar ve onları bu olayın içine çekmeye çalışırız. Anlattıklarımızın, bir tablo gibi gözler önünde canlanmasını istediğimizde de tasvir yaparız. Bize yabancı gelen veya anlaşılması güç durumlar hakkında bilgi ve haber vermek gerektiğinde, bunları açıklama yoluna gideriz. Eğer amacımız karşımızdakini belli bir düşünce ve davranışa yöneltmek ise o zaman da konuyu tartışma havası içinde ele alırız.

Metin, yazarın niyetine bağlı olarak değişik işlevler üstlenir. Örneğin yazar bir öykü anlatmak isteyebilir, bir şey kanıtlamaya çalışabilir, bir konu hakkında bilgi verebilir, düşüncesini konuşmaya bağlı bir anlatım tarzıyla ifade etmek isteyebilir... Bu şekilde farklı anlatım şekilleri ortaya çıkar: Öyküleyici anlatım, betimleyici anlatım, kanıtlayıcı anlatım, tartışmacı anlatım, acı ve hüzün verici anlatım, düşsel anlatım, emredici anlatım, söyleşmeye bağlı anlatım, gelecekten söz eden anlatım vs.

Ayrıca anlatımda iletişime katılan ögeler, anlatımın amacı, alıcıda uyandırılmak istenen etki, anlatıcının anlatılan şey karşısındaki tavrı da anlatım türünün belirlenmesinde etkili olur. Metnin özellikleri anlatımda izlenecek yolu belirler.

Edebî türlerde farklı anlatım biçimleri bir arada bulunabilir. Örneğin, bir öyküde betimleme, açıklama, tanıtma amaçlı yazılmış parçalar öyküleme çevresinde birleştirilebilir. Makalede açıklama, tanımlama, tartışma, öğretme gibi anlatım biçimleri birlikte kullanılabilir.

Metni oluştururken, yazının türüne göre farklı düzenlemeler yapılabileceğimiz gibi, farklı söylemler ve metin türleri için değişik anlatım biçimleri de kullanabiliriz. Eğer metin öyküleme ise, eylem nasıl öykülenir? Öykünün anlatılmasına nereden, ne zaman başlanmalıdır? Olayın hangi noktaları anlatılmalı, hangi noktaları okuyucunun veya dinleyicinin anlayışına bırakılmalıdır? Bütün bunlar yazıya başlamadan önceden belirlenir. Sonra seçilen plan doğrultusunda yazıya geçirilir. Böylece her yazı kendi düzeni, teması ve ifade biçimiyle organik bir birlik oluşturur.

Anlatıcının Tavrı

İletişimde anlatıcı ile anlatılan obje veya husus arasındaki ilişki anlatımı etkiler. Çünkü nesnelerin, olayların, durumların, insanların kendilerine özgü belli nitelikleri vardır. Bunlar anlatıcının dışındaki gerçekliklerdir. Bunlar anlatandan anlatana, kişiden kişiye değişiklik göstermezler. Bunların gerçeklikleri evrensel, değişmeyen, deneylerle kanıtlanabilen gerçekliktir. Bunların anlamlarını, kendimizce yorumlayamayız, hayal gücümüze göre değiştiremeyiz. Böyle nesnel gerçeklikleri bildiren anlatıma *nesnel anlatım* denir. Nesnel anlatımlarda bilimsel bir dil kullanılır. Bu anlatımla somut kavramlar anlatılır, bilimsellik ağır basar. Anlatılan şeylerin doğruluğu ve gerçekliği kanıtlanabilir. Anlatımda gözleme dayalı yargılar yer alır, bireysel yargılara yer verilmez. Araştırma ve inceleme yazılarında, bilimsel yazılarda, ansiklopedi maddelerinde, haberlerde nesnel anlatım biçimi kullanılır:

"Toros Dağları'nın eteklerinden sonra, Akdeniz'e doğru ovalar başlar. Bu ovalar, Adana'nın iki yanındaki İçel ve Hatay illerine taşan uçsuz-bucaksız Çukurova'nın parçalarıdır. Bu geniş düzlük Adana il sınırları içinde doğal engebelerle birbirinden ayrılmış altı ova oluşturur: Ceyhan, Yüreğir, Misis, Osmaniye ve Haruniye ovaları."

(*Temel Britannica* Ansiklopedisi)

Anlatım her zaman bilimsel bir amaca dayanmaz. Her zaman evrensel gerçekleri, değişmeyen doğruları anlatmayız. Nesnelerin, olayların, durumların, kişilerin nesnel nitelikleri yanında, kişilerin onlara yüklediği nitelikler ve anlamlar da söz konusudur. Bu nitelikler ve anlamlar kişilerin bakış açılarına göre değişir. Bireysel görüş ve değerlendirmeleri içeren anlatımlara *öznel anlatım* denir. Bu anlatım, anlatıcının kişisel düşünce, tasarı ve kanaatlerini ifade ettiği her düzeydeki sözlü ve yazılı anlatımdır. Bu anlatımda duygusallık ağır basar. Tartışmaya açıktır. Doğruluğu veya yanlışlığı kanıtlanamaz. Daha çok yoruma dayalıdır. Denemelerde, yorum yazılarında, tasvir edici ve öyküleyici anlatımlarda genellikle öznel anlatım biçimi kullanılır:

"Yalıların arka taraflarındaki bu bahçeler veya bu korulardan sonra gelen yüksek duvarların ortasındaki, hiç açılmamış gibi duran, büyük bir ihtiyar kapı zahmetle açılır ve o kapı bir kere açılınca, önünden geçen yol büsbütün eski bir zamandan kalma, daha hiç üzerinde yürünmemiş, bozulmamış gibi o kadar eski hâliyle görünürdü ki, bizi hemencecik Fatih devrine ulaştırırdı."

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları*)

Anlatımın Özellikleri

Her konuşma ya da yazılı metin dil düzenlemesiyle oluşur. İyi, doğru ve güzel bir anlatım, dilin bilinen ve kabul edilen kurallarına uyularak düzenlenir.

Anlatımın hiçbir tartışmaya yol açmadan, kolayca anlaşılmasını sağlamak için anlatılacak durumu, olayı, dile getirilecek duygu ve düşünceyi, zihinde açık ve net bir biçimde belirlemeye çalışırız. Cümledeki yargıdan birden çok anlam çıkmamasına dikkat ederiz. Cümleler çeşitli anlamlara gelecek biçimde kurulursa, metin yoruma açık olur ve açıklık kaybolur.

Sözcüklerin yerli yerinde kullanılmayışı, anlatımda açıklığı bozar. Örneğin, *"Yeni durağa gelmiştim."* cümlesinde "yeni" sözcüğü yerli yerinde kullanılmamıştır. Burada "yeni" sözcüğü "durak" ismini niteleyen bir sıfat olarak mı, yoksa gelmek fiilini niteleyen bir zarf olarak mı kullanılmıştır, belli değildir. "Yeni" sözcüğünü "durağa" sözcüğünden sonra kullanarak bulanıklığı giderebiliriz.

Ayrıca yazım kurallarına uyulmayışı, noktalama işaretlerinin doğru ve yerinde kullanılmayışı da anlatımda açıklığı bozan etkenlerdendir. Örneğin, *"Kadın arkadaşına dert yanıyordu."* cümlesinde, kadın mı arkadaşına dert yanıyordu, yoksa bir başkası kadın arkadaşına mı dert yanıyordu belli değildir. Cümlede özne göreviyle kullanılan "kadın" sözcüğünden sonra virgül korsak, kapalılık giderilir.

Söyleniş ve okunuşun kolay ve rahat biçimde sürdürülmesine, ifadenin hiçbir engele uğramadan akıp gitmesine, anlatımda şiirsel bir yönün bulunmasına da özen gösteririz. Bunun için anlatımda, ses akışını bozan, söylenmesi güç seslere ve sözcüklere yer vermeyiz. Gereksiz söz tekrarından, karmaşık ve anlaşılması güç cümle kuruluşlarından kaçınırız. Gerektiğinde deyim ve terimlerden, atasözlerinden yararlanırız. Cümlelerimizi gereksiz sözcüklerden arındırarak, anlatımımıza yalınlık ve doğallık kazandırırız. Örneğin, *"Dil ile düşünce arasındaki ilişki yüzyıllardır dilbilimci, felsefeci ve öteki bilim adamlarını uğraştırmaktadır."* cümlesi yalın bir anlatımla kurulmuştur. Cümlede gereksiz, süslü ifadeler yoktur.

"Sanatlı yazmak" hevesi anlatımda yalınlığı bozar. Anlatımın inandırıcılığı artsın diye, süslü sözler kullanırsak, doğallıktan uzaklaşıp yapmacığa düşeriz. Örneğin, *"Vapur şafaktan atik davranarak, güzel İstanbul'u geride bırakarak, ilk bakışta bir farenin basit resmini andıran Marmara'ya geçmişti."* cümlesi yalın bir cümle değildir. İfadede gereksiz bazı benzetmelere yer verilmiştir. Bunlar arındırıldıktan sonra cümleyi *"Vapur, şafaktan önce, İstanbul'u geride bırakarak Marmara'ya geçmişti."* biçiminde yalın bir duruma dönüştürebiliriz. Ayrıca anlatım akla ve mantığa da uygun olmalı, düşünce ve duygu çelişkileri içermemelidir.

Metin ve Dil

Dilde bir anlam bütünlüğü taşıyan yazılı her ürün bir "metin" olarak kabul edilir. Anlamlı en küçük dil kullanımlarından tutun da, şiir, hikâye, roman gibi geniş kapsamlı edebî eserlerin tamamı metin kavramı içine girer. Her metin belli bir amaca yönelik olarak meydana getirilir. Makale, röportaj, gazete haberi gibi bazı metinler, doğrudan bilgi verme, haber iletme amacını taşırlar. Roman, hikâye, şiir, tiyatro gibi bir kısım metinleri ise yazar, hayatı ve dili yorumlayarak ortaya koyar.

Metin, dil göstergelerinin art arda gelerek oluşturduğu anlamlı yapıdır. Bu yüzden bildirişim işlevi olmayan sözlü ya da yazılı anlatımlar metin olarak değerlendirilmez. Dil açısından metin belli bir bildirişim bağlamında birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan cümleler dizisidir. Metin, işte bu anlamlı cümleler ya da cümle dizilerindeki dil birliklerinden oluşur. Anlamlı birlikler arasındaki bu diziliş rastgele olmaz. Bunlar belli bir mantık sırasına ve dil bilgisi kurallarına göre yapılır. Böylece kavramlar arasında derece derece ilişkiler kurarak tek kavramdan anlatıma doğru gidilir.

Cümledeki kelimeler arasında, dilbilgisi bakımından bağıntılar vardır. Örneğin cümle ögeleri arasında özne-yüklem uyumu, fiillerin çekiminde kişi ve zaman uyumu, söz gruplarının arasında diziliş uyumu gibi. Bu yapıların doğruluğu veya yanlışlığı dilbilgisi kurallarına göre belirlenir. Metindeki kelimeler ve cümleler arasındaki bu ilişkiye "*bağlaşıklık*" adı verilir. Örneğin

şu cümlelere bir göz attığımızda, bunların hepsinin dilbilgisi açısından doğru oluşturulmuş yapılar olduğunu görürüz:

"Yoksa bugünkü çocukların tecessüsü başka konulara mı çevrildi?

Bizim çocukluğumuzda ise imkânlar ne kadar azdı.

Tecessüsü yapıcılık doğrultusunda geliştirmek gerek."

Eğer bu yapılar dilin ses, şekil ve anlam yapılarına aykırı olurlarsa, bunlar anlatım bozukluğu olarak kabul edilir.

Kelimelerin rastgele sıralanması bir cümleyi oluşturmadığı gibi, cümlelerin art arda gelmesi de metnin oluşumu için yeterli değildir. Cümleler arasında anlam açısından bir tutarlılık, bir bağ olması gerekir. Bu tür anlam bağıntılarına *bağdaşıklık* denir. Yani bağdaşıklık, bir yazının metin olmasını sağlayan, metin içi ilişkileri kuran dil ile ilgili özelliklerin tamamıdır. Ayrıca cümlelerin tek tek anlaşılması, metnin tamamının anlaşılmasına yetmeyebilir. Metnin anlaşılması için bazı dil dışı ögelerin de kavranmasına ihtiyaç olabilir. Çünkü metin hem yazarın ortaya koyduğu bir ürün, hem de okuyucunun onu okurken anlamlandırdığı bir süreçtir. Metinler okundukları bağlama göre anlam kazanırlar. Bu bakımdan okuyucunun eğitimi, bilgi birikimi, hayat tecrübesi, dünya görüşü, inançları, konuyla ilgisi vb. gibi hususlar metnin anlamlandırılmasında önemli rol oynar. Her okur edebî metinden değişik tat alır ve onu farklı biçimde anlamlandırır.

Anlatımda hiçbir şey kendi başına ve bağımsız değildir. Her türlü dil yapısı, bir başkası ile olan ilişki içinde anlam kazanır. Birden çok anlamlı dil birliğinin yan yana gelerek bir anlam ifade etmesine "bağdaştırma" denir. Bağdaştırma, bağlaşıklık ve bağdaşıklık ile sağlanır. Sözlü ve yazılı anlatımda bağdaştırma önemli bir yer tutar.

Günlük hayatımızda kullandığımız dil, alışılmış belli başlı anlam yükleriyle dolu kelimelerden ve bu kelimelerin alışılmış söz dizimi kalıplarından oluşur. Yani günlük dil bazı toplumsal kalıplarla biçimlenmiştir. Ancak yoğun duygu ve coşkular her

zaman günlük dildeki kelimelerle, alışılmış kalıplarla ifade edilmezler. Çünkü günlük dilde sözcükler ve ifade kalıpları, çok kullanılmalarından dolayı yıpranırlar, canlılıklarını yitirirler. Sanatçının güçlü bir anlatıma ulaşmak için kelimeyi yeniden canlandırması, ona günlük dildekinden farklı anlamlar yüklemesi gerekir.

Sanat metinlerinde, hikâyede, romanda, özellikle şiirde, sanatçı günlük dilden saparak kendine özgü yeni anlatımlar yaratır. Beklenmeyen kullanımlarından yararlanmayı dener. Bunları sanatçı bazen kelimelerin günlük dilde kullanılan biçimlerinden yani "alışılmış bağdaştırma" larından yararlanarak oluşturur.

"Benim doğduğum köylerde
Buğday tarlaları yoktu.
Dağıt saçlarını bebek
Savur biraz."

(Cahit Külebi)

dizelerinde şair "*buğday tarlası*" tamlamasıyla belli bir imgeyi çağrıştırmak istemiştir. "*Dağıt saçlarını*" diyerek, buğday tarlaları ile sevgili arasıda bir ilişki kurmuştur.

Bazen de sanatçı, günlük dilde bir arada kullanılması mümkün olmayan, garipsenecek bir ilişkilendirme ile sözcüklerin çağrışımlarından yararlanarak, mantığa aykırı yeni bağdaştırmalar yapabilir. Bunlar dilbilgisi kurallarına uysalar bile, mantığa aykırıdır. Bu tür ilişkilendirmeye "*alışılmamış bağdaştırma*" denir.

"elinin arkasında güneş duruyordu
aylardan kasımdı üşüyorduk
ağacın biri bulvarda ölüyordu
şehrin camları kaygısız gülüyordu
her köşe başında öpüşüyorduk"

(Attila İlhan)

dizelerindeki "*ağacın biri bulvarda ölüyordu*", "*şehrin camları kaygısız gülüyordu*" biçimindeki kullanımlar bu tür bağdaştırmalardır.

Günlük dilde yaygın olarak kullanılmamakla birlikte, duygulandırma, etkili anlatma çabasıyla edebî dilde, özellikle şiir dilinde alışılmamış bağdaştırmaların sık kullanıldığı görülmektedir. İlk bakışta bunlar yanlış kullanımlar olarak düşünülse bile, sanatçı bu tür kullanımlarla yeni anlamlar ortaya koyma çabası içindedir. Sanatçı, kelimelerin ses ve biçim özelliklerinde, dilin söz dizimi yapısında bilinçli olarak değişiklikler yapar. Daha önce kullanılmamış birleştirmelere giderek okuyucuya anlam bakımından daha güçlü bir dil sunmaya, onların zihninde yeni ve değişik tasarımlar oluşturmaya yönelir. Alışılmamış bağdaştırmalarla şiir dilinde göstergeler daha geniş bir düşünce-tasarım -duygu yumağı oluşturmakta ve insanı daha çok etkilemektedir. Şairin amacı da beklenilmeyen kullanımlardan yararlanarak bir özgünlük yaratmaktır. Bu bakımdan günlük dilde kullanılması mümkün olmayan kelimelerden, çağrışımlardan yararlanarak bu tür bağdaştırmalar yapar.

Edebî metinler sanat metinleri içinde yer alırlar. Bunlar doğrudan bilgi iletmek veya öğretmek amacıyla değil, yaşatmak amacıyla oluşturulur. Bu metinler, yaşanılan dünyada gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan bir olayı, görünüşü olduğu gibi ifade etmezler, kurmaca (itibarî) bir dünyayı yansıtırlar. Bir romanın, bir hikâyenin, bir şiirin veya bir oyunun sunduğu dünya, gerçeklerin tam yansıtılması değildir. Bunlar gerçek dünyanın, gerçek hayatın belli bir anlama göre dilde yeniden üretilmesiyle oluşur. Dış dünya ve insana özgü her türlü gerçeklik, duygu ve düşünce ögeleri birleşerek organik bir birlik oluşturur. Edebiyatın amacı, doğrudan doğruya hayatı, objektif gerçekliğin verileriyle ilişkiye getirmek değildir. Bu bakımdan, edebî eserlerle sunulan, sanatçının dış dünyadan aldıklarını kişisel anlatım ve yorumuyla yansıtmasından ibarettir.

Sanatçı eserini oluştururken, yaşanılan dünyanın objelerini, yani dış dünyayı ve insana özgü her türlü gerçekliği araç olarak

kullanır. Bunlardan amacına uygun olanları seçer, kendi deneyimleri ve hayal gücünün yardımıyla onları değiştirir, birleştirir ve dil ile yeni bir dünya kurar. Kurgulanan bu dünya hem gerçek hayata benzer, hem de onun dışında kurmaca bir âlemdir. Bu evren, yazarın okuyucuya kazandırmak istediği anlam ve yaşantı doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Yani dış dünyanın gerçeği ile edebî eserin gerçeği birbirinden farklıdır. Örneğin bir roman, bir hikâyedeki kişiler, ya da bir şiirdeki hayalî sevgili, günlük deneyimlerimizden tanıdığımız kişiler veya sevgililer değildir. Bu bakımdan biz her edebî eseri kendi gerçeği içinde değerlendiririz. Mesela *Hürrem Sultan* oyunundaki Kanuni ile Osmanlı Devletinin ünlü hükümdarı Kanunî, kişilikleri bakımından aynı olsalar bile, piyesteki Kanunî bir oyun kahramanıdır. Yazarın hayal gücüne göre düzenlenmiş bir kişiliktir. Diğeri ise tarihî bir şahsiyettir. Eğer edebî metinlerin kurmaca oldukları gözden kaçırılırsa okuyucu metni yanlış anlayabilir.

Edebî metinlerin amacı, okuyucuya bir anlam zenginliği sunmaktır. Bu bakımdan sanatçı dili günlük dilden farklı biçimde kullanmaya özen gösterir. Günlük dilin söz değerlerine yeni anlamlar yükleyebilir. Kelimelerin yan anlamlarından, mecaz anlamlarından, çağrışımlarından yararlanarak, onlara, anlatmak istediğine uygun yeni boyutlar kazandırır. Bu şekilde kelimeler, metnin içinde, günlük dilde kullanıldıklarından daha geniş işlevler yüklenirler. Böylece her okuyucu metni farklı biçimde algılayabilir. Hatta aynı metni değişik zamanlarda okuyunca, farklı anlamlar çıkarabilir. İşte bir şiiri, bir romanı tekrar tekrar okumak isteyişimizin ve her okuyuşta ayrı bir tat almamızın sebebi, metnin her okunduğunda yeniden yaratılma imkânına sahip oluşudur.

Edebî metinlerde dil şiiriyet işleviyle (poetique) kullanılır, yorumlanmaya müsaittir. Bu metinlerde dile getirilen anlamlarla, gerçek yaşamın olguları arasında doğrudan doğruya bir özdeşlik yoktur. Yani dil göstergelerinin bizi gönderdiği kaynağın kendisi, gerçek hayatta mevcut değildir. Ancak bu, iletinin insandan, hayattan ve yaşanılan dünyadan soyutlanması değildir.

Burada sanata özgü gerçeklik söz konusudur ve dil sanat işleviyle kullanılmıştır. Bu işlevde yazar yani gönderici aradığı etkileri ortaya koyabilmek için dili istediği biçimde kullanır. Örneğin Attila İlhan

"ben sana mecburum bilemezsin
adını mıh gibi aklımda tutuyorum"

dizelerinde kelimelere, sözlük anlamının dışında yeni anlamlar yüklemiştir. Şair sevdiğine olan tutkusunu *"ben sana mecburum"* diyerek anlatıyor. *Mecbur* sözcüğünün anlamları arasında "âşık olmak, sevmek" yoktur. Şair burada "mecbur" kelimesinin anlamını genişletmiştir.

"bir şilep sızıyor ıssız gözlerinden
belki yeşilköy'de uçağa biniyorsun"

dizelerinde ise şair sevdiğinin gözlerinin mavi oluşunu *"ıssız gözlerinden bir şilep sızıyor"* cümlesiyle ifade ediyor.

Edebî metinlerde göstergeler tek bir anlam değil, birden fazla anlam ifade ederler. Bu metinlerde kullanılan dil yoruma açık, edebî esere özgü bir dildir. Bu sebeple alıcı, göstergeleri değişik biçimde yorumlayabilir. Çünkü metin içinde kelimeler ve cümleler, günlük dilde olduğundan daha fazla işlevler yüklenmiştir.

Bir romanda, bir şiirde tek tek cümlelerin görevi, günlük dilde alışık olduğumuz gibi, somut bir bilgiyi açıklamakla sona ermez. Bu cümleler kendi aralarındaki iç etkileşimle okuyucuda belli bir algılama konumu oluştururlar. Mesela Cahit Sıtkı Tarancı'nın

"Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz?
Ya gözler altındaki mor halkalar?
Neden böyle düşman görünürsünüz?
Yıllar yılı dost bildiğim aynalar?"

mısralarını yaşlı bir kimsenin algılamasıyla, genç bir kimsenin algılaması aynı olmaz.

Her edebî metin bir iletişim aracıdır. Ancak edebî metinlerde iletilen, verilmek istenen bilgi kesin yargı biçiminde verilmez. Bu ileti, yazarın konuya yüklediği gizli bir anlamdır ve metnin bütününe sindirilerek verilir. Yazar duygularını, düşüncelerini, inançlarını, evreni algılayışını, dilin değişik kullanımlarından yararlanarak örtük bir biçimde okuyucuya sunar.

Edebî metinler, sosyal bir çevrenin ürünü olarak ortaya çıkarlar. Bu bakımdan ortaya çıktıkları dönemden, kendisini çevreleyen toplumsal ve kültürel yapıdan, kendi dışındaki başka iletişim imkânlarından bazı ögeler de içerirler. O nedenle metni incelemek, değerlendirmek ve yorumlamak için yazıldığı dönemin dilini, kültür değerlerini bilmek gerekir.

Edebiyat ve Dil

İnsanoğlu var olduğundan beri yaşadığı ortamın ve çevrenin etkisiyle duygulanmış, düşünmüş, hayal kurmuş, kendini ve çevresini anlatma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyacını da resim, heykel, mimari, müzik vb. yollarla karşılamaya çalışmıştır. Bazen de insanlar, başlarından geçen maceraları, olayları, olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini, his ve hayallerini, özlemlerini, dış dünya ve toplumla olan ilişkilerini söz ve yazı ile anlatmışlardır. İşte bu sözlü ve yazılı anlatımların insanda heyecan ve hayranlık uyandıracak derecede güzel ve etkili olanlarından edebî eserler ortaya çıkmıştır.

Müzik, resim, heykel, mimarlık, tiyatro gibi insanda coşku ve hayranlık uyandıran sanatlara *güzel sanatlar* denir. Edebiyat da güzel sanatların bir koludur. Güzel sanatların bazıları taş, tuğla, çamur, ağaç, boya gibi elde şekil verilebilen maddî malzemeyle yapılır; bunlara *plastik sanatlar* adı verilir. Plastik sanatlar tamamen göze hitap ederler. Mimarlık, heykel, resim, çeşitli süsleme sanatları, plastik sanatlardandır. Malzemesi ses ve söz olan güzel sanatlara ise *fonetik sanatlar* denir. Müzik ve edebiyat fonetik sanatlar içinde yer alır. Müziğin malzemesi sestir; yalnızca kulağa hitap eder.

Güzel sanatlar ile sosyal hayat arasında sıkı bir münasebet vardır. Çünkü sanatçı toplumun bir bireyidir. Dolayısıyla ortaya koyduğu sanat eseri de bir sosyal çevrenin ürünüdür. Fikir mahsulleri, içinde bulundukları çevre ile açıklanırlar. Bu bakımdan sanatçının içinde yaşadığı maddi ve sosyal çevrenin etkisinde

kaldığı muhakkaktır. Sanatçı yalnız dış âlemi tasarladığı zaman iç hayatını ifade etmez; kendi kişiliğini ifade ettiği zaman bile sosyal hayatı anlatır. Eğer toplum acı ve ıstırap içindeyse, sanatçı özellikle bu ıstırabı işler; eğer toplum bir ideal peşinde koşmak ihtiyacını duyuyorsa, sanatkâr bu ihtiyacı dile getirir. Sanatçı hülyasını yalnız kendisi için maddileştirmez, onu başkalarına da duyurmayı ister. Hayat karşısında duyduğu haz ve elemleri, heyecanları başka dimağlarda yaşatmaya çalışır. Böylece sanatın telkin ettiği heyecanlar sosyal bir karakter kazanır.

Edebiyat kullandığı malzeme bakımından öteki güzel sanatlardan farklıdır. Edebiyatın malzemesi sözdür, kelimelerdir. Daha geniş olarak söylersek, edebiyatın malzemesi dildir, yani edebiyat dil ile yapılan bir sanattır. Bu bakımdan tesir gücünü de dilden alır. Öteki güzel sanat dallarında olduğu gibi, edebiyatta da estetik yön (güzellik duygusu) ön plandadır.

İnsan davranışlarının yararlılık, gerçeklik, iyilik ve güzellik gibi birtakım gayesi vardır. Yıldızların bize ne faydası var? Ama göğe başımızı kaldırdığımız zaman bir mutluluk hissi duyarız. Durgun bir yaz gecesi göğün derinliklerine serpilmiş yıldızlara bakıp hayallere daldığımızda, içinde bulunduğunuz maddi çevreden çıkıp başka âlemlere gideriz.

İşte her insanın içinde gerçeğe, iyiye ve güzele az veya çok bir eğilim vardır. Bu nedenle insanlar yüzyıllar boyunca duygu ve düşüncelerini, hayallerini, özlemlerini, acılarını, sevinçlerini, mutluluklarını, doğayı, eşyayı söz ve yazı ile anlatmaya çalışmışlardır.

Edebiyat evrende var olan her şeyi ifade etme gücüne sahip bir sanattır. Bu bakımdan her türlü duygu ve düşünce, hayal, eşya, olay vb. edebiyatın muhtevasını oluşturur. Edebiyatçı ele aldığı konuyu şiir, hikâye, roman, tiyatro, deneme, sohbet, fıkra, makale, anı, mektup, tenkit gibi edebî türlerden herhangi biriyle anlatabilir. Ancak konular edebiyata yalın biçimde girmezler. Edebiyatçı ele aldığı konuyu kendi ruh hâline göre değişik biçimlerde anlatır.

Edebiyat dil ile yapılan bir sanat olduğundan edebiyatçı da dilin bütün imkânlarından yararlanır. İnsanlar dili günlük ihtiyaçları için de kullanırlar; ancak günlük gereksinmeler için kullanılan dil ile edebî eserlerde kullanılan dil birbirinden farklıdır. Günlük dil yalın ve sadedir. Edebiyatçı herkes tarafından kullanılan bu dile yeni anlatım biçimleri katarak onu zenginleştirir. Böylece edebiyat, duygu ve düşünceleri günlük dilden daha kuvvetli ve daha güzel bir biçimde ifade eder. Edebiyatçılar, ele aldıkları konuyu çeşitli söz sanatlarıyla süsleyerek etkili ve insanda heyecan uyandıracak biçimde işlerler. Bu yüzden edebî eserler duyguları terbiye eder, onları derinleştirir ve geliştirir.

Edebiyat eserlerinin malzemesi dil olmakla birlikte, edebiyat eserleri yalnızca bir dil yığınından ibaret değildir. Edebiyat ile sosyal hayat arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü edebiyatçı toplumun bir bireyidir ve toplumda görülen ve yaşanan her şey edebiyatın konusu içinde yer alır. Edebî eserler bize insanların duygularını, düşüncelerini, hayallerini, özlemlerini, tabiatı, eşyayı kısaca toplumu anlatırlar.

Her yazar kendi döneminin adamıdır ve edebiyat eserleri de yazıldıkları dönemin sosyal hayatı hakkında fikir veren bir belge niteliği taşırlar. Yazarın kişiliği üzerinde doğup büyüdüğü ailenin, yetiştiği çevrenin, ilişki kurduğu kimselerin büyük etkisi vardır. Şahsiyetleri meydana getiren sosyal çevre ve toplumdur. Bu bakımdan onun ortaya koyduğu sanat eseri de bir sosyal çevrenin ürünüdür.

Toplumda görülen ve yaşanan her şey edebiyatın konusu içine girer. Yaşanılan çağın, coğrafi çevrenin, tarihî olayların, ekonomik şartların yazar üzerinde etkisi vardır. Yazar eserindeki karakterlerini oluştururken ve onların ilişkilerini anlatırken tarih, coğrafya, felsefe, psikoloji, sosyoloji, folklor, din tarihi, dil bilimi, astronomi vb. bilim dallarından ve sonuçlarından yararlanır. Bu bakımdan edebiyat öteki bilim dallarıyla da yakından ilgilidir.

Bir edebî eseri doğru bir biçimde anlamak ve açıklayabilmek için eserin ortaya konduğu sosyal çevreyi bilmek gerekir. Ancak eserin anlaşılmasında yalnızca edebiyatçının içinde bulunduğu maddi ve sosyal çevrenin bilinmesi yeterli değildir. Sanatçının beden yapısının, karakterinin, öğrenim durumunun, düşünce ve sanat eğilimlerinin de bilinmesi gerekir.

Edebiyat hem bireysel duyguları kapsayacak, hem de sosyal yaşamı olduğu gibi yansıtacak genişlikte bir sanattır. Toplum yaşamı ise tek yönlü değildir. Toplumda yer alan türlü çevrelerin, bu çevrelerde yaşayan halk kitlelerinin kendilerine özgü yaşayışları vardır. Bunların yaşayışları, âdetleri, gelenek ve görenekleri, türküleri, masalları, oyunları az çok edebî eserlere yansır.

Edebî eser yaşanılan gerçeği olduğu gibi yansıtmaz. Ancak gerçeğin veya hayatın belirli bir anlama göre dil aracılığıyla yeniden yorumlanmasıyla oluşur. Edebî metni yazar, hayatı ve dili kurgulayarak oluşturur. Edebî metinler gerçeğe gönderme yaparlar, gerçeğe çok yakın, çok benzer bir dünyayı canlandırırlar. Hatta metindeki her ögenin dış dünyada bir benzerini bulmak mümkündür. Ama bunlar gerçeğin bire bir karşılığı olmayan kurmaca bir dünyayı yansıtırlar. İnsana özgü özellikler, insanların dışa vuran, eyleme dönüşen tutkuları, özlemleri, istekleri kurmacanın dünyasında dile getirilir.

Edebî eserin yazıldığı dönemin özellikleri, o dönemdeki her türlü gerçeklik de kurmaca bir dünya ile edebî esere girebilir. Her dönemin kendine göre sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel şartları, hâkim bir sanat anlayışı vardır. İşte sanatçı, eserini ortaya koyarken bütün bunlardan yararlanır, ancak gerçek yaşamdaki olguları aynen aktarmaz. Onlardan seçme yapar, seçilenleri kendi arasında düzenler. Var olan gerçekler üzerine temellenmiş kurmaca bir gerçeği oluşturur. Böylece edebî metnin yazıldığı dönemin bilimsel, felsefî, teknik, sosyal verileri, siyasal tartışmaları, sanat anlayışı, kültürel özellikleri kurmacanın olanaklarıyla

değerlendirilir. Bu bakımdan biz, edebî metinlerden yazıldıkları dönemle ilgili bir kısım bilgiler de edinebiliriz.

Edebiyatın konusu doğa, insan ve toplum hayatıdır. Doğada ve toplumda görülen ve yaşanan her şey edebiyatın konusu içine girer. Edebiyatın konusunu oluşturan insan ve toplum hayatı öteki bilim dallarının da konusu içinde yer alır. Dolayısıyla öteki bilim dallarının ortaya koyduğu sonuçlar da edebiyatın gerçekliğine kaynaklık ederler. Ancak bilimin insan ve toplum hayatına bakışıyla, edebiyatın bakışı farklıdır. Edebî metinler okuyucuya doğrudan bilgi aktarmazlar. Daha çok bir ileti sunarlar. Bu ileti ise sezgilere dönüktür, aklın ve duyguların ortaklaşa hareket etmesiyle kavranabilir. Yani edebiyat bilgilendirmekten çok sezdirir ve hissettirir. Oysa objektif bilgi akla hitap eder.

Bu bakımdan öğretici nitelikli metinlerle, edebî nitelikli metinlerin oluşturulmasında tutulan yol, kullanılan dil önemli ölçüde birbirinden ayrılır. Her iki tür metinde de yazar, okuruyla bir gerçeği paylaşmak ister. Ama edebî metinlerde amaçlanan gerçek, tarihçinin, toplum bilimcinin, doğa bilimcinin dile getirmeyi amaçladığı gerçekten çok farklıdır.

Edebî metinler, belli alanların doğrularını savunmak ya da kanıtlamak için oluşturulmaz. Yani yazar ders vermek için yazmaz. Edebî metnin iletisi, önceden belirlenmiş, değişmez bir gerçek değildir. Metnin içine yayılmış, okuyucunun süzüp çıkaracağı bir gerçektir. O bakımdan bir romanda, bir hikâyede, bir şiirde biz hemen doğrudan doğruya yararlanacak nesnel bir yarar bulamayız. Bu metinler bize mutlu bir yaşamın hemen uygulanabilecek bir reçetesini sunmazlar. Bu metinler, birtakım olayları, durumları sezdirme yoluyla, duyarlığımıza seslenerek verirler. Yani yazar, okuruna bir duyarlık kazandırmaya çalışır.

Edebiyat Öğretimi

Estetik Heyecan Uyandıran Sanatlar

İnsanların manevi ihtiyaçlarına karşılık olan ve onlarda estetik bir heyecan uyandıran sanatlara *güzel sanatlar* adı verilir. Bunlar mimari, resim, heykel, dekoratif sanatlar, musiki ve edebiyat olmak üzere beş kısımdan oluşurlar. Güzel sanatlar maddi ihtiyaçlarımıza karşılık olmayan sanatlardır. Bu bakımdan güzel sanatlar sanatçının ortaya koyduğu sanat eseri vasıtasıyla insanların duyma ve düşünme kabiliyetlerini arttırırlar. Bu yolla duyguları heyecana, düşünceleri de yaratıcılığa yükseltirler. Böylece yüksek medeniyetlerin her türlü faaliyetlerinde, güzel sanatlar yoluyla üstün bir seviyeye çıkmış olan insan düşüncesinin payı vardır.

Güzel sanatlar, insanlarda estetik bir heyecan uyandıran sanatlar olmakla birlikte, sanatın gayesinin ne olduğu konusunda değişik düşünceler vardır.

Bazı düşünürler sanattaki estetik heyecanı kabul etmekle beraber, sanatın ahlakçı olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu düşünce sahiplerine göre sanatçının ahlak kurallarının dışına taşmaması, aksine sosyal ahlakı kuvvetlendirmek için çalışması gerekir.

Ahlaki sanat tezinin karşısında olanlar ise "sanat sanat içindir" tezini ileri sürmüşlerdir. Bu anlayışı benimseyenlere göre sanatın gayesi yalnız sanattır. Bu bakımdan sanatçının, sanatı ders hâline sokarak ahlak hocalığı yapması doğru değildir. Sanatçı eserini toplumun faydalanmasından ziyade, heyecan duyması

için ortaya koyar. Bu yüzden insana estetik heyecan veren her şey sanatın konusu içinde yer alır.

Esasen her iki görüşe göre de sanatın gayesi, insanların iç ve ruh dünyalarına yönelerek, onları daha iyi ve daha güzel düşünen kişiler hâline getirmektir. Bu durumda sanat her iki halde de topluma yararlı olmaktadır.

Güzel sanatların bir kolu olan ve "duygu, düşünce ve hayallerin insanda heyecan ve estetik zevk uyandıracak biçimde sözle ifadesi" olarak nitelendirilen edebiyatın ise sosyal hayat ile çok yakın bir ilgisi vardır. Çünkü toplumda görülen ve yaşanan her şey edebiyatın konusu içine girer. Edebî eserler bize insanların duygularını, düşüncelerini, hayallerini, özlemlerini, tabiatı, eşyayı kısaca toplumu anlatırlar. Madame de Stael'in ifadesiyle "Edebiyat toplumun ifadesidir."

Sanat Eseri

Bir eserin sanat değeri taşıması için güzel, ölçülü, âhenkli, ince ve derin olması gerekir. İnsanları utandıran, iğrenç, adi ve bayağı şeyler, küfür ve hakaret dolu ifadeler güzellik duygusunu incittikleri için edebî eser olarak kabul edilmezler. Edebiyat terbiye dışına taştı mı güzel olma niteliğini kaybeder. Zira güzel olmayan eserler, doğru fikirler taşısalar bile ruhlar üzerinde bir esinti yaratamaz ve etkili olamazlar. Edebî eser ancak estetik bir değere sahip olduğu zaman tesirli olabilir.

Edebiyat dil ile yapılan bir sanat olduğundan tesir gücünü de kullandığı malzemeden yani dilden alır. Ancak günlük hayatın anlaşma vasıtası olan dil ile edebî eserlerde kullanılan dil birbirinden farklıdır. Günlük dil yalın ve sadedir. Gerçi günlük konuşmalarda da insanlar duygu ve düşüncelerini anlatırlarken bazı söz sanatlarına baş vururlar. Fakat bunlar basit, basma kalıp ifadelerdir. Herkes tarafından ortaklaşa kullanılan bu dile edebiyatçı yeni ifade şekilleri katarak onu zenginleştirir. Böylece ede-

biyat duygu ve düşünceleri günlük dilden daha kuvvetli ve daha güzel bir şekilde ifade eder. Edebiyatçılar ele aldıkları konuyu, çeşitli söz sanatlarıyla süsleyerek etkili ve insanda heyecan uyandıracak biçimde işlerler. Bu bakımdan edebî eserler duyguları terbiye eden, onları derinleştiren ve geliştiren en etkili araçlardır.

İnsanlar daha henüz yazının icadından önce başlarından geçen maceraları, duygularını, uğradıkları felâketleri, duydukları sevinçlerini, his ve hayallerini başkalarına anlatmışlar, bunlarla ilgili şiirler, türküler, destanlar söylemişlerdir. Bu sözlü anlatımlardan estetik bir değer taşıyanlar nesilden nesle aktarılarak günümüze kadar gelmiştir.

Yazının bulunmasıyla sözlü mahsuller yazıya geçirilmiş ve "yazılı edebiyat" geleneği doğmuştur. Böylece edebiyat, çağlar boyunca insan oğlunun duyduğu, düşündüğü ve yaptığı her şeyi en etkili biçimde ortaya koyan bir sanat olarak ortaya çıkıp insanlara çeşitli duyma, düşünme ve hareket etme örnekleri sunmuştur. Biz edebî eserler sayesinde geçmişteki insanların duygu, düşünce ve hayat tarzları hakkında bilgi sahibi oluruz.

Türk edebiyatı en eski çağlardan bugüne kadar bütün sahaları, devirleri ve sosyal tabakaları ile Türk milletinin hayatını, zevkini dünya görüşünü ortaya koyma gücünü gösteren duygu, düşünce ve hayal dünyasıdır. Milletimizin tarihî macerasını ve şahsiyetini tanımak için, yüzyıllarca onu terbiye eden kıymetlerle dolu bulunan sözlü ve yazılı edebiyatımıza gereken değeri vermemiz lazımdır. Milletimizin başlangıçtan bugüne kadar içinde yaşamış olduğu kültür ve medeniyetlere ait maddi ve manevi unsurlar değişik biçimlerde edebiyata aksetmiştir. Bu bakımdan bizi kültür değerlerimize götüren yol edebiyatımızdır denilebilir.

Edebiyat-Terbiye İlişkisi ve Edebiyat Eğitimi

Edebiyat terbiye demektir. Terbiyenin amacı ise şahsiyeti geliştirmek ve kişiyi üstün niteliklere sahip kılmaktır. Bu yüzden

edebî eserlerin büyük bir kısmı insanları ahlaki meziyetlerle donatmak ve onları terbiye etmek gayesiyle meydana getirilmiştir. Yunus Emre'nin şiirleri Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'si, Mevlânâ'nın *Mesnevi'si*, Nâbî'nin *Hayriyye'si*, Mehmet Âkif'in *Safahat'ı* gibi pek çok eser terbiye maksadıyla yazılmıştır. Bu yüzden edebiyat ile terbiye yani eğitim arasında sıkı bir ilişki vardır.

Öyle ise eğitimde edebiyattan nasıl yararlanırız? Yahut edebiyat öğretimi nasıl olmalıdır?

Bunun için önce bu dersin hedeflerinin belirlenmesi gerekmektedir. Edebiyat öğretiminde en önemli husus, öğrenciye yaşına ve mizacına uygun eserler okutmak suretiyle okumaktan zevk almasını sağlayarak, ondan güçlü bir istek uyandırmaktır. Öğretmenin görevi, öğrenciye bilgi yüklemekten çok onun içinde bir ateş yakmak olmalıdır. Okuma zevkini tadan ve içinde okuma merakı uyanan genç, bizi kültür değerlerimize götüren yolda rahatlıkla yürüyebilir. Böylece duygu ve hayal dünyasını zenginleştirerek yaratıcı gücünü geliştirir, kültür seviyesini yükseltip kendine güven duygusu kazanır. Sezgi ve duyarlılığı artar, okuduğu eserler aracılığıyla davranışlarını düzenlemek ve düşüncelerine yön vermek imkânını elde ederek kişiliğini yüceltir.

Son zamanlarda yapılan araştırmalarda başarının, zihnî potansiyel kadar kişilik seviyesiyle de ilgisi olduğu ortaya konmuştur. Zekâsını doğru bir şekilde kullanabilmesi için insanın her şeyden önce yaratıcılık, duyarlık, sezme inceliği gibi yeteneklere sahip olması gerekmektedir. Bu nitelikler ise şahsiyeti oluşturan unsurlardır. Edebiyat insana bu yeteneklerini geliştirme imkânı veren bir sanattır. Bundan dolayı edebiyat terbiyesi her insanın şahsiyetini geliştirici bir etkiye sahiptir. Ancak bunun için edebiyat dersinin muhtevasının çok iyi belirlenmesi lazımdır.

Edebiyat derslerinde yararlanılan kaynakların başında ders kitapları gelir. Ders kitapları hazırlanırken edebiyatın bir sanat ve gayesinin de bilgiden ziyade edebî zevk ve duygu terbiyesi ol-

duğu göz önünde bulundurulmalıdır. Metinler seçilirken büyük bir titizlik gösterilmeli, öğrenciyi ilgilendiren, onu cezbeden ve erkileyen örneklerden yararlanılmalıdır. Çünkü kalplere tesir eden, duyguları değiştiren estetik kuvvettir. Bu yüzden Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın deyimiyle "insana güneş çarpması gibi hemen tesir eden" estetik kuvvete sahip eserleri seçmek gerekir. Derslere, söz sanatlarının ve sosyal bilimlerin birçok dalının yakından ilgili olduğu ve etkileyici anlatımın en iyi örneklerini oluşturan şiirle başlamak büyük yarar sağlar.

Edebiyat Öğretiminde Metot

Edebiyat derslerinde bir başka yön de seçilen muhtevanın öğrenciye veriliş biçimidir. Yani edebiyat öğretiminin merodu nasıl olmalıdır? Burada da yine edebiyatın bir sanat olduğu unutulmadan edebiyat dersleri sanat öğretir gibi, gönül okşayıcı yumuşak bir üslupla işlenmelidir. Bunu yaparken de öğrencilerin düygusal, bedensel, zihinsel ve sosyal seviyeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Dersi işlerken kullanılan metotlar yerine göre soru-cevap, yerine göre anlatım-tartışma, yerine göre öğrencinin okumaya ve araştırmaya yöneltilmesi şeklinde olabilir. Esas olan hocanın öğrenciye, eserin taşıdığı sosyal, ruhsal, dinî ve estetik değerleri tanımayı öğretmesidir. Bunun için edebiyat hocasının çok iyi yetişmiş olması gerekir. Hoca, edebî eserlerde gizli olan kültür değerlerini tanımalı ve anlatımıyla bunu öğrencilere sevdirmelidir. Ancak metinlerde gizli olan düşüncenin meydana çıkarılması için hem hocanın hem de öğrencilerin buna katılması gerekir. Bu ise önceden hazırlanmayı gerektirir. Bunun için işlenecek metinler önceden belirlenmeli ve gereken hazırlık yapılmalıdır. Hazırlıksız bir hocanın derste istenilen neticeye ulaşması çok zordur. Öğrencide dikkatleri uyandıran ve onların şahsiyerlerini etkileyen hocanın kişiliğidir. Kültürlü, faal ve sanatçı kişiliğe sahip bir edebiyat hocası, sınıfı istediği biçimde yönlendirir ve öğrencilerine bir ruh zenginliği kazandırır. Bu şekilde iş-

lenen bir edebiyat dersi her zaman özlenen bir ders hâline gelir ve edebiyat ile elde edilmek istenen neticeye ulaşılmış olur.

Bu derslerden istenilen sonuca ulaşmak, her şeyden önce hocanın şahsiyetine ve davranışlarına bağlıdır. Edebiyat hocası canlı, neşeli, hayat sıkıntılarından kurtulmuş, kültür birikimine sahip, devamlı okuyan ve düşünen bir kişiliğe sahip olmalıdır. Çünkü öğrenci üzerinde etkili olan kitaplardan çok hocanın şahsiyetidir.

Bu bakımdan bir milletin geleceği eğitimine, dolayısıyla öğretmenlerine bağlıdır. Eğer öğretmenler bilgili, kültürlü, faziletli ve idealist olurlarsa yetiştirdikleri nesiller de o nispette kaliteli olur. Bunun için öğretmenlerin yetiştirilmesine özen göstermek ve toplum hayatında onlara seçkin bir yer vermek gerekir.

Şunu üzülerek belirtmeliyim ki bugün toplumumuzda öğretmenlerin yetiştirilmesinde ve onlara verilen değer bakımından büyük bir gerileme söz konusudur. Bu durumun önüne geçilmediği, ilk, orta, lise ve üniversite gibi her türlü eğitim ve öğretim kurumlarında görev yapan öğretmenler, istenilen nitelikte kişiler olarak yetiştirilmediği sürece, gelecek nesillerin iyi yetişmiş nesiller olması mümkün değildir. ülkemizin kalkınması ve ilerlemesi, ancak eğitim ordusunun gayretiyle mümkün olacaktır. Bunun için eğitim sistemimizdeki aksaklıkların giderilmesi ve öğretmen yetiştiren kurumların seviyelerinin yükseltilmesi şarttır. Gençlerimizi kişilikli kimseler olarak yetiştirmek istiyorsak eğitimimize ve öğretmenlerimize sahip çıkmalıyız.

Dilde Kelimeler

Kültürün temel unsuru olarak kabul edilen ve sosyal bir müessese olan dil, durgun ve değişmez bir varlık değildir. Bir milletin duygu ve düşünce hazinesi dil vasıtası ile nesilden nesle aktarılır. Dil her türlü kültür faaliyetlerinin temelini oluşturur. Yüzyıllar içerisinde meydana gelen bu aktarılışta her millet dilini ve kültürünü iyice yoğurur. Bu esnada her medeni milletin dili, karşılaştığı medeniyetlerden birçok kelime, deyim vs. alır.

Bütün uygar toplumlar, dillerinin millî ve zengin olmasını isterler. Bir dilin millî olması demek, kelimelerin o milletin dilinin ses özelliklerini taşıması ve anlam bakımından da o milletin düşünce âlemini ifade edebilmesi demektir. Başka dillerden gelen kelimeler ses, şekil, anlam ve kullanılış yönünden yeni bir özellik kazanmışsa, artık o milletin malı sayılır ve yabancılıkları ortadan kalkar.

Türkçe de yüzyıllar boyunca akıp gelen bir nehir gibi, içinden geçtiği her topraktan birtakım unsurlar almıştır. Fakat aldığı her unsuru bünyesine uydurarak Türkçeleştirmiş ve kendi kalıplarında eritmiştir. Bazıları, bugün, dilimizde bulunan kelimelerin yüzde elliden fazlasının Arapça, Farsça olduğunu söylemektedirler. Bu oran doğru kabul edilse bile, bir Arap'la karşılaştığımız zaman niçin birbirimizin dilinden anlamıyoruz? Demek ki alınan kelimelerin hiçbiri Arap'ın Acem'in kullandığı şekliyle kalmamış, hepsi Türk estetiğine ve Türk zevkine göre işlenmiş-

tir. Mesela Farsça *bâr-gîr* kelimesi, dilimizde *beygir* biçiminde kullanılmaktadır. Arapça *debbûs* kelimesi Türkçede *topuz* biçimine girmiştir. "Çok âlem adamsın." cümlesindeki *âlem* kelimesinin ifade ettiği anlamı hiçbir Arapça sözlükte bulamayız. O halde tek başına kelime bir değer ifade etmemektedir. Bir dilin başka bir dilin etkisinde ve boyundurluğunda kalması demek, o dilin gramer, şekil ve kurallarını kullanması demektir. Bir dil eğer yapısının kurallarına göre işliyorsa, o dil istiklaline sahip demektir. Dil konusundaki asıl hata kelimeleri ayrı ayrı ele almaktır.

Zaman içinde olduğu gibi kalan, hiç değişmeyen bir dil yoktur. Her dil zamanla az veya çok değişir. Zira dil millî kültürün bir parçasıdır ve kültür değişmelerine paralel olarak dilde de birtakım değişmeler olur ve başka dillerle temaslarda bulunur. Dilimizde de başka dillerden geçmiş pek çok kelime bulunmaktadır. Eskiden Arapça ve Farsçadan alınan pek çok kelime nasıl Türkçenin bilim ve kültür dili olarak gelişmesine katkıda bulunmuşsa, bugün de Batı dünyasından gelen pek çok kelimeyi rahatlıkla kullanmaktayız. Mesela *posta, telgraf, tiren, istasyon, gişe, jeton, garaj, abonman, banka, sinema, taksi* gibi binlerce kelime halka mal olmuş ve bunları anlamayan hiçbir vatandaşımız yoktur. Böyle kelimelerin varlığı dilimiz için bir kusur değil, aksine güzel ve yerinde olan bir yabancı kelimeyi kullanmak dile bir anlatım zenginliği verir. Ayrıca kuşaktan kuşağa aktarılan dil, her kuşağın dünya ve hayat anlayışı içinde yoğrulur. Her nesil dile kendi yorumunu katar.

Bir millet hemen bir günde ortaya çıkmaz. Onun bir tarihi ve bir kültürü vardır. Kültür ise bir insan topluluğunun uzun zaman yaşaması sonunda teşekkül eder. Bu bakımdan saf kültür ve saf dil mevcut değildir. Öyle ise dilde "saflaştırma ve arılaştırma" hareketi, dili bir çıkmaza sürüklemek demektir. Hayatla iç içe olan dili tamamiyle durdurmak ve birden bire değiştirmek mümkün değildir. Dili idare eden güç günlük ihtiyaçtır. Her dilde yeni kelimeler türetilir. Ancak bunlar gerçek bir ihtiyaca tekabül eder ve bundan dolayı da çok çabuk tutunurlar.

Ahmet Haşim dildeki bu yenileşme ve başkalaşmayı, ağacın yaprak değiştirmesine benzeterek der ki: *"Hiçbir şey lisan kadar ağaca müşabih değildir. Lisanlar –tıpkı ağaçlar gibi- mevsim mevsim rengini kaybeden ölü yapraklarını dökerler ve tazelerini açarlar. Lisanın yaprakları kelimelerdir."*

Gerçekten de bir dilde, zaman zaman kelimelerin kullanılıştan düştüğü ve yerlerine yenilerinin geldiği görülür. Bazen bir kelime tamamen unutulur, bazen sadece yazı dilinden düşer, halk arasında yaşamaya devam eder. Mesela eskiden yaygın biçimde kullanılan *Çalap* kelimesi bugün kullanılmamaktadır. Onun yerine *Allah* ve *Tanrı* kelimeleri kullanılmaktadır. Aynı şekilde *sü* ve *çeri* sözleri yerlerini *asker* sözüne bırakmışlardır. Bunlardan *sü* kelimesi kalıplaşmış olarak *subay* kelimesinde yaşamaktadır. Bugün *uçmak* ve *tamu* demiyoruz, *cennet* ve *cehennem* diyoruz. Kısaca kelimeler yüzyıllar boyu yaşarlar, sonra birçok vârisler bırakarak ecelleriyle ölürler, zorla öldürülmezler. Dilin kelime haznesi artan, eksilen, değişen bir seyirle akıp gider.

Türk dili, geçmişten geleceğe, ahenkli ve düzgün şırıltılarla akan büyük bir ırmağa benzer. Hiçbir ırmak kaynağından çıktığı şekliyle denize ulaşmaz; çevresinden beslenerek, daha coşkun bir hal alarak akışına devam eder. Görevimiz, düzgün ve coşkun bir şekilde akıp giden bu güzelim ırmağın ebedî olarak akışının devamını sağlamaktır. Yoksa içine taş atmak, önünde set çekmek, yatağından dışarıya taşırmak o güzelim ırmağın akışının âhengini bozmaktan başka nedir?

Millî benliğimizi dile getiren güzel Türkçemizin üzerine eğilmek ve her türlü olumsuzluğa karşı onu korumak mecburiyetindeyiz.

Kültür Dilimiz

İnsan ilişkilerinin temeli dile dayanır. Bu sebeple bütün hayat deneyi ister istemez dile yansır. Bütün duygu, düşünce ve hareketlerini dil ile ifade eden insan, dili kendi varlığına uydurur. Bu bakımdan dil insanın var oluş biçiminin ifadesidir. İnsanın çevresindeki her şeyle bağ kurması dil ile gerçekleşir. Yani dil insan hayatının her anını kapsar. Bu yüzden de dil ile insan arasında çok sıkı bir bağ vardır. Bundan dolayı dile, dildeki anlatım biçimlerine bakınca, bir milletin çağlar boyunca yaşadığı bütün duygu, düşünce ve hayallerinin yansımalarını buluruz. Bu anlamda dil bir milletin hayatının aynasıdır ve millî kültürün temelidir.

Dil ile sosyal hayat arasında da sıkı bir bağ vardır; sosyal hayatta var olan her şey dile yansır. Dil toplumun içinde bulunduğu tarihî ve sosyal şartlar altında değişir ve gelişir. Bu bakımdan yaşanan toplumsal süreçlerin dil üzerinde önemli etkileri olur. Dilimizin tarihsel gelişmesine baktığımızda, onun Türk milletinin geçtiği üç uygarlık aşamasından geçerek günümüze ulaştığını görürüz. Türk tarihi hangi safhalardan geçmişse Türk dili de aynı safhaları yaşamıştır. Türk toplumu başlıca üç medeniyet merhalesinden geçmiştir. Bugün dilimizde bu üç dönemin etkilerini görmek mümkündür.

Türkçe yazı dili olarak kullanılmadan önce, çok uzun süren bir oluşum ve gelişim süreci geçirmiştir. Bu devre içerisinde dil, toplumun yaşama biçimindeki değişikliklere paralel olarak ortaya çıkan ihtiyaçları yansıtabilecek duruma ulaşmıştır. Bu oluşum

devresi, yalnızca dilin kendi iç yapısındaki değişmelerle dolu değildir. Aksine birbirlerine komşu olan toplulukların dilleri, başlangıçtan beri karşılıklı olarak birbirlerini etkilemiştir. Aralarında kök birliği bulunmayan dillerde gözlemlenen çok eski ödünçleme ilişkileri ve yapı benzerlikleri, bu tür etkilemelerin varlığını ortaya koymaktadır.[3]

İslamiyetten önceki dönemde Türkler "Bozkır kültürü" denen bir hayat tarzını yaşıyorlardı. Bu dönemde yabancı etkisi pek fazla olmamakla birlikte, Uygurlar zamanında Türkler Budizm, Manihaizm ve Brahmanizm gibi dinlerin etkisinde kalmışlar, dolayısıyla Türkçeye bu uygarlıklardan pek çok öge girmiştir. Ayrıca bu dinlere ait yazı ve terminolojiyi alıp kullanmışlar, dinî terimleri Türkçeleştirmek için büyük çaba harcamışlardır.[4] Bu terimleştirme ve tercüme faaliyetlerinin Türkçenin işlenip olgun bir bilim ve kültür dili durumuna yükselmesinde önemli etkisi olmuştur.

Türklerin Müslüman olmalarıyla Türk tarihi büyük bir değişime uğradı. Türklerin sosyal, siyasal ve kültürel hayatlarında büyük gelişmeler oldu. Karahanlılardan sonra Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve özellikle Osmanlılar zamanında Türkler, büyük bir uygarlık dünyasının kapısını araladılar. Kendi geçmişlerinden getirdikleri değerleri, İslamiyetin kutsal prensipleri ile uzlaştırıp bundan aldıkları hızla, düşüncede, sanatta, ilim ve teknikte büyük hamleler gerçekleştirdiler.

Dil, edebiyat ve kültür bir milletin tarihi ile yakından ilgili olup içinde meydana geldiği medeniyetin bir aynasıdır. Türkler XI. yüzyıldan itibaren İslam kültür ve uygarlığı etkisi altına girince yeni bir kültür ve edebiyat geliştirdiler. *Kutadgu Bilig, Ate-*

---

3 Semih Tezcan, "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 271.

4 Reşit Rahmeti Arat, "Uygurlarda Istılahlara Dair", *TM, VII-VIII* (1942), s. 56-81.

beti'l-hakayık, Divanü Lugati't-Türk, Divan-ı Hikmet gibi eserler bu edebiyatın ilk ürünleridir. Kur'an'ı anlamak ve dinin esaslarını hakkıyla öğrenebilmek için onu Türkçeye çevirmekte gecikmediler Ayrıca Kur'an'ın yanı sıra hadis, fıkıh gibi pek çok dinî nitelikli eseri de Türkçeye kazandırdılar. Bu tercümeler klasik edebî dilin kurulmasını sağladığı gibi, Türkçenin daha olgun bir duruma gelmesine de hizmet etti.[5]

XV. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ve siyasi birliğin kurulmasıyla yazı dili birliği de kurulmuştu. Türkçe bu yüzyılda, büyük bir imparatorluğun devlet dili, ilim ve kültür dili olarak kudretini kazanmış, en olgun edebî ürünlerini de vermeye başlamıştı. Yunus Emre Âşık Paşa, Şeyhoğlu Mustafa, Devletoğlu Yusuf, Necati, Baki, Fuzuli, Nedim, Şeyh Galib gibi pek çok şair Türk kültürü içinde eser vermiş ve ortaya koydukları eserleriyle de Osmanlı Türkçesi denilen kültür dilini vücuda getirmişlerdir. Bu dil bir zümre dili olmayıp, büyük bir medeniyet devresinin dilidir. Bu devrede Arapçadan, Farsçadan pek çok öge dilimize girmiştir. Şunu hemen ifade etmek gerekir ki, her devrin dili ve edebiyatı içinde oluştuğu şartların bir yansımasıdır. O nedenle Osmanlı Türkçesini değerlendirirken meydana geldiği kültür ve medeniyet çevresini göz önünde bulundurmak gerekir.

Batı uygarlığının etkisinde oluşan Türk kültürü de bir başka medeniyet devresidir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru, Avrupa'da ortaya çıkan ilim ve teknolojideki gelişmeler karşısında Türkler de, bu yeniliklere ayak uydurmak ihtiyacı ile Batı'ya yöneldiler. Batı uygarlığını siyasal, ekonomik ve sosyal pek çok olayın etkisi altında kabule mecbur kaldılar. Böylece yeni bir uy-

---

5 Kur'an tercümeleri için bk. *Gülden Sağol, An Inter-linear Translation of the Kur'an İnto Khawarazm Turkish, Part I: Introduction and Text, Part II: Glossary*, Harvard University 1993-19; Ahmet Topaloğlu, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi, II.* İstanbul 1978.

garlık dairesine girmiş oldular. Doğal olarak edebiyatımız ve dilimiz de bu uygarlığın etkisi altında kaldı. Bu etkiyle biçim, ruh ve zihniyet bakımından öncekilerden farklı, geçmişten çok, geleceğe yönelik bir edebiyat oluştu. Bu uygarlık değişmesi olayı, Tanzimattan sonra Türkçenin geçirdiği değişimde en kuvvetli etken olmuştur.

Batı uygarlığının Tanzimat edebiyatındaki en belirgin izleri, yeni fikirlerin Türkiye'de yerleşmesini çabuklaştıran nesir alanında görüldü. Zaten Batı edebiyatlarından alınan edebî türlerin çoğu da roman, hikâye, tiyatro, makale, tenkit gibi nesir çeşitleriydi. Bununla birlikte Tanzimat nesrinin asıl uygulama alanı gazeteler oldu.[6]

Gazeteler geniş kitlelere hitap ettikleri için, Klasik edebiyatın dilini kullanamazlardı. Bu nedenle gazeteler, halka hitap eden bir dilin oluşmasında önemli rol oynadı. Ayrıca Batılı hayat tarzının Türkiye'ye soktuğu çeşitli eşya ve âdetler de dile yeni kelimeler getirdi. Batı ile ilişkilerde özellikle Fransızcanın etkisi büyük oldu. Bu yolla pek çok Fransızca kelime Türkçeye girdi: *abajur, abone, afiş, bagaj, bale, doktor, duş, enstrüman, etajer, gardrop, fasikül* vb. yüzlerce kelimeyi bugün de kullanıyoruz.

1910'dan sonra ortaya çıkan millî dil ve edebiyat anlayışı da dilin değişmesinde önemli rol oynadı. Yeni lisan ve millî edebiyat anlayışı ile halk dili kısa zamanda yazı dili hâline gelerek çok zengin bir edebiyat meydana getirdi. Bu edebiyat ve dil anlayışı Cumhuriyet'le birlikte ilerleyen bir şekil aldı. Daha önceki dönemlerde dil bir inceleme alanı değilken, Cumhuriyet'le birlikte Türk dili üniversitelerde bir bilim dalı olarak ele alınıp incelenmeye başladı Türk Dil Kurumu'nun kuruluşundan itibaren dildeki değişim ve gelişmeler daha sistemli bir biçimde yürütüldü. Bu dönemde, bir taraftan önceki yüzyıllara ait kaynakların

6 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* III. Baskı 1967, s.78

taranmasıyla unutulmuş kelimler toplanırken, bir yandan da Anadolu ağızlarındaki malzeme derlenerek çok yararlı eserler yayımlandı. Ayrıca Türkçe köklerden de eklerle pek çok yeni kelime türetilerek, Türkçenin söz varlığına pek çok yeni sözcük katıldı.

İşte bugünkü Türkçe bu tarihî süreçlerden geçerek oluşmuştur. Bu tarihsel gelişim hâlâ devam etmektedir. Zira çağdaş bilgideki hızlı ilerleme dilde de yenileşme ve zenginleşmeyi, yeni sözler türetmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bugün dilimiz şu sorunlarla karşı karşıyadır:

Çağdaş bilgileri geniş halk kitlelerine aktarmak için çağdaş bilim ve teknolojinin gerektirdiği yeni terimlere karşılık bulmak zorundayız. Bu da ancak bilinçle ve bilimsel temellere dayanan çalışmalarla mümkündür.

Yüzyıllar boyunca oluşmuş kültür dilimize gelince, o da zamanla değişmekte ve eskimektedir. Eskiden büyük bir zevkle okunan Fuzuli, Baki, Nedim, Ahmet Haşim, Yahya Kemal, Cahit Sıtkı gibi büyük şairlerin dili, bugünün genç kuşaklarınca anlaşılmamaktadır. Dilde yenileşme, edebî eserleri eskitmekte ve bir kültür kopukluğu yaratmaktadır. Eski edebiyat eserlerinin böyle birden bire eskimesi, hiç şüphe yok ki pek hazin bir durumdur. Peki, eskiyen bu değerleri yok mu sayacağız? Kültür eserlerinin yarattığı binlerce kelimeyi nasıl feda edebiliriz? Bu kelimeler Türk kültürünün en değerli hazineleridir; onları asla yok sayamayız. Öyle ise buna bir çözüm bulmak, dünü, bugünü ve yarını birleştiren dinamik bir kültür ortamı yaratmak zorundayız.

Atalarımızdan bize miras kalan en kıymetli şey dilimizdir. Bu dilin içinde bütün bir gelenek, tarih, din gibi toplumun var oluş esasları yaşamaktadır. Bu bakımdan kendi milletinin tarih ve kültürünü öğrenmek isteyen her Türk, bu eserleri anlamak için onların yazıldığı dili bilmek zorundadır. Kültürümüze mal olmuş eserlerin dilini değiştirmek doğru değildir. Çünkü bu eserler içinde var olmuş binlerce söz vardır. Evet bu sözcüklerin pek çoğu Arapça, Farsçadır. Türk dili Arapçadan, Farsçadan çok

sözcük almıştır. Fakat bunları sadece malzeme olarak almış ve kendi millî dil kuralları içine yerleştirmiştir. O nedenle bu kelimelerin altında yatan söyleyiş Türkçedir. Bu söyleyişin sırrını çözebilmek için kültür dilini korumalı, onlara dokunmamalıyız. Yüzyıllarca süren bir tecrübe sonunda meydana getirilen bu ürünlerden alabildiğimiz kadarını alıp, bunları genç kuşaklara öğretmeliyiz. Genç kuşakların hem geçmişe ait değerleri tanımalarını, hem de mevcut kültürü benimseyebilmelerini sağlamalıyız. Zira onların konuşulan ve yazılan dili öğrenmeden bilim ve kültür alanında başarı kazanmaları ve ilerlemeleri mümkün değildir.

Kültür Dilinin Oluşmasında Tercümelerin Rolü

Bir kültür ve medeniyet havzasındaki bilgi ve kültür birikimini diğer bir havzaya aktaran ve böylece alıcı havzadaki kültürün zenginleşmesine imkân sağlayan tercüme faaliyeti, kültürlerin oluşmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu yazıda Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi devresinde meydana getirilen tercümelerin genel çerçeveleri çizilip, bunların nitelikleri belirtildikten sonra Türkçenin bir bilim ve kültür dili olarak gelişmesine katkıları üzerinde durulacaktır.

Türk dilinin yazılı metinlerle bilinen en eski dönemine ilim dilinde "Eski Türkçe" adı verilir. Bazı dilciler, Karahanlılar döneminde ortaya konan ilk İslami Türkçe metinlerin dilini de bu devre içerisinde değerlendirmektedirler. Ancak, İslamiyetin kabul edilmesinden sonra yazılmış olan *Kudatdgu Bilig* (1069), *Divanü Lugati't-Türk* (1074) gibi büyük eserler, Eski Türkçenin özelliklerini taşımakla birlikte, bunları yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul etmek gerekir. Eski Türkçeye ait metinlerin büyük kısmı Uygur sahasına ait olup Uygur harfleri ile yazıldığı için, bu devreyi "Uygur Devresi" diye nitelendirenler de vardır. Bundan daha önceki dönemler ise kuramsal olarak "Ana Türkçe", "Ön Türkçe" ve "İlk Türkçe"adlarıyla belirtilmektedir.

Eski Türkçe döneminde Türkçenin yayılma alanı Orta Asya'dır. Bu devre esas olarak 552-745 yılları arasında hüküm sür-

müş olan Göktürklerin kullandıkları dil ile, 745'te Göktürk İmparatorluğu'nu yıkarak onların yerini alan Uygurların diline dayanmaktadır. Bu bakımdan Eski Türkçede Göktürk ve Uygur olmak üzere iki kol bulunmaktadır. Yazıldıkları tarihler kesin olarak bilinen en eski dil yadigârlarının hemen hepsi Göktürk hanedanı zamanından kalmıştır. "Orhun Abideleri", veya "Göktürk Kitabeleri" diye adlandırılan bu yazıtlardan tarihleri kesin olarak belli olanlar Bilge Kağan (732), Kül Tigin (734) ve Tonyukuk (735) anıtlarıdır. Mezar taşları olarak dikilen bu yazıtlardaki söz varlığı sınırlıdır. Uzun cümlelere, süslü anlatımlara rastlanmaz. Herkesin anlayabileceği açık, yalın ve sade, daha çok hitabet sanatının özelliklerini taşıyan bir dil kullanılmıştır.

Göktürkler doğuda ve batıda bulunan komşuları ile siyasal, ekonomik, ticari birtakım ilişkilerde bulunup çeşitli alışverişler yaptıklarından, zaman zaman yabancı etkiler altında kalmışlardır. Bu ilişkilerin doğal sonucu olarak dile bazı yabancı ögeler girmiştir (*kagan, hakan, han, hatun, tarhan, tegin, batur* gibi). Ancak dile giren bu ögeler, bazı ünvan ve isimler, devlet yönetimine ait kelimeler olup, dilde hep bir yabancı öge olarak kalmıştır. Bu yüzden Göktürkçe, Türk dili tarihinin metinlerle izlenebilen devirleri içerisinde, ses ve biçim bilgisi özellikleriyle olduğu kadar, kelime haznesi bakımından da en saf ve duru bir dönemini yansıtmaktadır.

Göktürklerin yıkılmasıyla siyasi alana çıkan ve göçebe uygarlıktan yerleşik şehir hayatına geçen Uygurlar, şehirli Türk uygarlığının ilk temsilcileri kabul edilmektedir. Uygur Türkleri, Uygur yazısı denilen yazıyla daha geniş bir yazı dili meydana getirmişlerdir. Uygurlar, Göktürklere oranla daha çok kavimle ve dinle temasa gelmişler ve onlarla kurdukları kültür ilişkileri dolayısıyla da dillerini bu topluluklardan gelen kültür etkilerine açık tutmuşlardır. Bu sebeple Uygur Türkleri, başta Budizm olmak üzere Maniheizm, Brahmanizm ve Nesturîlik gibi birçok dini benimsemişler, bu dinlere ait yazı ve terminolojiyi de alıp

kullanmışlardır. Uygurlardan kalma metinlerin büyük bir kısmı dinî metinlerdir. Bunlar arasında Buda ve Bodisatvaların başlarından geçenleri anlatan **hikâyeler**, Buda'nın vaazlarını içeren **sutralar**, halkın işlediği günahlardan arınmaları ve tövbe etmeye alışabilmeleri için hazırlanmış **tövbe duaları** ve **ilahiler**, bazı **büyü metinleri** yer almaktadır. Dinî metinlerin dışında mektuplar, hukuk belgeleri, fal kitapları, sağlık bilgisiyle ilgili metinler de bulunmaktadır. Uygurlar dile soktukları yeni kavramlara doğrudan doğruya karşılıklar bulatak veya denk türetmeler yaparak dilin kelime haznesini zenginleştirmişlerdir

Uygur yazılı metinleri arasında Budizm ve Maniheizm'le ilgili olanlar önemli bir yer tutar. Bu metinlerin büyük bir kısmı Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca, Soğodcadan yapılmış tercümelerdir. Bu dinî metinlerin özenli bir biçimde Türkçeye çevrilmiş olması, Uygurlarda dil çalışmalarının önemli ölçüde geliştirildiğini ortaya koymaktadır.

Şüphe yok ki, bu tercüme ve terimleştirme etkinliklerinin Türkçenin daha çok işlenip olgun bir yazı ve bilim dili durumuna yükselmesinde önemli etkisi olmuştur.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle, Türk devletleri, yavaş yavaş eski kültür alanlarından ayrılıp yeni bir kültür alanına girdiler. Böylece Türkçenin "Eski Türkçe" diye adlandırılan İslamiyet'ten önceki dönemi kapanarak, İslam kültür ve uygarlığı altında gelişme gösteren yeni bir dönemi başladı.

İslam'ın resmen devlet dini olarak kabul edilmesi X. yüzyılda Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. İslam dininin Türkler arasında yayılması, Türk dili ve kültürünün gelişmesi üzerinde etkileyici bir rol oynamıştır. Karahanlılar önce Kâşgar, Balasagun ve Yedisu bölgelerinde kurulup sonra Fergana ve Maveraünnehir şehirlerini de ele geçirerek Türkleştirdiler. Böylece bu devletin sınırları içerisinde Eski Türkçe yazı dilinden gelişen ve Karahanlı Türkçesi diye adlandırılan yazı dili ile İslami bir Türk edebiyatı oluşmaya başladı.

Karahanlılar doğuda Uygur hanlığına komşu idiler ve eski Burkancılığa bağlı kalan Uygurlarla din farkı yüzünden aralarında zaman zaman mücadeleler olmaktaydı. Ancak onlarla aynı dili konuşmaktaydılar. Ayrıca İslamiyet ile yeni bir kültür dairesine girmekle birlikte, eski kültür izlerini de devam ettirmekteydiler. Bu bakımdan Karahanlı edebî dili Uygur yazı dili geleneğinin İslam kültürü ile beslenmesinden meydana gelmiş bir yazı dili karakteri taşımaktaydı.

Eski Türkçe döneminde başlayan Türkçeyi işleme ve onu yüksek seviyeye çıkarma akımı, Karahanlılar zamanında da devam etti. X. yüzyılda. İslamiyet'i kabul eden bu Türklerden günümüze kadar gelen eserlerden biri Kâşgarlı Mahmud'un Arapça olarak kaleme aldığı (1074) *Dîvânü Lugati't-Türk*, Türkçenin zenginliğini ve anlatım yollarının çokluğunu göstermek amacıyla yazılmış bir ana eser olarak kabul edilebilir. Gününün Türkçesini ve konuşulan lehçelerdeki bazı ögeleri bütün ayrıntılarıyla açıklayan, Türkçe şiirlerden, anlatım biçimlerinden, atasözleri ve deyimlerden örnekler veren, değişik boylarla ilgili bilgiler içeren bu eser, Karahanlılar dönemindeki Türkçenin söz varlığını tümüyle ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Göktürk ve Uygur metinlerinin söz varlıklarına da ışık tutmaktadır.

Yine aynı döneme ait Yusuf Has Hacib'in yazdığı (1069) *Kutadgu Bilig*'de de oldukça arı bir dil kullanılmış, düşünceler Türkçenin imkânlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Bu eserde İslam dininin etkisiyle bir kısım Arapça, Farsça kelimelere rastlanmaktadır. Ancak bunların sayısı pek fazla değildir. Üstelik bu kelimeler yaşayan dilde var olan, halkın rahatça anlayıp kullandığı kelimelerdir.

Türkler İslam'a girdikten ve Arap dilini öğrendikten sonra, Kur'an'ı anlamak, anlamına nüfuz edebilmek ve esaslarını hakkıyla öğrenebilmek için onu Türkçeye çevirmekte gecikmediler. Ayrıca Kur'an'ın yanı sıra hadis, fıkıh gibi pek çok dinî nitelikli eseri de Türkçeye kazandırdılar. Dinî eserler, her dinî terime

bir karşılık bulma gayretini de bünyelerinde taşıdıklarından önemli bir dil zenginliğine sahiptir.

İslamiyet'in kabulüyle başlayan bu dinî ve tercüme edebiyat türü, kendisini özellikle Kur'an tercümeleri alanında göstermiştir. Bu tercümeler klasik edebî dilin kurulmasını sağladığı gibi, Orta Asya'nın çeşitli Türk köşelerinde Türkçenin daha olgun bir duruma getirilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.[7] Karahanlılar döneminde yapılmış bir Kur'an tercümesinde, Uygurlar dönemindeki Budist ve Maniheist metinlerin Türkçeye çevirilerinde görüldüğü gibi, bütün Arapça terimlere Türkçe karşılıklar verilmeye çalışılmıştır: *Allah:* Tañrı, izi; *âyet:* Belgü; *berk:* Yaşın, yıldırım; *cehennem:* Tamu; *cennet:* Uçmak; *cezâ:* Yanut; *cürm:* Yazuk ; *hâlik:* Törütgen, yaratgan; *kâdir:* Ugan; *nâr:* Ot, tamug gibi.

XI. yüzyılın sonlarında, 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından çeşitli Türk boyları Anadolu'ya geçtiler. Anadolu'ya gelen bu boyların çoğunluğunu Oğuz boyları oluşturmaktaydı. Oğuzlar Anadolu'ya kendileriyle birlikte edebî geleneklerini de getirmişlerdi. Böylece Anadolu'da Oğuz lehçesine dayalı yeni bir yazı dili oluşmaya başladı.

Anadolu'da yerleşen ve sonradan Trakya'ya, Balkanlar'a ve Avrupa'ya yayılan Türk halkı, Asya'dan beri gelen ana dilleriyle konuşuyordu. Ancak Maveraünnehir'de ve çevresinde eski yurtlarında saray muhitinde bulunanlar, medreselerde okuyan kültürlü zümre, sanatçı ve bilginler Arapça ve Farsça biliyor ve eserlerini bu dillerde yazıyorlardı.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra da Arapça ve Farsçanın aydın çevrelerde etkisi devam etti. Anadolu Selçuklularında XII. yüzyılın sonlarına kadar ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsça kullanılmıştır. Anadolu Selçukluları devrinde

---

7 Abdülkadir İnan, "Eski Kur'an Tercümelerinin Dili Meselesi", *Türk Dili*, 1/7 (Nisan 1952), s. 19-22; Abdulkadir Erdoğan, Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), s. 47,48.

Arapça ve Farsçanın ilim, edebiyat ve devlet yazışmaları gibi her alandaki üstünlüğüne rağmen, XIII. yüzyıl içerisinde Türkçe bazı eserler ortaya konduğu, bunların yazıldıkları ilk şekiller günümüze ulaşmamış bile olsa, tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Anadolu'da Türkçenin bir yazı dili olarak kuruluşunda Yunus Emre'nin rolü oldukça büyüktür. Halkın diliyle şiir söyleyen, büyük şiir ustası Yunus Emre'nin Türkçesi taşıdığı Oğuzca özellikler, gramer şekilleri, kelime kadrosu ve ifade gücü bakımından çağdaşlarından çok daha üstün bir düzeydedir. Bu bakımdan yeni edebî dilin kuruluşunda en büyük hizmeti Yunus Emre görmüştür. Onun elinde Anadolu Türkçesi, yüksek bir anlatım gücü kazanmıştır.

Yeni edebî dil oluşturulurken temeli halk diline ve sözlü edebiyat geleneğine dayandırıldığından, Yunus'un dili de zamanında herkesin konuştuğu dildir. Bu nedenle yaşayan dilde var olan, halkın rahatça anlayıp kullandığı kimi Arapça ve Farsça kelime Yunus Emre tarafından da kullanılmıştır. Ancak bunların sayısı sınırlıdır. (%10 civarında) Üstelik Yunus Emre bu kelimeleri alıp kullanırken, onları Türkçenin şekil ve ses âhengine tabi kılmıştır. Böylece halkın ağzındaki dili almış onu daha da zenginleştirerek sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bu yüzden onun şiirleri yüzyıllar ötesinden gelip bugünkü kuşakları da etkileyebilmektedir.

Anadolu Selçuklularında yalnızca basit içerikli eserlerde görülen Türkçe, Anadolu Beylikleri zamanında bilinçli olarak bir yazı dili hedefine doğru ilerleme kaydetmekteydi. Bunda da başta bulunan beylerin tutumları büyük rol oynuyordu. Yıkılan Selçuklu Devletinin yerini almak isteyen her beylik, kendi yönetim merkezini bir kültür ve sanat merkezi haline getirmek için uğraşmaktaydı. Selçuklu hükümdarları daha çok Fars diline ve Fars edebiyatına değer veriyorlardı; çünkü kendileri bu dile vâkıftılar. Oysa Anadolu Türk beyliklerini kuran Türk beyleri, Arap ve Fars kültürünü tanımıyorlardı, bu yüzden de Arap ve Fars kültürüne itibar göstermeyerek kendi millî dillerine değer verdiler.

Türkçe yazan ilim adamlarını ve şairleri teşvik ettiler. Bu tutum, oluşmaya başlayan Türk yazı dilinin gelişmesine yardım etti. Artık Türkçe hükümdar ve beylerin saraylarında itibar mevkiine oturmuştu.

Gerek Anadolu beylerinin millî ruha bağlılıkları, gerekse bilim adamı, şair ve yazarların idealist bir anlayışla eserler ortaya koymaları sayesinde, Selçuklular döneminin çok az sayıdaki eserine karşılık, Beylikler döneminde daha çok eser yazılmıştır. Bunların da büyük bir kısmı tercüme eserlerdir.

Kur'an tercümeleri, hadis tercümeleri, siyer tercümeleri, fıkıh ve ilmihal niteliği taşıyan tercümeler, kısasü'l-enbiya tercümeleri, tezkiretü'l-evliyâ tercümeleri, dinî ve tasavvufi konulu tercümeler, tarih tercümeleri, siyasetname, nasihatname, öğüt türünden eserler, tıp, riyaziye, zooloji, madenler vb. alanlarda meydana getirilen tercümeler, mesnevi şekliyle yazılmış çeşitli aşk hikâyelerinin tercümeleri bu dönemde yapılan belli başlı tercüme alanlarıdır.

Meydana getirilen tercümelerin en önemli özellikleri, bunların hemen hepsinin Arapça ve Farsçadan tercüme edilmiş olmalarıdır. Muhteva olarak da tercümelerin büyük çoğunluğu dinî niteliklidir. Böyle olması da gayet doğaldır. Çünkü yeni bir din ve onun etkisiyle oluşmaya başlayan yeni bir sosyal yapı söz konusudur. Böyle olunca da ilk örnekler ister istemez dinî nitelik ve öğretici özellik taşımaktadır.

Tercümelerin mukaddime kısımlarında mütercimler tercümeyi hangi muhatap kitleye yönelttiklerini ve ne sebeple tercüme ettiklerini belirtmektedirler. Buna göre eserlerin değişik amaçlara yönelik olarak farklı muhatap gruplara hitaben yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tercümelerden bazıları padişahların ve yöneticilerin isteği ile Türkçe eser yazma ve onların kültür faaliyetlerini desteklemek amacı ile ortaya konmuştur. Kimi tarikat büyükleri halkı aydınlatmak amacı ile Türkçe yazmışlar. Bir kısım müelliflerde ise hayır dua ile anılma ve unutulmama düşüncesi

ön plandadır. Bazıları ilme hizmet etmek amacını taşımaktadır. Bu bakımdan çok farklı türde tercümeler yapılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılan bu tercümeler oldukça sade bir üslupla meydana getirilmişlerdir. Bu tercüme faaliyeti, Türkçeye çeşitli bilim dallarına ait pek çok terimin girmesini sağlamıştır. Bu bakımdan tercümelerin Türk dili tarihi bakımından değeri oldukça fazladır. Öyle zannediyorum ki Türkçe tarihte ilk defa bu kadar çeşitli ilimle tanışmıştır.

Meydana getirilen bu tercümelerden Kur'an tercümelerinin ayrı bir özelliği bulunmaktadır. Bunlar ya kelime kelime yapılan "satır-arası" tercüme, ya da geniş ve açıklamalı tefsir şeklinde ortaya konmaktadır. Satırarası tercümelerde her Arapça kelimeye bir Türkçe karşılık bulma gayreti güdüldüğünden, dilin türetme ve birleştirme imkânlarından geniş ölçüde yararlanıldığı görülmektedir. Bu yolla dilin söz dağarcığına pek çok yeni söz katılmakta, dilin kelime haznesi zenginleşmektedir. Böylece pek çok yabancı kelime türetme yoluyla karşılanmaktadır.

Açıklamalı tercüme ve tefsirlerde ise, kaynak dildeki okuyucuya verilmek istenen bilgi iyice özümsenip sindirildikten sonra, bu bilgiler tercüme edilen dilin sentaksına uygun biçimde verilmeye çalışıldığından, bu tercümelerde dilin cümle yapısında önemli akıcılık sağlandığı gözlenmektedir. Ayrıca bu tefsirlerde konuyla ilgili pek çok bilgiye de yer verilerek, okuyucu her yönüyle aydınlatılmaya çalışılmaktadır..

Beylikler devrinde gerek konu, gerekse sayı bakımından çok çeşitli eserler ortaya konulduğundan, bu eserlerde, hem konuşma dilinden yazı diline geçişin, hem de Oğuz Türkçesine dayanmanın bir sonucu olarak, daha önce rastlanmayan bazı ek ve şekillere de rastlanmaktadır. Bu dönemin Türkçesi kelime haznesi bakımından, Eski Türkçeden gelen arkaik şekillerle, Oğuzca şekilleri kaynaştırmak suretiyle oluşmuş yeni bir ilim ve edebiyat dili niteliğini taşımaktadır. Edebî eserlerde kullanılan kelimeler, halk tarafından da rahatça kullanılmaktadır: *agu* "zehir", *alda-*

mak " kandırmak, aldatmak", *alkış* "övme, dua", *arkuru* "ters, aykırı", *assı* "fayda", *ayruk* "başka", *artuk* "fazla", *ayuksız* "aklı başında olmayan, sarhoş", *bayak* "önceki" *bayık* "açık, belli", *bezek* "süs", *biti* "mektup", *buñ* "sıkıntı", *Çalab* "Tanrı", *çeri* "asker, ordu", *dükeli* "hepsi, bütün", *iley* " ön, huzur", *karı-mak* "ihtiyarlamak", *keleci* "söz, laf", *koldaş* " yardımcı", *em* "ilaç, deva", *emcek* "meme", *geñez* "kolay", *görklü* "güzel", *ırıl-mak* "ayrılmak", *kamu* "bütün, hep", *kiçi* "küçük", *od* "ateş", *ogrı* "hırsız", *öküş* "çok", *ötmek* "geçmek", *sayru* "hasta", *sındı* "makas", *sınuk* "kırık", *sin* "mezar", *sünük* "kemik", *sücü* "şarap", *şeş-mek* "çözmek", *tamu* "cehennem", *tudaş olmak* "rast gelmek", *tün* "gece", *ton* "elbise" *uçmak* "cennet", *usañ* "ihmalkar", *viribi-mek* "göndermek", *yağı* "düşman", *yarak* "hazırlık, alet edevat", *yorı-mak* "hızlı koşmak", *yazuk* "günah".

Beylikler dönemi dil yadigârları arasında tıp konusunda yazılan eserlerin de Türkçenin bilim ve kültür dili olarak gelişmesinde ayrı bir yeri vardır.

Türkçenin gerek Eski Türkçe, gerekse Orta Türkçe döneminde bilim, kültür ve edebî dil olması yolunda büyük emek harcanmış, hem dinî hem de tıp, hukuk, botanik vs. öteki bilimlere ait eserler Türkçeye çevrilirken, bu bilimlere ait terimlerin Türkçeleştirilmesine büyük özen gösterilmiştir. Türkçenin sahip olduğu imkânlardan yararlanılarak, dile sokulan kavramlara ya doğrudan doğruya karşılıklar bulunmuş, ya da denk türetmeler yapılarak, dilin söz dağarcığı zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece Türkçe bu dönemde iyice işlenip yüksek anlatım gücüne sahip bir yazı dili durumuna gelmiştir.

Dinamik Bir Kültür Dilini Nasıl Oluşturabiliriz?

İletişim çalışmalarında üzerinde durulan en önemli konu, bir kültür unsuru olan ve iletişim kanalını oluşturan dildir. İletişim olgusu dil aracılığıyla gerçekleşir. İnsan haberleşmesi, en gelişmiş iletişim düzeni olan dil üzerinde kurulmuştur. İletişimde dilin dışında başka vasıtalar da kullanılmakla birlikte, mesajın mutlaka dil ile ifade edilmesi, dili her türlü iletişimin taşıyıcısı durumuna sokmaktadır.

Dil milletin tarihinde meydana gelen maddi ve manevi değerlerin ifade aracıdır. Millet denilen sosyal varlığı birleştirir ve onlar arasında duygu ve düşünce akımını meydana getirir. Bir millete mensup olan birey, o milletin kültürünü, dilini, dinini, inançlarını, zevkini, gelenek ve göreneklerini beraberinde taşır. Kültür bireylere yön ve kişilik veren bir varlık, kişiyi ayakta tutan bir güçtür. Aynen bunun gibi, bir milleti de dünya milletleri arasında ayakta tutan, ona canlılığını, sürekliliğini sağlayan da, kültür kaynakları ve bu kaynakların iletişim gücüdür. İletişim olmazsa kültür durağanlaşır, canlılığını kaybeder. Sağlıklı bir iletişimin olması için de oturmuş bir dile ihtiyaç vardır.

Biz dil sayesinde bizden çok önce yaşamış insanlarla ilişki kurabildiğimiz gibi, bizden çok uzaklarda yaşayan insanlarla da görüşmeden anlaşabiliriz. Dil zaman ve mekân engellerini aşarak ruhlar arasında bir birlik kurar; insanlar arasında duygu ve dü-

şünce ortaklığını gerçekleştirir. Ancak dilin bu işlevini yerine getirebilmesi için ileten ile iletilen arasındaki göstergelerin ortak nitelikte olması gerekir. Yani dil bir milletin bütün sosyal dilimleri ve fertleri arasında ortak bir anlaşma aracı olduğundan, dildeki sözcüklerin de herkes tarafından anlaşılacak şekilde yaygın ve genelleşmiş olması gerekmektedir. Çünkü bir milletin bütün bireylerini ve her yeni nesli millî tarihin en eski kaynaklarına kadar götüren ve onlarla millî tarih arasında köprü kuran tek araç dildir.

Bir milletin dilinde, o milletin bütün bir hayat macerasının özü saklıdır. Gelmiş geçmiş kuşaklar varlık karşısındaki duruşlarını, duygu ve düşüncelerini, yorumlarını söz ve yazı ile dilde kalıplaştırmışlardır. Biz bugün dilimizi kullanırken bizden önceki kuşakların düşünce kalıplarını hazır bulup kullanmaktayız. Böylece dil, kuşaklar arasındaki iletişimi sağlamış olmaktadır. Dil aynı zamanda millet birliğini sağlayan en büyük amildir. Çünkü millet yalnız yaşayanların birliği, beraberliği değil, yaşamış olanların ve yaşayacakların da birliğidir.

Her dilin kuruluş döneminden gelen bir yapı ve işleyiş tarzı vardır. Yani bir dilin cümle kuruluşu yüzyıllarca önce belirlenmiştir. Bu bakımdan bir milletin yazı dilindeki cümle kuruluş düzeni, o milletin düşünce sistemine sıkı sıkıya bağlıdır. Yani dil ve düşünce birlikte gelişirler. Her dil zamanla işleyişinden doğan kurallar yönünden ses, şekil ve hatta söz dizimi bakımından bazı değişikliklere uğrayabilir. Ancak böyle bir değişimin dile yerleşmesi çok uzun bir süreyi gerektirir.

Kişiler arasındaki bilgi aktarımını gerçekleştirmekte kullanılan bir vasıta olan dilin iki yönü vardır: birincisi zihnî kavramları belirten kelimeler, öteki de bu kelimeler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar. Anlatım ise kelimelerin kurallara göre düzenlenmesinden meydana gelen bir örgüdür.

Dil bilgisi kuralları bir defa öğrenilince artık yenilenmeleri gerekmez. İnsanlar her gün yeni dil bilgisi kuralları öğrenmez-

ler. Halbuki her gün yeni kelime öğrenme ihtiyacını duyarlar ve bu faaliyet ömür boyu sürüp gider. Dil durgun bir varlık değil, sürekli değişme ve gelişme içerisinde olan bir faaliyettir. Ancak bu değişme kurallar yönünden değil, daha ziyade kelimeler yönünden olur. Eskimiş, yıpranmış ve etkisini kaybetmiş şekiller zamanla değişir ve yerlerine yenileri gelir. Kelimeler dünyasındaki bu değişiklik belli bir seyir takip ederek zaman içerisinde ve derece derece olur, birden bire olmaz. Ayrıca dildeki bu değişikliğin belirli sınırları vardır. Birey toplum içinde dili kullanırken onunla istediği gibi oynayamaz. Kelimeleri istediği gibi değiştiremez ve kelime dizilişinde önemli değişiklikler yapamaz.

Esasen dillerdeki değişiklik ortak yazı ve konuşma dilinin kelimelerinden ziyade ilimlere, sanatlara, mesleklere ait terimlerde görülür. En çok yenilenenler bunlardır. Çünkü bu değişme aynı zamanda uygarlık değişikliğiyle de ilgilidir. Dilin gelişmesi ve yenilenmesi söz konusu olunca, ortak dile ait kelimeler ile herhangi bir ilme, mesleğe ait terimler arasındaki farkı göz önünde bulundurmak gerekir. Edebî dildeki kelimeleri, süratle değiştirmek veya atmak bir milleti binlerce yıllık tarihinden ve kültüründen uzaklaştırır. Çünkü dil ile kültür arasında sıkı bir münasebet vardır. Bu münasebet göz önünde bulundurulmazsa dil konusunda yanlış kararlar verilir. Dil kültürden ayrı soyut bir varlık değildir.

Kültür bir milletin yaşayış tarzı, maddi ve manevi her şeyini içine alan değerler topluluğudur. Bir milletin dili, dini, gelenek ve görenekleri, sanat eserleri kültürün başta gelen unsurlarıdır. Yani kültür insan hayatının toplumsal ilişkilerinden doğan bütün yönlerini kapsar. Dil yeteneği insanda doğuştan olsa bile, bu yeteneğin gerçekleşmesi ve kullanılması toplumsal ilişkilerin varlığına bağlıdır. İnsanlar ancak sosyal çevrelerinin yardımıyla yeteneklerini geliştirebilmekte ve yeni yetenekler kazanabilmektedirler.

Bir millerin kültürü tarih boyunca ortaya koyduğu eserlerden oluşur. Milletler dillerini ve kültürlerini yüzyıllar boyunca

işleye işleye oluştururlar. Bir millet kültür bakımından ileri gitmiş, yüksek bir seviyeye erişmişse, dili de bu seviyeye uygun bir biçimde gelişme kaydeder. Çünkü bütün kültür faaliyetlerinin temelinde dil vardır. Toplumun kültür değerleri bireylere dil yoluyla aktarılır. İnsanın düşünmesi ancak dil ile mümkün olduğundan, dilini üstün bir seviyeye çıkarmayan milletlerin düşünce hayatları da kapalı, dar ve sınırlı kalır. Bu durum bütün kültür üzerine etki eder eder. Bu bakımdan kültür ve dil birbirinden ayrılmaz; birlikte gelişir ve değişirler.

Dil yapı ve işleyiş bakımından duygu ve düşünceleri ifade edebilme güç ve zenginliğini, milleti oluşturan fertlerin yüzyıllarca süregelen ortaklaşa katkıları ile elde eder. Bu bakımdan her dil, o dili konuşan milletin sosyal yapısında meydana gelen değişme ve gelişmelere paralel bir gelişme çizgisi takip eder.

Göktürk devresinden başlayarak bugüne gelinceye kadar Türk dili zaman ve saha bakımından geniş bir alana yayılmıştır. Bu genişlik içerisinde de dahil olduğu kültür daireleri yönünden ayrı ayrı dönemleri olmuştur.

Türkçe daha Eski Türkçe döneminde bile zengin anlatım gücüne sahip, arı bir dil görünümündedir. Bu dönemde, başka dillerden fazla kelime almayarak temel kelime varlığını korumuştur. Bu temel kelimelerden bir kısmı hiç değişmeden (*baş, kaş, bulıt, at, al-, bas-, bil-, öl-, kış, kız, su, ter, yıl, yıldız* gibi), bir kısmı ise çok az ses ve anlam değişikliğiyle bugüne kadar gelmiştir (*köz* "göz", *kör-* "görmek", *adak* "ayak", *tiz* "diz", *kulgak* "kulak", *adgır* "aygır", *küç* "güç", *keç-* "geçmek", *tag* "dağ", *tur-* " durmak" gibi).

Orhun ve Yenisey yazıtlarında kullanılan kelime sayısının 900 kadar olduğu, bunlar içerisinde yabancı kelime sayısı yok denecek kadar az olup bunların oranının %1'i geçmediği tesbit edilmiştir.[8] Bu belirli kelime kadrosuyla bile yazıtların yalnızca

8 Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara 1996, s. 80.

somut kavramlar açısından değil, soyut kavramlar yönünden de zengin oldukları görülmektedir. Ayrıca Köktürk yazıtlarında dilin temel söz varlığı içerisinde yer alan birleşik kelimeler, ikilemeler, deyimler, atasözleri gibi unsurlar da bulunmaktadır.

Göktürklerin yıkılmasıyla siyasi alana çıkan ve göçebe uygarlıktan yerleşik şehir hayatına geçen Uygurlar, şehirli Türk uygarlığının ilk temsilcileri kabul edilmektedir.[9] Uygurlar dönemi, yeni bir medeniyetin ve farklı kültürlerle sıkı ilişkilerin kurulduğu bir dönemdir. Uygur Türkleri, Göktürklerin millî yazılarını bırakarak, İranlılarla akraba bir kavim olan Soğdların yazısını almış ve geliştirmişlerdir. Uygur yazısı denilen bu yazıyla daha geniş bir yazı dili meydana getirmişlerdir. Uygur Türkleri Şamanizm'in yanı sıra başta Budizm, Maniheizm, Nesturilik ve Hıristiyanlık olmak üzere birçok dini benimsemişler; bunların ilgili oldukları kültürlerle çok yönlü ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkilerin doğal sonucu olarak da dillerini bunlardan gelen kültür etkilerine açık tutmuşlardır. Bu nedenle Uygurlar'dan günümüze ulaşan metinlerin çoğu dinî nitelikli metinlerdir.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle, Türk devletleri, yavaş yavaş eski kültür alanlarından ayrılıp yeni bir kültür alanına girdiler. Böylece Türkçenin "Eski Türkçe" diye adlandırılan İslamiyet'ten önceki dönemi kapanarak, İslam kültür ve uygarlığı altında gelişme gösteren yeni bir dönemi başladı.

X. yüzyılda İslam dinini kabul eden Türkler, yeni bir kültür dairesi içerisine girmekle birlikte, eski kültür geleneklerini de devam ettiriyorlardı. Bu dönemde Hakaniye Türkçesi ya da Karahanlı Türkçesi adıyla anılan ve Eski Türkçe yazı dilinden gelişen yeni bir yazı dili oluştu. Bu yazı dilinin zengin bir söz varlığına sahip olduğu görülmektedir. Bu söz varlığı içerisinde, eski

9 Tahsin Banguoğlu, "Kaşgarî'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine", *TDAY-Belleten 1968*, s. 87-113; A.v. Gabain, *Das Altturkische Schrifttum*, Berlin 1950, s. 24.

dönemlerden gelen, yani Göktürk ve Uygur metinlerinde geçen birçok kelime yer aldığı gibi, değişik Türk boylarının konuştukları lehçelerden de kelimeler bulunmaktaydı. Ayrıca dile, türetme yoluyla yeni unsurların katılmış olması ve İslamiyet'in kabul edilmesiyle bir kısım Arapça, Farsça sözlerin dile katılması da söz varlığını zenginleştirmişti. Ancak Arapça, Farsça sözler Karahanlı Türkçesinde çok yoğun olarak kullanılmamıştır. Mesela *cevab-yanut*, *garib-biliş*, *cahil-biligsiz*, *pend, nasihat-ögüt* eşleştirmelerinde görüldüğü gibi Türkçelerinin yanında *cevab, garib, cahil, nasihat, pend* gibi kimi Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeye girdiği görülmektedir. Ancak bunların sayısı pek fazla değildir. Arapça ve Farsça unsurlar yerine Türkçeleri tercih edilmektedir.. Mesela Karahanlı Türkçesinde *Allah* kelimesinin karşılığı olarak *bayat, idi, ugan* kelimeleri kullanılmıştır. Bunun gibi Farsça *süvari* kelimesine karşılık *atçı*, *para* kelimesine karşılık *yarmak*, *günah* yerine *yazuk*; Arapça *asker* kelimesinin karşılığı olarak *çeri (çerig) sözleri* kullanılmaktaydı. Bununla birlikte yabancı unsurların oranı eserden esere değişiklik göstermekteydi. Mesela *Kutadgu Bilig*'de yabancı unsurların oranı %1-2 iken, daha sonra kaleme alınan *Atebetü'l-hakayık*'ta bu oran % 20-26'ya kadar yükselmektedir.[10]

Türk boyları XI. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan batıya doğru göç ettiler. Batıya göç edenlerin de kimisi kuzeyden kimisi de güneyden batıya doğru göç etti. Batıya göç edenlerin büyük çoğunluğunu Oğuz boyları oluşturmaktaydı. Oğuzlar özellikle Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra büyük gruplar halinde Anadolu'ya geldiler. Böylece Anadolu'da Oğuz şivesine dayalı bir yazı dili gelişme gösterdi. Bu yazı dilinin XIII-XV. yüzyıllar arasında gelişme gösteren ilk dönemine "Eski Anadolu Türkçesi" ya da "Eski Türkiye Türkçesi" adı verilmektedir. Bu dönem Eski Türkçe ile daha sonra gelişen Osmanlı Türkçesi arasında bir

[10] Doğan Aksan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü Yarını*, İstanbul 2000, s. 117.

geçiş devresi kabul edilebilir. Bazı yönleriyle Osmanlıca devresinden ayrılmaktadır.[11] Bu devre esas olarak Anadolu Selçukluları ile Beylikler döneminin diline dayanmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminden günümüze epeyce dil yadigârı ulaşmıştır. Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'in Türkçe şiirleri, Hoca Dehhanî'nin manzumeleri, Ahmed Fakih'in *Çarhnâme* ve *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-şerîfe*'si, Şeyyat Hamza'nın *Yusuf u Züleyha*'sı ve şiirleri, Yunus Emre'nin *Divanı* ve *Risaletü'n-nushiyyesi*, Gülşehri'nin *Mantıkuttayr*'ı öteki eserleri, Âşık Paşa'nın *Garibnâme* ve diğer eserleri, Hoca Mesud'un *Süheyl ü Nevbahar* ve *Ferhengnâme-i Sadî Tercümesi*, Kemaloğlu'nun *Ferahnâme*'si, Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Necatî, Ahmet Paşa gibi şairlerdin divanları ve başka eserleri, *Kelile ve Dimne Çevirisi*, *Kabusname Çevirisi*, Hatiboğlu Mehmed'in *Ferahnâme* ve *Letâifnâme*, *Bahrü'l-hakayık* adlı eserleri, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i, Devletoğlu Yusuf'un *Vikaye Tercümesi* gibi eserler bu dönemden bize ulaşan belli başlı eserlerdir.

Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığına bakılınca eski dönemlerden gelen pek çok kelimenin bu dönemde de kullanılışlarına devam ettikleri görülmektedir. Özellikle devrenin ilk zamanlarında yabancı kelimeler yaygın olarak görülmezler. Dönemin önemli şahsiyetleri olan Yunus Emre, Şeyyad Hamza, Hoca Mesud, Ahmed Fakih, Dehhani, Gülşehri gibi kişilerin eserlerinde Türkçe kelimelerin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kişilerin eserlerinde kullanılan kelimeler halk tarafından da rahatça kullanılmaktaydı. O dönemde yaygın olarak kullanılan Türkçe kelimelerden bazıları şunlatdır: *agu* "zehir", *alda-* "kandırmak", *arkurı* "ters, aykırı", *assı* "fayda", *ayruk* "başka", *artuk* "fazla", *ayuksız* "aklı başında olmayan, sarhoş", *bayak* "önceki", *bezek* "süs", *biti* "mektup", *bun* "sıkıntı", dükeli "hepsi, bütün",

[11] Eski Anadolu Türkçesinin özellikleri konusunda bk. Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

koldaş "yardımcı",*emcek* "meme", *genez* "kolay", *görklü* "güzel", *sayru* "hasta", *sındı* "makas", *sınuk* "kırık", *sin* "mezar", *sünük* "kemik", *süci* "şarap", *usan* " ihmalkar, gevşek", *viribi-* "göndermek", *yort-* "hızlı koşmak", *yazuk* "günah", *yazuklu* "günahkâr" gibi.

Bir kısım kelimelerin ise Arapça, Farsçaları ile yan yana kullanıldıkları görülmektedir: *çalap-tanrı-Allah, uçmak-cennet, tamucehennem, sevi-aşk, yazuk-günah, süci-şarap, esrük-sarhoş* gibi.

Eski Anadolu Türkçesinde dilin türetme imkânlarından da geniş ölçüde yararlanıldığı görülmektedir. Özellikle dinî metinler Türkçeye aktarılırken pek çok yabancı kelime türetme yoluyla karşılanmıştır. Muhammed b. Hamza'nın XV. yüzyılda yapmış olduğu satır arası Kur'an tercümesinde bunun pek çok örneğini görmek mümkündür[12]:

azm-gönli bir işe bağlamak	taharet-arınmak
cehalet-bilmezlik, bilmemeklik	leyl-dün
dafik-segriyici	zemherir-katı sovuk
farik-ayırıcı	fesad-azgunlık
halik-yaradıcı	gaibet-gizlü
ita'at-boyun virmek	harik-göyündürici
mariz-sayru	eza-incinesi nesene
mecid-ululıklu	ufuk-yir gök kıranı
meyyit-ölüci	amir-buyurucı
mü'min-inanıcı	katl-depelemek
müşrik-Tanrıya iki diyen	gafir-yarlığayıcı
tavaf-degzinmek	hikmet-dürüst söz

İslam uygarlığı etkisinde gelişen Türk dili ve edebiyatı toplumda yer alan çevrelere göre başlıca iki kolda gelişme göstermiştir. Bunlardan biri saray ve konak çevrelerinde, medreselerde,

12 Daha başka örnekler için bk. Ahmet Topaloğlu, *Muhammed bin Hamza,XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümes,*. İkinci Cilt, İstanbul 1978.

yüksek makam sahiplerinin ve okumuş kimselerin çevrelerinde oluşmuştur. Bu çevrede oluşan edebiyat, daha sonra *Divan edebiyatı* olarak adlandırılmıştır.

Bir de okumamış halk çevrelerinde, köy ve kasabalarda, yeniçeri ocaklarında gelişen edebiyat vardır. Bu edebiyat sözlü olarak halk diliyle, hece vezniyle, millî nazım şekilleriyle eserler vermiştir. Buna da *halk edebiyatı* denir. Halk edebiyatının en belirgin özelliği sözlü olması ve musiki ile birlikte söylenmesidir. Halk şairleri şiirlerini saz ile söylemişlerdir. Bu bakımdan halk şairlerine saz şairleri de denir.

XV. yüzyılın ortalarına doğru Türkçe, büyük bir imparatorluğun devlet dili, ilim dili olarak kudretini kazanmıştı. Ancak Türk saraylarının bulunduğu merkezler ile İstanbul ve bazı illerin, bu yüzyılda birer kültür merkezi durumuna gelmesiyle, sarayda Farsçanın, medreselerde ise Arapçanın önem kazanması, şair ve yazarların bu dillere olan ilgilerini arttırdı.[13] Ayrıca edebî anlayışta İran edebiyatı modellerine uyulması yüzünden, Türk saraylarında yabancı şairlere daha çok değer verildi. Türk şairleri, İran örneklerine benzeyen eserler yazmakta âdeta birbirleriyle yarıştılar. Bunun sonucu olarak, İran edebiyatında kullanılan bütün mazmunları Türk edebiyatına taşıdılar. Böylece bu mazmunlara esas olan Farsça kelime ve deyimler Türkçeye girdi. Bu durum Türk yazı dilinin gidişinde kısa zamanda büyük değişikliklere sebep oldu. Önceki yüzyıllarda görülen sade Türkçe hareketi yavaşladı; ilim ve edebiyat dilinde Arapça, Farsça kelimeler rağbet görmeye başladı. Bir eserin Arapça, Farsça yazılması bir övünç vesilesi sayılarak Türkçe kaba ve yetersiz olarak nitelendirildi.[14] Ayrıca aruz ölçüsünün Türkçenin yapısına uymaması da

---

13 Zeynep Korkmaz, *Türk Yazı Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara 1963, s. 10.

14 Mustafa Özkan, "Lisanımız ve İnsanımız", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 17, sy. 2 (Nisan 1988), s. 41-55.

şairleri Arapça, Farsça kelime ve tamlamaları kullanmaya yöneltti. XVI. ve XVII. yüzyıllarda yabancı unsurların çoğalması, nesir dilinde ve resmî yazışmalarda bir yüksek zümre dilinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Kısaca Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlıcaya doğru gidildikçe, dildeki yabancı ögeler çoğalmaya ve Türkçe kelimelerin yerine tamamen Arapça, Farsça kelimelerin geçmeye başladığı görülmektedir.

Gerçi XV. yüzyılın sonlarına doğru bu yapaylığa bazı tepkiler olmuş, XVI. yüzyılda da Mahremi ve Edirneli Nazmi gibi şahsiyetlerin önderliğinde "Türki-i Basit"[15] hareketiyle bu tepki daha da büyümüş, ancak dildeki yapaylığı ortadan kaldıramamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde devletin toplumla ilişkisi uzun süre aynı kaldığından, dil de büyük bir mesele olarak görülmedi. Ama devletin medeniyet değiştirme mecburiyetini hissetmesi, dilin de geniş olarak ele alınmasına ve tartışılmasına sebep oldu. Medeniyet değiştirmenin, sosyal yapıda ve düşünce hayatında meydana getirdiği yenilik ve değişiklik, dilde ve edebiyatta da kendini gösterdi ve dilde önemli değişikliklere yol açtı. Tanzimat, dil tartışmalarının yoğun biçimde yapıldığı ilk dönemdir, denilebilir.

Yüzyıllarca İslam kültür çevresinin ve dillerinin etkisi altında kalan Türk toplumu, Tanzimat'la birlikte Batı dünyasındaki milliyetçilik akımları ve bunlarla ilgili fikitlerin etkisi altında kalmaya başladı. Bunun doğal sonucu olarak da kültür ve fikir alanında birtakım yeni düşünceler ortaya çıktı. Bu yeni düşüncelerin ortaya çıkışıyla da pek çok yeni kavramın ifade yolları bulunmaya çalışıldı. Doğal olarak edebiyatımız ve dilimiz de da bu uygarlığın etkisi altında kaldı. Bu etkiyle biçim, ruh ve zihniyet bakımından öncekilerden farklı bir edebiyat teşekkül etti.

---

[15] Türki-i Basit hareketi için bk. Mustafa Özkan,"Edirneli Nazmi ve Türki-i Basit Hareketi", *İlmi Araştırmalar*, nr. 5, İstanbul 1997, s. 233-246.

Batı medeniyetinin Tanzimat edebiyatındaki en belirgin izleri, yeni fikirlerin Türkiye'de yerleşmesini çabuklaştıran nesir alanında görüldü. Zaten Batı edebiyatlarından alınan edebî türlerin çoğu da roman, hikâye, tiyatro, makale, tenkit gibi nesir çeşitleriydi. Bununla birlikte Tanzimat nesrinin asıl uygulama alanı gazeteler oldu:

"Türk nesrinde değişiklik daha ziyade resmî dilde ve onun bir kolu gibi görünen gazete dilinde başlar... Devletin içinde bulunduğu siyasî güçlük, yabancı devletlerle olan münasebetleri artırdığı gibi, zaman zaman olsa bile, hükümeti efkârıumumiyeden müzâheret istemeğe de sevk ediyordu.

Yavaş yavaş ıslahat işinin bu müzâherete ne kadar derinden muhtaç olduğunu anlayan hükümet, sık sık beyannâmeler ve fermanlarla halka müracaat ediyordu. Bu suretle ayıklanmış kolay anlaşılır bir yazı tarzına gittikçe daha fazla ihtiyaç görülüyordu. Bu devirde Bâbıâli memuriyetlerinde yapılan terfilerde hemen daima sade, etraflı, açık bir ifade tarzı meziyet olarak aranıyordu."[16]

Bu ifadelerden, artık, devletin halkla bir iletişim kurma ihtiyacını duymuş olduğu anlaşılmaktadır. Yani devlet resmî dilini sadeleştirip yenileştirmedikçe, kamuoyu ile anlaşma sağlayamamaktadır. Gazeteler geniş kitlelere hitap ettikleri için, yüksek Osmanlı edebiyatının dilini kullanamazlardı. Bu nedenle gazeteler, halka hitap eden bir dilin oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Bununla birlikte Tanzimat döneminin söz varlığında da yabancı unsurların bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Ne var ki bu dönemin aydınları, yazı dilindeki bu ağırlıktan şikâyet etmektedirler. Bu da dilde giderek bir sadeleşme ve yenileşme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Namık Kemal'den başlayarak Tanzimatçılardan Ali Suavi, Ahmet Midhat Efendi, Şemseddin Sami, Muallim Naci gibi Türkçeden yana tutum sergileyen ve Türkçe

16 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, III. Baskı 1967, s.78

yazamaya yönelenler bulunmakla birlikte bunlar, dilin sadeleşmesi yolunda çok da etkili olamamışlardır. Romanların, hikâyelerin, şiirlerin dili yeterince sadeleşmiş değildir.

Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının 1911'de Selanik'te yayımladıkları *Genç Kalemler* dergisinde ortaya attıkları "yeni lisan ve millî edebiyat" düşüncesi Türkçe açısından yararlı olmuştur. Özellikle Ziya Gökalp'ın bu harekete katılıp, *Yeni Mecmua'* yı yayımlaması Türkçenin sadeleşmesi yolunda büyük ilerlemeler kaydetmiştir.[17] Ancak dildeki esaslı yenileştirme ve sadeleşme etkinlikleri Cumhuriyet'ten sonra gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet dönemi terim yapma ve yenileştirme çalışmalarının bilinçli bir şekilde ele alındığı bir dönemdir. Türk Dil Kurumu'nun kuruluşundan itibaren (1932) Türkçenin söz varlığına pek çok yeni sözcük katılmıştır. Bu dönemde bir taraftan önceki yüzyıllara ait kaynakların taranmasıyla unutulmuş kelimeler toplanırken bir yandan da Anadolu ağızlarındaki malzeme derlenmeye başlamıştır. Ayrıca Türkçe köklerden de eklerle pek çok yeni kelime dile kazandırılmaya çalışılmıştır. Bugün de kullandığımız binlerce kelime o dönemlerde türetilmiştir (*okul, öğretmen, öğretim, öğrenci, ulaştırma, tarım, gündem, seçmen, aday, genel, olay, durum, kanı, toplum, katkı, basın, çoğunluk, özel, özellik, seçenek, ürün, üretici, tüketim, güvence, uygulama, vurgu, vurgulama* vb). Ancak türetme işinde zaman zaman aşırılığa gidilerek dilin kurallarına uymayan pek çok kelime de yapılmıştır. Gerçi bunlardan bir kısmı yaşama şansı bulamamıştır (*alnaç*"cephe", *anlak* "zekâ", *asıcıl* "çıkarına düşkün", *beti* "mektup", *bozut* "fesat", *düzence*" disiplin" vb.), ama bazıları ise sürekli kullanılmak suretiyle belli bir kullanım sıklığına kavuşmuştur (*önem* < *ön-em, birim* < *bir-im, ortam*< *orta-m, ilginç* < *ilgi-nç* gibi).

---

[17] Ziya Gökalp'ın dil hakkındaki görüşleri ve çalışmaları için bk. Faruk K. Timurtaş, "Ziya Gökalp'ın Dil Üzerinde Düşünceleri", *Diller ve Türkçemiz*, İstanbul 1996, s. 126-135.

Türkçe XIX. yüzyıla gelinceye kadar Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalmıştır. Ancak XIX. yüzyıldan, özellikle Tanzimat'tan sonra, Batı ile ilişkilerde Fransızca önemli rol oynamıştır. Edebiyattan hukuk, siyaset ve çeşitli bilim dallarına varıncaya kadar birçok alanda Fransızcanın etkisi görülmektedir. Batı hayat tarzının ve yaşantısının, varlıklı ve aydın kesimler aracılığıyla toplumumuza yansıması, pek çok Fransızca kelimenin Türkçeye girmesine yol açmıştır. Bugün de bu kelimelerin pek çoğunu yaygın olarak kullanmaktayız: *abajur, abone, adaptasyon, afiş, akordeon, amatör, ambalaj, amorti, anons, asansör, argo,bagaj, bale, biberon, bisküvi, bluz, bombardıman, buket, bukle, büfe, büro, dans, defo, dekor, delege, deplasman, devalüasyon, doktor, dosya, duş, ekip, ekol, ekstre, enstrüman, esans, etajer, fasikül, fason, fayans, federe, fiş, form, fotomodel, gardrop, garnizon, gişe, grip, hal, istasyon, kalorifer, kanalizasyon, kartpostal, kostüm, manto, mesaj, militan, model, nötr, parfüm, portatif, pazen, pilot, referans, rozet, santral, sembol, termal, tolerans, üniversite, volkan*...gibi.

1950'den sonra ise Türkçe üzerinde İngilizcenin etkisi artmıştır. 1950'lere kadar Türkçenin İngilizceyle ilişkisi çok sınırlı olup bunlar da daha çok spor terimleriyle ilgilidir: *futbol* (football), *basketbol* (basketball) *gol* (goal), *korner* (corner), *ofsayt* (off-side), *frikik* (free-kick) *averaj* (average), *aut* gibi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizce bütün dünyada yaygın bir yabancı dil durumuna gelince, Türkiye'nin Batı dünyası ile olan ilişkilerinde de ön plana çıkmıştır. Ayrıca eğitim ve öğretimde İngilizceye öncelik verilmesi, bilim terimlerinden günlük hayatta kullanılan kelimelere varıncaya kadar bir yığın İngilizce öğenin Türkçeye girmesine sebep olmuştur. Son yıllarda bu dilin Türkçe üzerindeki etkisi daha da artmış ve dilimiz ölçüsüz bir kelime akınına maruz kalmıştır: *balata, banknot, bar, barmen, biftek, badigard (bodyguard), blender, çartır (charter),çekap (check-up) dipfiriz (deep-freeze), e-mail, format, firişop (free-shop), klon, kokpit (cockpit), konteyner (container), laptop, leasing, lobi (lobby), market, menecer (manager), mikser (mixer), no-frost, non-stop, ofşor (off-shore),*

panel, partner, parttaym (part-time), patent, pleybak (play-back), pleyof (play-off), printer, pazıl (puzzle), prime-time, rantabl, reality-show, reyting (rating), selfservis (self-service), sentır (center), skeç, skor (score), smaç, stand-by, star, stant, şov (show), şovrum (show-room), talk şov (talk-show), teleks, terminal, tiner, trend, viski (whisky), volkmen (walkman), zaping (zapping)... gibi.

*Batı dillerin*den gelen kelimelerin dilimizi bu derece kuşatmasının önemli sebeplerinden biri, Cumhuriyet'le birlikte başlatılan dili sadeleştirme çalışmaları sırasında, dilimizde yerleşmiş bulunan Arapça, Farsça kelimeler dilimizden atılarak yerlerine yeni kelimeler teklif edilirken, Batı dillerinden gelen kelimelerin dilimizi kuşatmasına göz yumulmuş olmasıdır. Bugün de bazen ihtiyaç, bazen özenti, bazen yenilik arzusu, bazen de bilgisizlik ve gösteriş merakı, en önemlisi de yabancı dilde öğretimin yaygınlaşmış olması yüzünden dilimize binlerce kelime, hatta yabancı dil kuralları girmektedir. Bu yabancı dil kurallarının ve kalıplarının dilimize girmesinde televizyon yayınlarındaki filmler ve çeviri özensizlikleri de büyük rol oynamaktadır. Meselâ İngilizce *I am afraid'* den çeviri "*korkarım*", *I am sorry'* den çeviri "*üzgünüm*", *I hope so'* dan çeviri "*umarım*", *I think* 'ten çeviri "*sanırım*" gibi anlatım biçimleri, Türkçe metinlere, yerinde kullanıldıklarına dikkat edilmeksizin aktarılmaktadır. Bazı kalıp sözler, aynen çevirileriyle dilimizde yaygınlaşmaya başlamıştır: *Wish me luck'* tan çeviri "*bana şans dile*", *Look after yourself'* ten çeviri "*kendine iyi bak*", *How can I help you?'* nun çevirisi "*size/ sana nasıl yardım edebilirim?*" gibi kalıp sözler bu tür örnekler arasındadır.[18]

Eskiden olduğu gibi, 1983'ten beri Türk Dil Kurumu bu yabancı sözlere karşılıklar bulmaya çalışmaktadır.[19] Ancak bilimde, teknikte görülen hızlı gelişmeler, ayrıca Kurum'un bir

---

18 Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara 1996, s. 132 ve devamı.

19 Türk Dil Kurumu, *Yabancı Kelimelere Karşılıklar*, Ankara 1995, *Yabancı Kelimelere Karşılıklar, İkinci Kitap*, Ankara 1998.

yaptırım gücüne ve moda ölçüsünde propaganda araç ve imkânlarına sahip olmaması, bu kelimelerin tutunmalarını geciktirmektedir. Bunun için mutlaka halkımızın, gençlerimizin, aydınlarımızın, eğitim ve basın yayın kuruluşlarının ana dili bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir. Çünkü bu konu toplumun her kesimini ilgilendiren çok boyutlu bir konu olup, toplumun her kesiminin konuya duyarlı davranmasını gerekli kılmaktadır.

Bugünkü dilimiz, bütün bu tarihî süreçlerden geçerek oluşmuştur. Dilimiz hâlâ bir değişim ve gelişimin içindedir. Çağdaş uygarlığın ilim, sanat, fen, edebiyat, felsefe, teknik alanlarıyla ilgili bütün anlam ve kavramlarını ifade edebilecek istikrarlı ve zengin bir dile sahip olmak için:

1. Bilim dilini oluşturmak, çağdaş bilim ve teknolojinin gerektirdiği yeni terimlere karşılık bulmak, bunları yeniden oluşturmak zorundayız. Medeniyetler gelişip kültür münasebetleri arttıkça, dilde de yeni kelimelere ihtiyaç duyulur. Dil, tıpkı yaşayan canlı bir organizma gibi, ihtiyaç duyduğu kelimeleri kendi kuralları içerisinde türetir, bu yolla sağlayamadıklarını ise başka dillerden alır. Ayrıca her gün bilimde, kültürde, teknikte ve başka alanlardaki gelişmeleri karşılayan terimleri de bünyesine katar. Dil sürekli olarak yeni kelimeler yapmak suretiyle kelime haznesini zenginleştirir.

2. Her toplumun dili, o toplumun maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısıdır. Kültür ise sürekli olarak dilin söz varlığını besler. Bu yüzden kültürdeki değişme ve gelişmeler de kendisini söz varlığında gösterir.

Dilde yenileşme ise eski dönemlerde meydana getirilen kültür eserlerinin dilini eskitmekte ve bir kültür kopukluğu yaratmaktadır. Fuzuli, Baki, Nedim, Namık Kemal, Ahmet Haşim, hatta Faruk Nafiz, Cahit Sıtkı gibi büyük şairlerin dili artık bugünün gençlerince anlaşılmamaktadır. Liseyi bitiren gençlerin çoğu kültür dilinde geçen kelimelerin anlamını bilmiyor.

Genç kuşakların konuşulan ve yazılan dili öğrenmeden ilim ve kültür alanında başarı kazanmaları mümkün değildir. Buna bir çare bulmak, dünü bugünü ve yarını birleştiren dinamik bir kültür dilini yaratmak zorundayız. Bilim alanında türetilen yeni sözcükleri, öte yandan kültürümüze mal olmuş kelimeleri öğrenciye öğretmek mecburiyetindeyiz. Bunun için Türkçenin bütün kelimelerini içine alan mükemmel bir sözlüğünü hazırlayarak, ilk öğretimden üniversiteye kadar, bilinmesi gereken sözcükleri tespit edip, sınıf seviyelerine göre bunları öğretmeliyiz. Ders kitapları hazırlanırken, tespit edilmiş bu kelime kadrosunun kitaplar içerisinde yer almış olmasına dikkat edilmeli; metinler buna göre seçilmeli ve dil can sıkmadan cazip bir şekilde öğretilmelidir. Öğrencilerin söz dağarcıklarını zenginleştirmeleri konusunda yalnızca Türkçe ve edebiyat öğretmenleri değil, her dersin hocası kelime bilgisine önem vermelidir. Çünkü her derse ait kelimeler bilinmeden o dersin anlaşılması mümkün değildir.

Yüzyıllar boyu oluşturduğumuz kültür kelimelerimizi dilimizden atarsak, ilkel bir seviyeye düşeriz. İlimle kültürü birlikte yürütmeye, bilim ve teknik terimlerini yeniden yaratırken, edebî eserlerimizin dilini de mümkün olduğu kadar korumaya özen göstermeliyiz.

Bir Kültür Dili Olarak Osmanlı Türkçesi

Giriş

Türkçe ilk ortaya çıktığı zaman bugünkü gibi dağınık bir durumda değildi; Orta Asya'da sınırlı bir bölgedeydi. Orta Asya'nın Türklüğe dar gelip Türklerin bu havzanın dışına çıkmasından itibaren Türk dilinde de bazı farklılaşmalar oldu.

XI. yüzyıl ve sonrası Orta Asya Türklüğü için devamlı bir göç devridir. Bir kısım Türk boyları orada kendilerini muhafaza ederlerken bir kısım Türk boyları da batıya göç ettiler. Batıya göç edenler de çeşitli yönlere ayrıldılar. Kimisi kuzeyi takip etti ve Karadeniz'in kuzeyine gitti. Bir kol Kafkaslarda konakladı; bir kol güneye indi, bir başka kol Anadolu'ya girdi. Böylece büyük kitleler hâlinde Anadolu'ya göç eden Türk boyları, İran, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye, Irak, Mısır, Anadolu ve Rumeli'ye yayıldılar. Bu geniş coğrafî yayılış, o zamana kadar Orta Asya'da tek bir yazı dili hâlinde devam eden Türk dilinde bazı gelişmelere sebep oldu. Böylece Türkçe birtakım dallanmalara uğradı. Ancak her kol bir yazı dili kurma imkânı bulamadı, bu yüzden dilleri sadece konuşma dili olarak kaldı. Bazı sahalarda ise meydana getirilen yazı dilleri gelişme imkânı bularak günümüze kadar devam etti. Ancak gelişme imkânı bulan Türk dili kolları da taşıdıkları özellikler bakımından birbirinin aynı olmadı.

Anadolu Türklüğünün büyük bir kısmını Oğuz boyları oluşturmaktaydı. Oğuzlar Anadolu'ya kendileriyle birlikte edebî geleneklerini de getirmişlerdi. Böylece Anadolu'da Oğuz lehçesine dayalı yeni bir yazı dili gelişmeye başladı. Ne var ki bu yazı dilinin gelişip edebî bir dil hüviyetini kazanması pek kolay olmadı. Anadolu Selçukluları'nda XII. yüzyıl sonlarına kadar ilim ve edebiyat dili olarak Farsçanın kullanılması, çeşitli savaşlar, Moğollar ve Haçlı seferlerinin yıkıcı akınları sonucunda birçok kütüphanenin yakılıp yıkılması gibi olumsuz etkiler, Türk yazı dilinin oluşumunu bir süre geciktirdi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısıyla zayıflamasından sonra ortaya çıkan Anadolu beylikleri döneminde Türkçeye daha çok değer verildi; daha çok Türkçe eser meydana getirildi. Beylikler dönemi Türk dili yadigârlarının en zengin eserleri Osmanlı Beyliği devrinde ve Osmanlı topraklarında yazıldı.

Beylikler arasındaki siyasî mücadele Osmanlılar lehine sonuçlandı. Böylece Osmanlılar yeni bir devlet kurarak Türkmenler ve Azeriler dışında bütün güneybatı Türklerini kurdukları devletin sınırları içinde toplayarak Anadolu ve Balkanlar'da Türk birliğini sağladılar; Türkçeyi de resmî dil hâline getirdiler. Türkçe bir yazı dili olarak teşekkül etmiş oldu. XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayıp günümüze kadar gelen ve Anadolu'da, Balkanlarda Adalar'da, Irak ve Suriye'de, Güney ve Kuzey Azerbaycan'da hâlâ devam etmekte olan bu yazı diline ilim dilinde "Batı Türkçesi" adı verilir. Batı Türkçesi içerisinde de saha bakımından zamanla iki daire oluştu. Bunlardan birini Azeri sahasını içine alan Azeri Türkçesi, ötekini de Osmanlı sahasını içine alan Türkiye Türkçesi teşkil etti.

Osmanlıların kurmuş olduğu devlete, hanedanın adına nispetle Osmanlı Devleti denildiği gibi, bu devletin hakimiyet sahasında kullanılmış olan dile de "Osmanlıca", "Osmanlı Dili" veyahut "Lisân-ı Osmânî" denildi. Ancak bu adlandırma sonradan ortaya çıkmıştır. Tanzimat'a gelinceye kadar dil yadigârlarımızda *lisân-ı Osmânî* ya da *Osmanlıca* tabirine rastlanmaz. Os-

manlı Türklerinin dili olan ve Azeri Türkçesi ile birlikte Oğuz Türkçesinin batı kolunu oluşturan bu Türk lehçesi, tarih boyunca *Türkî, lisân-ı Türkî* veya *Türkçe* olarak anılmış; XIX. yüzyılın ortalarından itibaren *Osmanî, lisân-ı Osmânî* terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Esasen *Osmanlıca* şeklindeki adlandırma Tanzimat'tan sonra ortaya çıkmıştır. Siyasî bütünlüğü korumak amacıyla *"millet-i Osmâniyye"* tamlamasını kullanan Tanzimatçılar, Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye de Osmanlıca, lisân-ı Osmânî dediler. Bu dönemden sonra yazılan gramer kitaplarına "kavâid-i lisân-ı Osmânî" adını verdiler ve Türk dilini de Arapça, Farsça ve Türkçeden meydana gelmiş bir dil olarak tanımladılar.

Osmanlıca, Osmanlı Türkçesi terimi bugüne kadar farklı anlam ve nüanslarda kullanılmıştır:

a) 1299'da kurulan ve 1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla son bulan Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Türklerin konuşup yazdıkları dil.

b) Osmanlı İmparatorluğu zamanında gittikçe konuşma dilinden uzaklaşmış; Arapça, Farsça kelime ve terkiplerle yüklü, sadece yüksek zümreye hitap eden yazı dili.

c) "Sade Türkçe" ve "Öz Türkçe" görüşüne uymayan, içinde Arapça, Farsça kelimeler kullanılan dil.

d) Arap harfleri ile yazılmış Türkçe.

Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesinin gelişme sürecinde Eski Anadolu Türkçesi diye adlandırılan ilk devresini de içine alarak, XIV. yüzyıldan başlayıp XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden devredir. Osmanlı Türkçesini bugünkü Türkçenin dışında ve ondan ayrı düşünmek doğru değildir. Bugünkü Türkiye Türkçesi Osmanlı Türkçesinin bir devamıdır. Türkçenin böyle değişik adlarla anılması, Türk milletinin dilinin uzun bir tarih içerisinde geniş bir coğrafî alana yayılarak çeşitli lehçelere ayrılması dolayısıyladır.

Osmanlı Türkçesi, Türkçenin gelişmesinde tarihî bir devre olup, imparatorluk sınırları içinde gelişme göstermiştir. İfade gücü de devletin heybet ve ihtişamına paralel olarak zenginleşmiştir. Dilin bu şekilde bir gelişme göstermesini, biraz da Türkçenin, ihtiyaç duyduğu dil malzemesini kendi içinde bulamayınca, onu aynı kültür dairesi içinde bulunan öteki dillerden temin etme ve üç dilin imkânlarından yararlanma yolunun bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Bu bakımdan Osmanlı Türkçesi, ortak İslam uygarlığına ait birtakım kelime ve terkipleri Türkçenin doğal kelime ve terkipleri gibi kullanmış ve bunların birçoğunu doğal olarak Türkçeleştirmiştir. Bu dille yalnızca edebî eserler değil, bir milletin beş yüz yıllık tarihi boyunca sosyal hayatının her alanına (edebiyat, tarih, tıp, hukuk, iktisat vs.) ait binlerce eser meydana getirilmiştir.

Osmanlı Türkçesinin arkasında bin yıl yaşamış bir medeniyet vardır. Türkçeye girmiş olan her yabancı kelime, atalarımızın kutsal bir değer verdikleri yüzlerce kitaptan aktarılmıştır. Bin yıllık geçmişini bilmek isteyen herkes Osmanlı Türkçesini öğrenmek mecburiyetindedir. Bu dili öğrenmek, onu yeniden diriltmek anlamına gelmez. Latinceyi, Yunancayı öğrenen Batılı aydınlar, bu dilleri bugün kullanmak için mi öğreniyorlar? Kültür aracılığıyla insanlık tarihini yeniden yaşayarak modern olmak için bu dilleri öğreniyorlar. Kültür ve medeniyetler kısa zamanda olgun bir seviyeye ulaşmazlar. Bir millet çeşitli medeniyet safhalarını aşa aşa ilerler. İleri medeniyet safhasını aydınlatan da daha önceki safhalardır.

Osmanlı Türkçesinin Gelişim Süreci

Uzun tarihî süreç içerisinde Osmanlı Türkçesi hep aynı kalmamış, dilin iç (gramer yapısı) ve dış (kelime hazinesi) bünyesi bakımından çeşitli aşamaları olmuştur:

a) Başlangıç Devri Osmanlı Türkçesi: Anadolu Selçukluları, Beylikler Devri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş çağlarına rastlayan devre. Bu devre için "Eski Anadolu Türkçesi" veya "Eski Osmanlıca" terimleri kullanılır. XIII-XV. yüzyılları içine alan bu dönemde Türkçe, gramer şekilleri ve kelime hazinesi bakımından oldukça sade ve katıksız bir dil durumundadır. Siyasi varlıklarını, 1077 yılından başlayıp XIII. yüzyılın sonuna kadar devam ettirmiş olan Anadolu Selçukluları'nda medrese dili, ilim dili ve resmî yazışma dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak da Farsça kullanılmaktaydı. Bu dillerin her türlü üstünlüğüne rağmen halkın konuşma dili Türkçe idi ve devletin halkla olan münasebetlerinde Türkçe kullanılıyordu. Ayrıca halka hitap eden bir kısım edebî eserlerin de Türkçe ile yazılmış olduğu, eldeki mevcut kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ancak bu eserlerin sayısı XIV. ve XV. yüzyılların eserlerine oranla çok azdı.

Selçuklulardan sonraki Beylikler Dönemi eser sayısı bakımından çok daha verimlidir. Ayrıca Beylikler devri, Selçuklulardaki dil tutumuna karşı bir uyanma ve yerli dile dönüş devridir. Selçuklu hükümdarları daha çok Farsçaya ve İran edebiyatına değer veriyorlardı. Çünkü kendileri bu dile vâkıftılar. Hâlbuki Anadolu Beyliklerini kuran Türk beyleri Arap ve Fars kültürüne yabancıydılar. Bu bakımdan kendi millî dillerine değer vererek pek çok Türkçe eser yazılmasına ve Arap, Fars edebiyatlarındaki önemli eserlerin Türkçeye çevrilmesine sebep oldular. Ayrıca kendileri, halk dilinin sınırlarını aşan bir dille kurulacak bir edebiyat akımına yabancı olduklarından, yapılan tercümelerde ve meydana getirilen eserlerde, yazarların ve mütercimlerin sade bir dil kullanmalarını istediler. Mesela kendi zamanında edebî hareketleri destekleyerek birçok eserin Türkçeye çevrilmesini sağlayan II. Murad (ö., 1451) *Kâbûsnâme*'nin ilk tercümesini açık ve anlaşılır bulmadığı için eseri Mercimek Ahmed'e yeniden tercüme ettirmiştir. Aynı şekilde ilim ve sanat hamisi Germiyanoğlu Yakub Bey'in de (ö. 1429) Şeyhî'nin kendisini övmek maksa-

dıyla yazdığı şiirleri anlamadığı için, bunlara fazla ilgi göstermediği rivayet edilmektedir (Tulum, s. 423). Bu bakımdan XIV. ve XV. yüzyılın ilk zamanlarında yazılan eserlerin çoğu, hem beylerin bu arzusu doğrultusunda; hem de geniş halk kitlesine hitap etmelerinden dolayı sade bir dille kaleme alınıyorlardı. Bu devirde yazılan bazı eserlerin yalnızca mukaddime kısımlarında ağır, külfetli ifadelere rastlanmaktaydı. Bu bakımdan XIV. ve XV. yüzyılın başlarında meydana getirilen en sanatlı manzum eserlerde bile dil basit ve sade idi:

El-ferecü ba'de'ş-şidde Tercümesi'nden

Râviyân-ı ahbâr ve kâşifân-ı esrâr şöyle rivâyet iderler ki Nîsâbûr'da iki hünermend var-ıdı. Biri dürûdger ve biri cülâh-ıdı. İkisi dahı hünerlerinde bî-nazîr-idi. Biribiriyle dostlukları var-ıdı, kadîmden sevişirler-idi. İttifâk düşdi ki ikisi dahı bile bir avratun ışkına giriftâr oldılar, ammâ biribiriniin hâlinden habarı yok. Ve ol avrat begâyet güzel-idi ve muâşeret sever-idi ve meyli dürûdgere-y-idi. Cülâhıla oturdugı, turdugı bir illetden ötürü-y-idi; meger cülâh ol avratı bıçağ-ıla korkıdurdı. O dahı nâ-kâm husâm korkusından anun-ıla hoşıdı. Hâliyâ bir niçe müddet bu hâl üzerine geçdüklerinden sonra cülâh bir gönlek tokır, yivsüz, bedeni, tîrîzi, hıştekleri muttasıl vâhid. Bu gönlek Nîsâbûr'da gezdürdiler, kimse anun gibi işleyümedi. Dürûdger dahı gönlegi gördi, ta'accüb eyledi.

Bir gün dürûdger bu gönlegi ol sevdügi avrat elinde görür. Bilür ki cülâhun ol avrat-ıla işi vardur. Dürûdger avrat-ıla husûmet itdi, kakıdı, eyitdi: 'Bu iş senden ne revâdur ki beni sevmek demin urasın, varasın, cülâha baş koşasın?' didi. Avrat eyitdi: 'Senün bir kılun bana cülâhun başından azîzdür, ammâ andan korkaram, cimridür, devletsüzdür.' didi. 'Buyurursan cülâhı mest ideyin, helâk ideyin.' didi. Dürûdger eyitdi: 'Anı bana ko, anı eyle âvâre ideyin ki ayruk bunda gelmesün' didi.[20]

20 Mustafa Koç, *El-ferecü ba'de'ş-şidde Tercümesi, İnceleme, Metin, Sözlük* [yayımlanmamış doktora tezi], İstanbul 1998, vr. 69a.

Gülistan Tercümesi'nden

"Bir fâzıl dânişmend, bir pâdişâhun oglına talîm iderdi. Bî-muhâbâ döger-idi ve gâyet zecr iderdi. Oglan tâkat getürmedi ve atası katına geldi, şikâyet itdi. Atasınun yüregi yandı ve dânişmendi getürdi ve eyitdi: "Ra'iyyet oglanların ne-y-çün artuk dögmezsin böyle ki benüm olgum incidürsin?" Mu'allim eyitdi: "İy pâdişâh-ı âlem! Sebeb oldur ki avâm bin herze ve hedeyân söylerse ve yüz bunun gibi fi'l işlerse, halâyık binde birin isti'mâl idüp söylemezler. Ve pâdişâh eger bir yaramaz söz söylese ya bedî' hareket itse, iklimlerde söylerler. Nite-kim dimişlerdür:

"Her kimseyi ki kiçilikde edeblemeyeler, ululugında iflâh olmaz. Yaş agacı nice dilersen eğ, ve kuru agaç oddan artuk nesne-y-ile togru olmaz."

Mu'allimün hüsn-i tedbîri ve cevâbınun takrîri pâdişâhun tab'ına muvâfık geldi. Mübâliga ni'met virdi, mansıbın dahı ziyâde kıldı."[21]

XV. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ve siyasi birliğin kurulmasıyla yazı dili birliği de kurulmuştu. Türkçe bu yüzyılda büyük bir imparatorluğun devlet dili, bilim ve sanat dili olarak kudretini kazanmış ve en olgun edebî ürünlerini de vermeye başlamıştı. Önceki devirlerde Türk saraylarının bulunduğu merkezler ile İstanbul ve bazı iller bu yüzyılda birer kültür merkezi hâline geldi. Buralarda Arapça ve Farsça yeniden önem kazanarak medreselerdeki öğrenime bu dillerde yazılan eserler örneklik etmeye başladı. Türk saraylarında yabancı şairlere daha çok değer verildi. Bu durum Türk yazı dilinin gidişinde kısa zamanda büyük değişikliklere sebep oldu. İlim ve edebiyat dilinde Arapça ve Farsça kelimeler rağbet görmeye başladı; bir eserin Arapça, Farsça yazılması âdeta övünç vesilesi sayıldı. Ayrıca edebî anlayışta İran edebiyatı modellerine uyulması yüzünden Türk şairleri İran örneklerine benzeyen eserler yazmakta birbirleriyle âdeta yarıştılar. Bunun sonucu olarak da İran edebiyatında kullanılan bütün mazmunları Türk edebi-

21 Mustafa Özkan, *Gülistan Tercümesi, Giriş,İnceleme, Metin, Sözlük*, Ankara 1993, vr. 60b.

yatına taşıdılar. Böylece bu mazmunlara esas olan Farsça kelime ve deyimler Türkçeye girdi. Bundan başka aruz ölçüsünün Türkçenin yapısına uymaması da şairleri Arapça, Farsça kelime ve tamlamaları kullanma kolaylığına yöneltti. Bununla birlikte, daha sonraki yüzyıllara göre dilde henüz nispî bir sadelik görülmekteydi. Yabancı kelime ve terkiplerin sayısı gittikçe artmakla beraber henüz son haddine varmış değildi. Bu gelişmenin XV. yüzyılın ortalarına kadar oldukça yavaş seyrettiği görülmektedir.

b) Klasik Devir Osmanlı Türkçesi: XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle fetihle birlikte İstanbul'un yeni bir kültür ve medeniyet merkezi hâline gelmesiyle başlayıp XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden devredir. XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş devridir. Bu yüzyılda imparatorluğun sınırları genişledi ve devlet, dünyanın üç kıtasına hâkim bir kudret ve azamet kazandı. İmparatorluğun maddi, manevi bütün kurumlarında görülen bu gelişme dil ve edebiyatta da kendini gösterdi. Ülkenin değişik yerlerinde birçok nesir yazarı, şair, mütercim, tezkire yazarı, tarihçi vb. yetişti. Türk dili büyük bir imparatorluğun "ilim ve sanat dili" olmak bakımından Arapça ve Farsça ile rekabet edebilecek bir seviyeye erişti. Türk şairleri bu devirde İran örneklerinden hiçbir şekilde aşağı kalmayan eserler meydana getirdiler. .

Bu devrede Türkçe günlük konuşma dilinden farklı olarak başlıca iki seviyede gelişme gösterdi. Bunlardan birincisi "fayda"yı ön planda tutan ve daha çok dili "araç" olarak gören bir anlayışa dayanan yazı dilidir. Söz dağarcığı bakımından oldukça zengin olan dilin bu seviyesini, geniş bir okur yazar kitlesi rahatça okuyup anlayabilmekteydi. Bu bakımdan pek çok yazar dilin bu seviyesini tercih etmişlerdir. Baki, Fuzuli, Hayalî, Nedim, Lamiî Çelebi, Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi, Kınalızâde Ali, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi gibi şair ve yazarların eserleri, dilin bu seviyesi için güzel örnek oluştururlar. Ayrıca menâkıbnâmeler, dinî tarihler gibi halk için yazılmış eserlerin dili de oldukça sade idi.

Meâlimü'l-Yakîn'den

"Kaçan Mekke diyarında yağmur yağmayup kıtlık olsa Kureyş kavmi Abdu'l-muttalib'in eline yapuşup Sebîr tağına çıkarlardı. Anın yüzi suyına Tanrı Teâlâ'dan yagmur isterlerdi. Nûr-ı Muhammed berekâtında Hak Tebâreke ve Teâlâ azîm yağmurlar yağdurup ganî olurlardı. Ve Yemen pâdişâhı olan Ebrehe Beytullah'ı yıkmak niyetiyle geldügi zamânda işidüp Abdu'l-muttalib eyitdi: "Yâ Kureyş kavmi bî-huzûr olman, ol gelüp bu evi yıkamaz, bunun sahibi vardur, bunı saklar" didi. Andan Ebrehe geldi. Kureyş'in develerin ve koyunların sürdi ve Abdu'l-muttalib'in dört yüz mâye devesin aldı. Abdu'l-muttalib dahi Kureyş tâifesiyle binüp Sebîr tağının üstine çıkdı. Nûr-ı Muhammed, sallalahu aleyhi ve sellem, Abdu'l-muttalib'in elinde hilâl gibi devr baglayup Mekketullah üzerine şua virdi. Abdu'l-muttalib bu hâleti göricek Kureyş'e eyitdi: "Döniin Mekkeye gidelim, zafer bizimdür. Her bâr ki bu nûr beniim alnımda devr baglasa zafer bizüm olur" didi. Oradan dönüp Mekke'ye geldükleri gibi, Ebrehe kendü kavminden bir kimesneyi serdâr idüp bir mikdar âdemle gönderdi ki varalar Mekke şehrine Kureyş tâifesin sıyup şehri zabt ideler.

Ol kimesne gelüp Abdu'l-muttalib'i gördügi gibi dili tolaşdı ve aklı başından gidüp düşdi, yatdı. Bogazlanmış sıgır gibi horlamaga başladı. Kalkup aklı başına gelicek Abdu'l-muttalib'e secde kıldı ve ben şehadet eylerüm ki sen Kureyş taifesinin seyyidisin didi.

Rivâyet olundı ki Abdu'l-muttalib Ebrehe'nin katında hazır oldıgı zamânda Ebrehe fil-bânına emr eyledi. Bir ak fil var idi. Sâir filler Ebrehe'ye secde iderlerdi, ol itmezdi. Ol ak fili karşusına getürdiler. Fil Abdu'l-muttalib'i göricek deve gibi çökdi, secde eyledi ve Hak Tebâreke ve Teâlâ ol fili söyletdi. Abdu'l-muttalib'de olan nûr-ı Muhammed'e selâm virdi ve Ebrehe Mekke'ye girip yıkmak kasdın etdükde ol fil bile idi. Hemân bir yere çökdi, yatdı. Döge gördiler, kâbil olup kalduramadılar. Âhir filin başını Yemen cânibine çevürdiler, hemân yukaru kalkdı. Andan sonra Hâk Sübhânehu ve Teâlâ deryâ cânibinden ebâbil kuşları Ebrehe askerinin üzerine gönderdi. Her kuşda üç dâne mercümek kadar taşcağızlar var idi. Biri ağzında ikisi iki ayağında idi. Allah emriyle bırakdukları zamânda her kime tokındıysa helâk iderdi. Andan asker çıkup kaçmaga başladılar ve yollarda kırılıp dökülüldiler, kaldılar. Ebrehe dahi bir çirkin maraza mübtelâ oldı, barmaklarının uçları çürüyüp düşdi. Kanlar ve irinler akdı. Âhir yüreği çatladı, helâk oldı. Kur'an-ı

Âzim'de 'Elem tera keyfe fe'ale Rabbüke bi ashâbi'l-fil' bunun hakkında nâzil olmışdur.[22]

...

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden

"İslâmbol'da küne-i mihnethânemizde girde-bâliş-i nâliş üzre hâb-ı murâda yasdanup bin kırk (mâh-ı) Muharreminin leyle-i âşûrası idi kim bu hakîr beyne'n-nevm ve'l-yakazada iken görürüm ki Yemiş iskelesi kurbünde Ahi Çelebi Câmi'i nâm câmi' kim helâl-i zülâl mâl ile inşâ olunmuş bir müstecâbü'd-da've câmi-i atîkdir, menâmımda hakîr kendüsi ol câmi'de gördüm.

Derhâl câmi'in kapusı küşâde olup pür-silâh asker ile câmi'-i münevverin içi nûr-ı münevver-i cemâat-i kesîreyle mâl-a-mâl olup salât-ı fecrin sünnetin edâ edüp salavât-ı şerîfeye meşgul oldular. Meğer hakîr minber dibinde sakin olup bu münevver vech-i hasenli cemâati temâşâ etmede hayrân oldum. Hemân cenbimde olan câna nazar edüp;

'Benüm sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdir, ism-i şerîfiniz bize ihsân buyurunuz' dedim. Anlar eyitdi:

'Aşere-i Mübeşşere'den kemânkeşlerin pîri Sa'd-ı Vakkâs'ım dedikde dest-i şerîfin bûs etdim'.

'Yâ sultânım bu sağ cânibde nûra müstağrak olmuş cemâat-i mahbûb kimlerdir' dedim.

"Anlar cümle ervâh-ı enbiyâdır. Ve gerü safda cümle ervâh-ı evliya ve asfiyâdır. Ve bunlar ervâh-ı Sahâbe-i Kirâm ve Muhâcirîn, Ensâr ve Erbâb-ı Soffa ve şehîdân-ı deşt-i Kerbelâ ve asdıkâdır."[23]

...

---

22 Baki, *Meâlimü'l-yakîn*, Süleymaniye Ktp., Hamidiya, nr: 402, vr: 11b-12a.

23 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Hzl. Robert Dankoff, S. Ali Kahraman, Yücel Dağlı), YKY Yay., İstanbul 2006, s.11

'Yâ sultânım bu cemâatin bu câmi'de cem' olmalarının aslı nedir' dedim.

"Azak câniblerinde cüyûş-ı muvahhidînden Tatar-ı sabâ-reftâr askeri muztaribü'l-hâl olamağile Hazret'in himâyesinde olan bu İslâmbol'a gelip andan Tatar Hân'a imdâda gideriz. Şimdi hazret-i Risâlet dahi İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ve on iki İmâmlar ile ve bizden gayrı Aşere-i Mübeşşere ile gelüp sabah namâzının sünnetin edâ ediip sana kâmet eyle deyü işaret buyururlar; sen dahi savt-ı a'lâ ile ikâmet-i tekbîr ediip ba'de's-selâm Ayetü'l-kürsî'yi tilâvet eyle. Bilâl ***sübhânallah*** *desin, sen* ***Elhamdülillah,*** *Bilâl* ***Allahu ekber*** *desin, sen âmîn âmîn de. Ve cümle cemâat ale'l umûm tevhîd ederiz. Ba'dehu sen ve* ***salli alâ cemî'i'l- enbiyâi vel murselîn velhamdulillahi rabbi'l-âlemin*** *deyüp kalk, hemân mihrâbda Hazret-i Risâlet otururken dest-i şerîfin bûs ediip,*

'Şefâat yâ Resûlallah deyüp ricâ eyle' deyü Sa'd-ı Vakkâs yanımda oturup cümle ta'lîm eyledi."[24]

...

"Hemân Hazret mihrâba geçüp iki rek'at sünnet-i fecri edâ ediip hakîre bir dehşet ve vücûduma bir lerzân vâkı oldu. Ammâ Hazret'in cemî'-i eşkâline nazar eyledim. Hilye-i Hâkâni'de tahrir olunduğu üzre idi. Ve yüzünde burka'ı al şâl idi. Ve destâr-ı şerîfi on iki kolanlı beyâz şâş idi. Ve hırka-i şerîfleri sarıya mâil deve yününden idi. Ve gerdeninde asfarü'l levn sof şâlı var idi. Ve pây-ı saâdetlerinde sarı çizmeleri var idi. Ve ser-i saâdetleri destârı üzre bir misvâk sokulmuş idi.

Bade's-selâm sağ cânibinde hakîre nazar ediip mübârek yed-i yümnâları ile zânû-yı şerîfine urup hakîre hitâben kamet eyle dediler, hemân hakîr Sa'd-ı Vakkâs'ın ta'lîmine göre derhâl makâm-ı segâhda ***Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammed ve sellim aleyh*** *deyü kamet ediip tekbîr etdim. Hazret da-*

24 Evliya Çelebi, Seyahatnâme, (Hzl. Robert Dankoff, S. Ali Kahraman, Yücel Dağlı), YKY Yay., İstanbul 2006, s.12.

bi makâm-ı segâhda savt-ı hazîn ile Fâtiha-i şerîfi tilâvet edüp zamm-ı sûreyi sûre-i Sâd-ı şerîfden

'Dâvûd'a Süleymân'ı bahşettik; o ne güzel bir kuldu! Doğrusu o dâimâ Allah'a yönelirdi.'

*Aşr-ı şerîfin tilâvet edüp cümle cemâat sâmiînden olup Hazret imâmet etdi. Ba'de's-selâm hakîr **Âyetü'l-kürsî**, Bilâl **Sübhânallah**; hakîr **Elhamdülillah** ve Bilâl **Allahü ekber** deyüp Bilâl-i Habeşî ile müselsel müezzinlik hidmetinde olup ba'de'd-duâ bir tevhîd-i sultânî olmuşdur kim aşk-ı ilâhî ile mest ü medhûş olup gûyâ hâbdan bîdâr idim.*

*Hulâsa-i menâm Sa'd-ı Vakkâs ta'lîmiyle edâ-yı hidmeti tamâm edüp Hazret-i Risâlet mihrâbda savt-ı muhrik ile ızzâl makâmında bir **Yâsîn-i şerîf** ve üç sûre-i **İzâ câe** ve sûre-i mu'avvezeteynleri bi't-tamâm tilâvet edüp Bilâl **Fâtiha** deyüp Hazret mihrâbda ayağ üzre dururken hemân Sa'd-ı Vakkâs hazretleri destimden yapuşup huzûr-ı Hazret'e götürüp;*

'Âşık-ı sâdık'ın ve ümmet-i müştâkın Evliyâ kulun şefâ'atin ricâ eder' deyüp Hazret'e götürüp 'Mübârek dest-i şerîflerin bûs eyle' deyince bükâ- âlûd olup mübârek dest-i şerîfine küstâhâne leb urup mehâbetinden,

'Şefâ'at yâ Resûlallah' diyecek mahalde hemân 'seyâhat yâ Resûlallah' demişim. Hemân Hazret tebessüm edüp:

'Şefâatî ve seyâhatî ve ziyâretî ve Allahümme yessir bi's-sıhhâti vesselâme' deyüp Fâtiha dediler."[25]

Klasik Osmanlı Türkçesi dönemindeki yazı dilinin ikinci seviyesi daha çok sanat amaçlı bir anlayışa dayanan yüksek seviyede bir yazı dilidir. Bu yazı dili, daha zengin bir kelime kadrosuna sahip olup, özellikle Arapça ve Farsçadan çok sayıda kelime, kural ve dil kalıbı alarak, ortak İslam kültürünün çeşitli unsurlarını kullanan bir "karma dil" niteliği taşır. Bu seviyede dil, artık bilginin ve düşüncenin aktarıldığı bir araç olmaktan çıkmış, kendisi doğrudan doğruya bir "amaç" hâline gelmiştir. Bu yazı dilinin hedef kitlesi, bilgi seviyesi yüksek toplum kesimleridir.

25 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Hzl. Robert Dankoff, S. Ali Kahraman, Yücel Dağlı), YKY Yay., İstanbul 2006, s. 12.

Veysî, Nergisî, Alî, Naimâ gibi sanatçıların eserlerini dilin bu seviyesi için örnek olarak verebiliriz:

Dürretü't-Tâc'dan

"Sıddîka-i kübrâ dahi "el-va'dü nâfiletün ve'l-incâzü farîdatun" mısdâkınca teslîm-i cihet-i mev'ûda şürû' idüp teshîl-i meşâk-ı sefer ve muvâneset-i vahşet-âbâd-ı gurbet için hizmetkârân-ı merâtib-şinâsdan Meysere-nâm bir gulâm-ı dâniş-pijûh ta'yîn buyurdular. Ve tahmîl-i haml-i celîl-i vesâyâ idüp:

İy Meysere eger sana müntehiyyü'l-merâm tahsîl-i sermâye-i ticâret ise fuzâle-i yemîn-i yem atiyye-i Muhammed ile hâsıldur. Eger rakabenden ukde-kûşâ-yi ribka-i rakk olmak ise ol dahı iltifât-ı emniyyebahş-i Muhammed ile müteahassıldur. Cümle-i emvâlümde ki tarîf ü telîd ü imâ vü abîddür, mutasarrıf-ı mutlak rây-ı cihân-ârâ-yı Muhammed'dür.

İy Meysere, hengâm-ı teşyî'-i kâr-bânda mehâr-ı şütüri dest-i Muhammed'e teslîm eyleyesin ki meyân-ı halkdan ecîrâne vaz'ıla güzerân idüp bahâne-cûyân-ı kûteh-nazardan dûr oldukda, kendüye bu virdügüm hil'at-i zer-beft ile bahâ-fîrûz-ı kâmet-i nâzır fırîb olasın. Ve bu heyûn-ı hümâyûn-ı dibâ-pûşı zât-ı refi'ü'l- cenâbına bir revende tahtgâh-ı iclâl idüp mehârını sen ârâyiş-i dûş-i himmet eyleyesin. Elhâsıl senin yine bunda gelüp libâs-ı turfe-tırâz-ı âfiyet ile hırâmân-ı şâhrâh-ı safâ olman vâbeste-i aynı'r-rızâ-i Muhammedîdür didi".[26]

Klasik Osmanlı Türkçesi devresinde Türkçeye Arapça, Farsça unsurların girmesi gittikçe arttı. Yabancı dillerden kelime almakta aşırı gidilince dildeki zenginlik yerini bir tür özentiye bıraktı. Bununla birlikte, bu kelimeler gittikçe daha fazla nüfus tarafından bilinir ve kullanılır olmuştu. Ancak yine de dildeki bu aşırılık daha ziyade sanat göstermek özentisiyle yazılmış olan manzum ve mensur eserlerde kendini göstermekteydi. Özellikle

26 Veysî, *Dürretü't-Tâc*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Nu: 731 varak: 73b.

XVII. yüzyıl ve sonraki dönem mensur eserlerde Türkçe, bir sayfalık bir ibare içerisinde bir iki fiil ve zarf-fiil şekline münhasır kalarak âdeta kayboldu. Bununla birlikte daha XV. yüzyılda dildeki bu ağırlaşmaya ve sunîleşmeye, özellikle İran edebiyatı hayranlığına karşı Divân şairleri arasında tepki gösterenler oldu. Aydınlı Visâlî bu şairlerin başında gelir. XV. yüzyılda şair Necati Bey şiirlerinde halk tabirlerine, atasözlerine yer vererek Türkçe kelimelerden yapılmış kafiyeler kullanmak suretiyle, Türkçeyi bir şiir dili olarak işleme yolunda büyük gayretler gösterdi. XVI. yüzyılda Tatavlalı Mahremi ve Edirneli Nazmî'nin temsil ettiği "Türkî-i Basit" cereyanı doğdu. Ne var ki bu teşebbüs dildeki sun'îliğe tepki göstermenin ötesinde bir başarı sağlayamadı.[27]

Divan-ı Türki-i Basit'ten

Güzelliğile âh ki bir gözleri ala
Aldı bu benüm gönlümi ben neyleyeyin ya

Ol gönlümi alan güzelin gözleri bademi
Şeftalü dudagı enegi bir güzel alma

Alma enegin görmeye özenmegin anun
Benzüm sararup oldı sanasın ki bir ayva

Gördükçe gönül ol güzeli yüz sürüyü var
Düş ayağına hem elini öp delü olma

Engelleri hep o güzelün Nazmî benümle
Yağı olup eyler dün ü gün vây ki gavgâ
...

27 Edirneli Nazmî'nin şiir örnekleri için bkz: Mustafa Özkan, *Tarih İçinde Türk Dili*, İstanbul 2004, s. 256-257.

Başum âhumla dumanlı yüce bir dağa dönmüşdür
Gözüm yaşumla su dolmuş iki bardağa dönmüşdür

Kara su olup akardı yaşum her çağ kaygudan
Bu çağ uş kan gelür olup Kızıl Irmağa dönmüşdür

Beniim bu varlığum kim var o yârün yolları üzre
Ayaklar tozına düşüp kara toprağa dönmüşdür

O servün gül yüzi ayrılığından bu beniim benziim
Kışın şol sararup solmış olan yaprağa dönmüşdür

Be Nazmî şehrümüz şol hûriye benzer güzellerle
Güzellik birle hûriler dolu uçmağa dönmüşdür

c) Yenileşme Devri Osmanlı Türkçesi: XIX. yüzyılın ortasından XX. yüzyılın başına kadar devam eden devredir. Bu dönemin dili, 1839 Tanzimat hareketinden sonra ortaya çıkan Türk yenileşme edebiyatının dilidir.

Türk edebiyatı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Divân edebiyatının çerçevesinden çıkıp Batı uygarlığının etkisi altında Avrupaî bir karakter arz etmeye başladı. Tanzimat Fermanı ile toplum hayatımızda esaslı gelişmeler oldu. Bu gelişmelerin etkisi ile edebiyat alanında da yeni bir devreye girildi. "Tanzimat edebiyatı" diye adlandırılan bu devre, Batı'ya yönelen Türk edebiyatının ilk safhasını teşkil etti.

Yüzyıllarca yalnız İslam kültür çevresinin ve dillerinin etkisi altında kalan Türk toplumu, Tanzimat'la birlikte Batı dünyasındaki birtakım yeni akımların ve bunlarla ilgili kültürlerin tesiri altında kalmaya başladı. Onun doğal sonucu olarak da kültür ve fikir alanında bazı yeni düşünceler ortaya çıktı. Tanzimat'tan sonra yazı dilinin değişmesinde en önemli etken, konuların, anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin değişmesi olmuştur. Bu

yeni fikirlerin ortaya çıkışı ile ilgili olarak birçok yeni kavramın ifade yolları bulundu. Batı uygarlığının Tanzimat edebiyatındaki en belirgin izleri, yeni fikirlerin Türkiye'de yerleşmesini çabuklaştıran nesir alanında görüldü. Avrupa edebiyatlarından alınan edebî türlerin çoğu da roman, hikâye, tiyatro, makale, tenkit gibi nesir çeşitleriydi. Yeni düşünce ve edebî hareketleri halka ulaştıracak en kısa yol gazetelerdi. Bu bakımdan Tanzimat nesrinin asıl uygulama alanı gazeteler oldu. Tanzimat edipleri gazeteciliği ön plana çıkardılar. Ancak mevcut yazı dili ile yeni fikirleri halka ulaştırmanın imkânı yoktu. Resmî dil gerek secilerle, gerekse zincirleme tamlamalarla anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz bir hâl almıştı. Bu durum düzeltilmedikçe Tanzimat'ın fikir yönünün gelişmesi mümkün değildi. Çünkü herkesin aydınlanması ancak herkesin anlayabileceği bir dil ile olabilirdi. Bunun için yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması gereği vardı. Gazetelerin halk tarafından rahatça okunması ve yeni fikirlerin kolayca yayılabilmesi için sade bir dil kullanmak gerekiyordu. Büyük yazarların bu yolda emek harcamaları Türkçenin sadeleşmesine ve bir gazeteci dilinin doğmasına sebep oldu ve yazı dilinin halkın anlayabileceği bir dil durumuna gelmesine yol açtı.

Tanzimat devri yazarları Türkçenin ilim ve edebiyat dili olarak yeni bir hüviyete girmesi gerektiği üzerinde önemle durdular. Böylece dilin sadeleştirilmesi ve Türkçeye önem verilmesi konusunda fikir ileri sürenler çoğaldı ve bu görüş artık sürekli bir akım hâlinde ortaya çıktı. Bununla birlikte yazı dili ile konuşma dili arasındaki fark giderilmiş değildi. Sade bir dille yazmayı savunan yazarlar bile, özel yazışmalarında, mektuplarında konuşma diline yakın bir anlatım tarzını tercih etmelerine rağmen, resmî yazışmalarda ve edebî eserlerinde ağır bir dil kullanmaktan kendilerini alamıyorlardı. Böyle yazmak, eğitimli olmanın bir göstergesiydi. Bu yüzden de sade bir dille yazdıkları taktirde, bunun, kendilerini eğitimsiz, sırdan insanlar görünümüne düşüreceği endişesini taşıyorlardı. Çünkü bu ağır üslubun o devirde saygıyı, eğitimi gösterme gibi bazı toplumsal işlevleri var-

dı. Bu sebeple Tanzimatçılarının sadeleşme isteklerine rağmen dilde sadeleşme tam gerçekleşemedi.

Aşağıya aldığımız metinlerden dilde ikili kullanılışı açıkça görmek mümkündür:

Tasvir-i Efkâr Mukaddimesi'nden

"Her bir devlet, idaresine müvekkel olduğu bir heyet-i mecmûa-i millîyyenin bekasıyla pâyidâr ve hayr u menâfi'ine muvafık surette tedbîr-i mehâm eylemekle, kavîyyü'l- iktidar olmak kaziyyesi mânend-i bedîhîyi ulâ burhandan müstağnidir. Bir hâl-i medeniyyette bulunan halk ise kendi menafi'inin husulu hakkına ne suretle sarf-ı zihin eylediği tercemân-ı efkâr olan gazetelerin lisanından ma'lum olur."[28].

Şinasi'nin Validesine Bir Mektubu'ndan

"Efendim!

Benim canımdan aziz olan vâlideceğim.

Geçenki aldığım mektubunuzda bir yıldan beri hasta olduğunuzu bildirmiş idiniz; lâkin bundan anladığıma göre canınızla uğraşır mertebeye gelmişsiniz! Öyle ise efendim, niçin bu zamana kadar bildirmediniz? Eğer bildirmiş olsaydınız, çarçabuk tahsilin arkasını alıp, şimdiye dek Asitâne'ye gelirdim; çünkü bundan mukaddem daha kolaylıklar vardı; her ne ise şu günlerde işimi bitirmek üzereyimdir."[29]

1895-1901 yılları arasında Servet-i Fünûn dergisi etrafında toplanan "Edebiyât-ı Cedîde" neslinin dil anlayışları, Tanzimatçılardan farklı oldu. Fransız edebiyatını yakından tanıyan Servet-i Fünûn yazarları, bu edebiyatın ürünlerini örnek alarak, duygu ve düşünceleri bütün incelik ve derinliği ile yansıtacak bir dil kul-

28 Mehmet Kaplan vd., *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I 1839-1865*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1974, s. 512.

29 Mehmet Kaplan vd., *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I 1839-1865*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1974, s. 509.

lanmaya özen gösterdiler. Onlara göre dil, ince his ve engin tasavvurların ifade aracı idi. Öyleyse düşündürücü ve etkili olmalıydı. Bu yüzden dilin sanatlı olması gerekiyordu. Bu bakımdan Tanzimatçıların yolundan gitmeyip ihtiyaç duydukları dil malzemesini karşılayabilmek için sözlüklerden yabancı kelimeler seçip kullanmaya başladılar. Bunun sonucu olarak da Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri daha çok dilimize sokmaya ve Tanzimat'la sadeleşmeye doğru yol alan yazı dilimizi yeniden konuşma dilinden uzaklaştırmaya başladılar. Eskiden beri kullanılanlara ek olarak yeni yeni Farsça tamlamalar ve birleşik sıfatlar meydana getirdiler. O zamana kadar hiç kullanılmamış Arapça, Farsça kelimeleri dile sokmaya çalıştıkları gibi, Fransızcadan aldıkları bazı kelime gruplarını ve deyimleri olduğu gibi aktararak, Fransız cümle yapısının Türkçeyi etkilemesine de yol açtılar.

Kısaca, Tanzimat'la birlikte toplum hayatımızda meydana gelen değişikliklere paralel olarak dilde de bir ıslahat ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyaç "sadeleşme" şeklinde kendini gösterdi ve Osmanlı Türkçesini daha sade ve anlaşılır bir dil durumuna getirme hedefine yöneldi. Ancak Türkçenin yapısında köklü bir yenileşme şeklinde kendini gösteremedi. Servet-i Fünûncuların meydana getirdiği edebiyat, daha ziyade bir yüksek zümre edebiyatı olduğundan sade dile rağbet etmediler. Bu yüzden Tanzimatçıların savunduğu sadeleşme hareketine karşı çıktılar. Bununla birlikte Servet-i Fünûncular ve onların dil anlayışlarını devam ettiren Fecr-i Âtîcilerin meydana getirdikleri yapay dil bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Türkçesinin bu devresinde karışık dilin koyuluğunu kaybedip çözülme yoluna girdiği görülür. 1911'de ortaya çıkan Yeni Lisan hareketiyle bu çözülme tamamlanarak Osmanlı Türkçesinin hayatı sona erdi. Böylece Batı Türkçesi, "Modern Türkiye Türkçesi" diye adlandırılan son devresine girmiş oldu.

Osmanlı Türkçesinin Dil Yapısı

Osmanlı Türkçesinin dil yapısı, bugünkü Türkçenin dil yapısından Arapça, Farsça kelimelerin çokluğu, bu dillere ait gramer kurallarının yoğunluğu ile ayrılır. Osmanlı Türkçesi içerisinde pek çok Arapça kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerin büyük bir kısmı isim ve sıfatlardır (*kamer, şecer, kalem, şems, bülbül, dirhem; cem'âl, kalîl, ahmer, ebkem*). Arapça kelimelerin çokluk biçimleri (*memûr-în, mü'min-ûn, ihrac-ât; küffâr, bilâd, havâdis, eşkıyâ, şühedâ*), Arapça masdarların bütün şekilleri (*darb, sulh, taleb, hilkat, ruhsat, nizâm, cehâlet, ziyâyeret; maksad, mevlid, mefharet, ma'rifet; ikrâm, tezyîd, müşareket, inkisâr, iftihâr, istihsâl*) dilimize girmiş ve kullanılmıştır. Ayrıca bazı edatlar (*lâkin, ammâ, hattâ, elbet, hâşâ* vb.) bu edatlarla yapılan birleşik şekiller (*ile'l-ebed, ale'l-âde, fevka'l-beşer, ke-zâlik* vb.), isim ve sıfat tamlamaları (*sultânü'ş-şuarâ, dârü'l-fünûn, rabbü's-semâvât; ramazânü'l-mübârek, düvelü'l-muazzama, tâhirü'l-kalb, kerîmü'n-neseb*) da yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak Arapça fiiller çekimli biçimleriyle kullanılmamıştır.

Osmanlı Türkçesinde Farsça kelimeler de çok yaygın olarak kullanılmıştır. Farsça kelimelerin de büyük bir kısmını isim ve sıfatlar oluşturmaktadır. İsim ve sıfatların yalnızca basit olanları değil bunların türemiş (*ikâmet-gâh, kûh-sâr, bâğ-bân, derd-mend, elem-nâk, gül-fâm, gül-gûn, hîle-kâr, dost-âne, sitem-ger, hân-ende, güft-âr, âzurde* vs.) ve birleşik olanları (*ser-â-ser, nâz u niyâz, ser-tabib, sâhib-kemâl, meh-tâb, felâket-zede, dil-ber, eşk-rîzân* vb.) da Türkçeye girmiştir. Farsça isim ve sıfat tamlamaları ise Arapçaya nazaran daha çok kullanılmıştır(*âvâz-ı bülbül, câm-ı Cem', tîr-i müjgân, âdâb-ı sohbet, hidmet-i mecbûriye, kütüb-i kadîme* vb.). Ayrıca bazı edat ve zarflar ile bunların birleşik şekilleri de kullanılmıştır (*ger, eger, gerçi, şâyed, zîrâ, çün, zinhâr, kâşki, peh peh, âferîn, eyvây, hemân, hemîn, hergiz; ber-devâm, der-hâl, bâ-haber, hem-cins* gibi.). Arapçada olduğu gibi Farsça fiiller de çekimli şekilleriyle Osmanlı Türkçesi içerisinde kullanılmamıştır.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Arapça ve Farsçadan Türkçeye giren bu yapılar, Arapça ve Farsça kelimeleri de birlikte getiriyordu. Çünkü gerek izafet terkiplerinde, gerekse birleşik ve türemiş kelimelerde Türkçe kelime kullanılamamaktaydı. Böyle olunca da dilin bu seviyesi, ancak özel eğitimle öğrenilen bir yazı dili seviyesinde kalıp, konuşma dili durumuna gelmemiştir.

Sonuç

Türkler milattan önce 1000 yılından bugüne gelinceye kadar dünyanın birçok yerinde devletler kurmuşlardır. Bunların en uzun ömürlüsü de Osmanlı Devletidir. Bugün Avrupa müzeleri Osmanlıya ait hatıralarla doludur.

Büyük medeniyetlerden her birinin kendine özgü bir üslubu vardır. Bu üslup o medeniyeti meydana getiren milletin hayat karşısında aldığı tavrı, duyuş tarzını ifade eder. Bir millet bir hayat tarzını ve medeniyet üslubunu benimsedikten sonra, onu yüzyıllarca tekrarlayarak o sahada bir mükemmelliğe ulaşır. Mesela divan şairleri aynı vezinleri, aynı mazmunları, aynı kelimeleri yüzlerce yıl kullana kullana mükemmel şiirler, eserler meydana getirmişlerdir.

Her üslup, her medeniyet meydana geldiği sosyal, ekonomik, kültürel şartların ürünüdür. Dokuzuncu yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Arapça ve Farsça kitaplar, Türk aydınlarına eskiden kendi dillerinde bulunmayan düşünceleri ve duyguları öğretmiştir. Bin yıl Türklere kaynaklık eden bu eserlerin dilinin Türk dili üzerine etki etmemesi imkânsızdı. Biz Osmanlı Türkçesine bugünden bakıyoruz. O devrin kültür ve medeniyeti, değerini kaybettiği için, onun taşıyıcısı olan kelimeleri de ölmüş sanıyoruz. Evet, bugün o eski yaşayış tarzına ve eski şekillere dönmek imkânsızdır. Mehmet Kaplan'ın dediği gibi, "Tarih dönüşü olmayan bir nehirdir." Bugün çok değişik hayat şartları içinde yaşıyoruz. Düşünce ve duygu üslubumuzu, dilimizi ister

istemez bu yeni şartlara uydurmak zorundayız. Fakat şunu unutmamak gerekir ki bir zamanlar onlar da canlı idiler ve o kelimeler Türk aydınları için en yüksek, en derin, en güzel kavramları ifade ediyorlardı.

Osmanlı Türkçesi hakkında hüküm verirken, bu dilin arkasında bin yıl yaşamış bir medeniyetin var olduğunu ve bu medeniyet içerisinde yüzyıllarca yaşayan insanların duygu, düşünce ve davranış tarzını benimsemek ve düşünmek gerekir. Ayrıca bu dilin bir yazı dili seviyesinde geliştiğini de göz önünde bulundurmalıyız. Dil tarihimize baktığımızda, yazı dili ile konuşma dili arasında zaman zaman büyük farklar olduğunu görürüz. Gerek klasik dönemde gerekse daha sonraki yenileşme döneminde bir konuşulan Türkçe vardı, bir de standart yazı dili vardı ki konuşma dilinden oldukça farklıydı. Ama bu dil Türkçeden ayrı bir dil değildi.

Kitle İletişim Araçları ve Türkçe

Birtakım bilgilerin belli bir topluluğa iletilmesi ve bunlar tarafından yorumlanması biçimdeki iletişime "*kitle iletişimi*" adı verilir. Kitle iletişiminde kaynak ve hedef birimler karşı karşıya gelmezler. Kitle iletişiminde kaynak ile alıcı arasında kullanılan araçlara da "*kitle iletişim araçları*" denir. Bunlar gazete, dergi, kitap gibi basılı yayınlar ile radyo, televizyon, sinema, tiyatro, ses ve görüntü bantları gibi araçlardır. Bu kanallar aracılığıyla bir tek kaynak çok sayıdaki hedefe geniş bir alan ve zaman içinde ulaşabilir. Kitle iletişiminin haber verme, eğitme, propaganda ve reklam gibi çeşitli işlevleri vardır. Bu bakımdan kitle iletişim araçları sosyal yaşantıyı önemli ölçüde etkilemektedir.

İçinde yaşadığımız çağda kitle iletişim araçlarının hemen her alanda olumlu veya olumsuz derin etkilerini görmekteyiz. Ürettiği her türlü programda ifade ve etkileme vasıtası olarak kullandığı dil ile de bu araçlar gündemin en başında yer almaktadırlar.

Dilin esas görevi insanlar arasındaki bilgi aktarımını gerçekleştirmektir. Bu bakımdan iletişimde dilin önemi büyüktür. Toplumda bilgi aktarımını gerçekleştirecek en çabuk ve etkileyici yol ise gerek yazılı, gerekse sözlü iletişim araçlarıdır. Bu bakımdan iletişim araçlarında konuşulan ve yazılan dilin en doğru ve en güzel surette kullanılması gerekir. Çünkü bu araçların bilgilendirme, eğlendirme işlevlerinin yanında eğitme görevleri de

vardır. Ana dilin geliştirilmesi, korunması, düzgün ve doğru olarak kullanılması kitle iletişim araçlarına önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu gözle bakıldığında ülkemizde yazılı, sözlü, görüntülü kitle iletişim araçlarında Türkçenin son derece bozuk ve yanlış kullanıldığına şahit olmaktayız. Bu yanlış kullanılışları a) yazım, b) söyleyiş, c) anlatım, d) yabancı kelime kullanımı açılarından olmak üzere bir kaç grupta toplamak mümkündür:

1) **Yazım (imla) bakımından.** Dilimizin bugün için karşı karşıya bulunduğu sorunların en önemlilerinden biri de imla sorunudur. Türkçenin henüz herkesçe benimsenip kabullenilmiş bir imla kılavuzu mevcut değildir. Bunun da sebebi imla kurallarının ve geleneklerinin tam oturmuş ve yerleşmiş olmamasıdır. Bugün ülkemizde kitap başlıklarından, gazete manşetlerinden, köşe yazılarından, ilan ve afişlerden, beyannamelerden resmî yazışmalara kadar hemen her yerde yazım, anlatım ve kullanım kusurlarına rastlanmaktadır. İmla açısından sıklıkla rastlanan yanlışların belli başlıları şu noktalarda toplanmaktadır:

a) **Uzun ünlülerin yazılışında.** Türkiye Türkçesinde esas itibariyle uzun ünlü bulunmamakla birlikte, dilimizde yaygın olarak kullanılan Arapça, Farsça kökenli kelimelerde uzun ünlü bulunmaktadır. Ünlü uzunluklarını göstermek için de dilimizde aksan işareti (^) kullanılmaktadır. Bugün yazılı basının büyük bir kesiminde ünlü uzunlukları hemen hemen hiç gösterilmemektedir. Bu durum hem yanlış söyleyişlere hem de yanlış anlamalara sebep olmaktadır. Halbuki söyleyişi esas alan imlamızda bir yanlışlığa ve karışıklığa meydan vermemek için, yazılışları aynı söyleyiş ve anlamları farklı olan kelimelerde ünlü uzunluklarının imlada mutlak surette gösterilmesi gerekir: *hala/hâlâ, adem/âdem, adet/âdet, amal âmâ, alem/âlem vakıf/vâkıf,* vb. gibi.

Ayrıca inceltme ve uzatmaların bir arada bulunduğu *agâh, ahkâm, kâfir, kâtip,* vb. kelimeler ile, nispet ifade eden uzun ünlülerin de imlada gösterilmesi şarttır: *malî, resmî, millî, ciddî, ahlakî* vb. gibi.

Bunların yanında hece sonlarındaki "ayın" sesinin düşmesiyle ortaya çıkan ünlü uzunluklarının da imlada gösterilmesi gerekir: *mâbed, âlâ, mâlum, bâzı* vb.

b) **Birleşik kelimelerin yazılışında.** Birleşik kelimelerin yazılışı açısından da her yayın kuruluşu kendine mahsus bir imla uygulamaktadır. Hatta bir kelime aynı gazetenin farklı sütunlarında bile değişik biçimlerde yazılmaktadır: *pekçok /pek çok, senben /sen-ben, ötedenberi/öteden beri, birkaç/bir kaç, herhangibir/her hangi* bir vb. Bu da herkesin kendi anlayışı doğrultusunda bir imla uyguladığını göstermektedir.

3. **Söyleyiş bakımından.** Türkiye Türkçesi için standart söyleyiş olarak İstanbul konuşması esas alınmıştır. Ortak dil gerek ses, gerekse şekil ve söz varlığı bakımından geniş ölçüde bu ağzın özelliklerini yansıtmaktadır. Bu bakımdan bütün okullarda, dil öğretiminde İstanbul Türkçesinin özellikleri okutulmakta, radyo ve televizyonlarda bu ağzın telaffuzu kullanılmaktadır. Bununla birlikte standart Türkçenin yanında Anadolu ağızları da yaşamaktadır. Standart dilden bazı farklarla ayrılan bu ağızların da dil tarihimiz açısından önemi büyüktür. Ne var ki bir zamanlar okul görevini yerine getiren İstanbul Türkçesi, bugün İstanbul'da sadece eski İstanbulluların ağzında yaşamaktadır. Bunun yerine İstanbul'un hemen her semtinde Anadolu ağızlarının konuşulduğu görülmektedir. Buna da sebep, küçük yerleşim merkezlerinden büyük şehirlere yapılan göçlerdir. Göç eden insanlar gittikleri yerlere örf ve âderleriyle birlikte mahallî ağızlarını da taşımaktadırlar. Böylece standart dil, şehirleşmeye paralel olarak hızla değişmektedir. Konuşulan dilde, standart dilin özellikleri gittikçe kaybolurken, onun yerine geniş kitlede yaygın olan Anadolu ağızlarının söyleyiş şekilleri yaygınlaşmaktadır.

Bu tür söyleyiş bozukluklarının başında Arapça, Farsça kökenli bazı kelimelerdeki uzun ünlülerin kısa, kısa ünlülerin ise uzun söylenmesi gelmektedir:

Uzun telaffuz edilenler: Mesela ilk hecesi kısa söylenmesi gereken **ayar** kelimesi *âyar* (/a:yar/) biçiminde, aynı şekilde ilk hecesi kısa söylenmesi gereken **makam** kelimesi *mâkam* (/ma:kam/) şeklinde telaffuz edilmektedir. Bunlar gibi Arapça **tarikat**> *târikat* (ta:rikat/), **hakem**> *hâkem* (/ha:kem/), **dahi**> *dâhî* (/da:hi:/), **şaki**> *şâkî* (/şa:ki:/), **rakip**> *râkip* (/ra:kip/), **zafer** > *zâfer* (/za:fer/, **farîza**> *fâriza* (/fa:rıza/), **kabîle**> *kâbile* (/ka:bile/), **resm-i geçit**> *resmî geçit* gibi pek çok kelime ve tamlama yanlış söylenmektedir.

Bazı Batı kökenli kelimelerde de bu tür uzatmalara rastlanmaktadır: *tişört>tîşört, lider>lîder* gibi.

Kısa telaffuz edilenler: Uzun söylenmesi gereken bazı kelimeler de kısa söylenmektedir **vâde** > *vade,* **kânun** > *kanun,* **âşık**> *aşık,* **pâre** > *pare,* **âlim**> *alim,* **âlem**> *alem* gibi.

Bunun yanında yine alıntı kelimelerde bulunan ön, iç ve son ses durumunda daima ince söylenen /l/, mahalli söyleyişlerin etkisiyle gittikçe kalın söylenir olmuştur: *lâf>laf, lâkırdı>lakırdı, cemal, kemal, hal* (halın keyfin nasıl) gibi.

Bütün bu örnekler ağızların etkisinin kitle iletişim araçlarında gittikçe yaygınlaşmakta olduğunu göstermektedir. Bu yaygınlık sadece söyleyiş açısından değil, kelime kadrosu bakımından da kendini hissettirmekte, özellikle hitap sözlerinde bu durum daha belirgin olarak görülmektedir: *yenge, abla, dayı, koçum, aslanım* vb.

4. **Argo ve küfür sözleri bakımından.** Televizyon ve radyo programlarında, özellikle eğlence ağırlıklı programlar ile bir kısım filmlerde ağza alınamayacak kadar bayağı ve mübtezel ifadelere yer verilmekte, argo ve küfür sözleri sıkça kullanılmaktadır. Yazılı basında da bu tür kullanışlara rastlanmaktadır: *herifçioğlu, eşşeoğlu eşşek, caart, oyarım, manyak* vb.

Eğlence programlarında ve filmlerde, başlangıçta dili bu şekilde kullanmayı bir espri ve şaka unsuru olarak değerlendiren-

ler, bu bayağı ifadeleri bütün toplumun kulağına doldurdular. Herkese "İnek Şaban" ve "Salako" kültürünü yerleştirdiler. Ayrıca pop müziği parçalarında kullanılan dil de yoğun olarak argo yüklüdür. Bu kelimelerin her gün sabahtan akşama kadar kitle iletişim araçlarında kullanılması, bunların ortak dile girmesini kolaylaştırmaktadır. Bu kelimelerle yetişen gençler temiz, özenli, estetik değere sahip cümleler kuramadıkları gibi, sloganlaşmış üç beş argo kelimenin ötesinde bir kelime dağarcığına da sahip olamamaktadırlar. Bugün gençlerimizin konuşmalarına kulak veriniz *"acayip, uh, oho, yemezler, yuhuu, yani, şey"* gibi kelimelerin dışında zengin bir kelime kadrosuna sahip bulunmadıklarını görürsünüz.

Ayrıca tecrübesiz sunucuların, kelimeleri yanlış tonlama ve vurguyla, bozuk bir diksiyonla telaffuz etmeleri de, bu bozuk dilin gençler arasında yaygınlaşmasını adeta teşvik etmektedir. Gençler de özentiyle onlar gibi konuşmaya başlamaktadır.

5. **Yabancı kelime kullanımı bakımından.** Kitle iletişim araçlarında, Türkçenin kullanılışında görülen önemli bir sorun da Batı kaynaklı kelimelerin dilimizi kuşatmasıdır. Dil inkılabı ile başlatılan dili sadeleştirme çalışmaları sırasında dilimizde yerleşmiş bulunan Arapça, Farsça pek çok kelime dilimizden atılarak yerlerine yeni karşılıklar teklif edilirken, aynı duyarlılık Batı dillerinden girmiş olan kelimelere karşı gösterilmemiştir. Arapça, Farsça kelimeler birer suçlu gibi değerlendirilmiş, buna karşılık Batı dillerinden gelen kelimelerin dilimizi kuşatmasına kasıtlı olarak göz yumulmuştur. Günümüzde de, her gün Batı kökenli yüzlerce kelime dilimize girmektedir. Bunun çeşitli sebepleri vardır:

a) **İhtiyaç.** Teknoloji alanındaki gelişmeler, hayatın bütün alanlarında köklü yeniliklere yol açmaktadır. Teknik sahadaki bu hızlı gelişme karşısında, dilimizin bu terimlere karşılık bulma hızı çok yavaş kalmaktadır. Böylece yabancı nesne ile birlikte kelime de dilimize girmekte ve bir ihtiyacın karşılığı olarak kullanılmaktadır:

ankesörlü, video, kamera, televizyon, volkmen, kompütür, disket, hard disk, dinamo, faks, flaş, kompakt disk, no-frost, şilt vb.

b) Özenti. Pek çok kuruluş, özellikle ticari amaçla yabancı isim kullanmaktadır. Bunların başında radyo ve televizyon kanallarının adları gelmektedir: *Cine-5, Show TV, Star, Flash TV, Mesaj TV, Number One FM, Süper FM, Class FM, Radyo Blue* vb. gibi. Dergi adları: *Vizyon, Aktüel, Hey Girl, Antrakt, Cosmopolitian, Pet Show, Autoshow, Auto Katolog, İntermedia, Ekonomi, FOCUS. Tempo, Aksiyon, Paramatik* vb.; iş yeri, dükkan, mağaza isimleri: *Continental, Karosel, Capitol, Sabancı Center, Export Shop, Cafe Bar, String Bar, Capella, Music Shop, Prestige, Pyramid, Food Bank* vs.

c) Yenilik arzusu. Eski çağrışmalar yerine, bir tazelik ve yenilik arzusu da bu kelimelerin kullanılışını yaygınlaştırmaktadır. Mesela dükkân yerine "butik", mezeci yerine "şarküteri", bakkal yerine "market", merkez yerine "center", gösteri yerine "show" gibi pek çok kelime, ülkemizin en uzak ve küçük yerleşim merkezlerinde bile yaygın olarak kullanılmaktadır.

ç) Bilgisizlik ve üşengeçlik. Dilimizde kullanılan yabancı kelimelerin pek çoğuna Türkçe karşılık bulmak mümkünken, insanlarımız her nedense böyle bir gayretin içine girmemekte, bunlara Türkçe karşılık aramayı gereksiz bir gayret saymaktadır. Hatta bulunmuş karşılıkları dahi kullanmamaktadır.

d) Gösteriş merakı. Orijinal görünmek veya dikkat çekmek için konuşma ve yazılarda, gerekli gereksiz yabancı kelimeler kullanılmaktadır. Bunların bir ihtiyaç olarak değil, sırf özenti ve gösteriş olarak kullanılmaları, yaygınlaşmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca televizyon programlarında ve reklamlarda yabancı kelimelerin etkiyi arttırıcı, üstünlüğü vurgulayıcı ve kaliteli olmanın markası gibi takdim edilmesi de yabancı kelime kullanımını özendirmektedir: *mite buster, data bank, fried chicken, hamburger, mega kupon, ultra prima, super market* vs.

e) Yabancı dilde öğretimin yaygınlaşmış olması. Yabancı dille öğretim birçok eğitim terimlerinin dile girmesine sebep ol-

duğu gibi, Türkçeleri mevcut olan bazı terimlerin de yabancı karşılıklarıyla öğrenilmesine yol açmaktadır. Durum böyle olmasına rağmen, bazı orta öğretim kurumlarında ve birçok üniversitede yabancı dille öğretim yapılması hem öğrencilerin, hem de dilimizin zararına olmaktadır. Orta öğretim fizik, kimya, matematik gibi fen konularını yabancı dille öğrenen öğrenci, üniversite sınavlarında bunların Türkçeleriyle karşılaşınca zorlanmaktadır. Böylece öğrenci hem kendi dilinin terim varlığından habersiz olmakta, hem de ana dili şuurundan uzak kalmaktadır.

f) **Ana dile ilgisizlik.** Yabancı kelimelerin yaygınlaşmasının bir başka sebebi de ana dile karşı ilgisiz kalma, yabancı dillere karşı körü körüne bir hayranlık duymadır.

Her dil, münasebette bulunduğu başka dillerden sınırlı olarak ödünç kelimeler alabilir. Bu kelimelerin sayısı belli bir oranı geçmediği sürece, o dilin tabii seyri veya bünyesi bozulmuş sayılmaz. Ayrıca bu kelimelerin dilin ifade gücünü arttırmada önemli katkıları da olabilir. Bu unsurlar dilde rahat düşünebilme ve ifade edebilme imkânını ortaya koyabildikleri ölçüde faydalıdırlar. Ancak dilimizi yabancı tesirlere karşı da gelişi güzel terk etmemeliyiz. Dilimizin gelişmesini engelleyecek, tutarlılığını bozacak dış tesirlere karşı onu korumak mecburiyetindeyiz.

Alınması Gereken Önlemler

Başta kitle iletişim araçlarında olmak üzere, Türkçenin kullanım açısından bir kirlenmeye ve bozulmaya maruz kaldığı görülmektedir. Her geçen gün daha da artan bu kirliliği ve bozulmayı önlemek için bir dil inzibatına ihtiyaç vardır. Bu konuda toplumda herkese görev düşmektedir. İhtiyaç duyulan bu dil inzibatını gerçekleştirmek için:

1. **Ana dili öğretimine gereken önem verilmelidir.** İlk okuldan başlayıp, üniversite de dahil olmak üzere, 15 yıllık bir eğitim sonrasında bile insanlarımız ana dillerini hakkıyla konu-

şup yazamıyor ve onu gerektiği şekilde kullanamıyorsa, onun öğretiminde bir eksiklik var demektir. Radyolarda, televizyonlarda konuşan, spikerlik yapan gençlerimize Türkçeyi düzgün kullanamıyorlar diye kızıyor ve onlardan şikâyetçi oluyoruz. Acaba bunlar ana dillerini yeteri kadar tanıyıp biliyorlar mı? Onlara bunu sormuyoruz. İnsanlarımızı önce her bakımdan dejenere edip sonra da bunlar niçin böyle yapıyorlar diye yargılamaya hakkımız yoktur. Öncelikle insanlarımızı bilgilendirmek ve ana dili şuuruna sahip kılmak mecburiyetindeyiz. Esasen dilde meydana gelen bu çözülüş, toplumun diğer kültür değerlerinde meydana gelen top yekün çözülmenin dile yansımış şeklinden ibaret olup, bir zihniyet değişikliğinin ifadesidir. Bunun önüne geçip gençlerimizi, millî kültür ve ana dili şuuruna sahip gençler olarak yetiştirmediğimiz sürece de bundan kurtulmamız mümkün değildir. Bunun için:

a) Öğretmenlerin iyi bir biçimde yetişmelerine özen gösterilmelidir. Ayrıca öğretmenlik mesleğini toplumda saygın bir konuma yükselterek, öğretmenleri geçim sıkıntısından kurtarıp, kendilerini sürekli yenileyip geliştirebilecekleri bir duruma getirmek gerekmektedir.

b) Okullarımızda iyi bir dil bilgisi öğretiminin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dilin işleyiş kurallarını ihtiva eden dil bilgisi, ana dili öğretiminde çok geniş bir faaliyet alanını kapsamaktadır. Bu bakımdan üniversiteye gelinceye kadar daha ilk ve orta öğretim seviyesinde sistemli bir dil bilgisi öğretiminin gerçekleştirilmesi, dilin ses, düşünme ve işleyiş düzeninin iyice kavratılması gerekmektedir. Bunun için dil bilgisi programları ilk ve orta öğretim seviyelerine ayarlanmış biçimiyle, metinlere dayalı olarak uygulanmalı ve zaman zaman tekrar edilmelidir. Bu tür uygulamaların öğrencilerin dil yeteneği kazanmalarında iyi sonuçlar vereceği muhakkaktır.

c) Öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırılarak çok kitap okumaları sağlanmalıdır. Bir dili doğru, güzel ve yetkin bir şe-

kilde kullanabilmek için o dille meydana getirilmiş düzgün ve doyurucu örneklerin duyarak ve okuyarak iyice özümsenmesi gerekir. Bunun için bol miktarda metin incelemesi yapılmalıdır. Bu tür incelemelerde öğrenci, telaffuzunu düzeltme, okuduklarını anlama, karşılaştığı yeni kelimeleri öğrenerek de kelime dağarcığını zenginleştirme imkânını elde eder. Dil başlı başına bir milletin kültür servetini meydana getirdiği için de bu metinler aracılığı ile o dilin sahip olduğu kültür değerlerini tanır.

ç) Yabancı dille öğretimden vazgeçilmelidir. Bunun yerine ana dilini iyi öğretip, yabancı dil öğretimine ağırlık verilmelidir.

2. Araştırma, teklif, denetim ve yaptırım gücüne sahip bir kurumun otorite olarak kabul edilmesi gerekir. Dilimizdeki bu sağlıksız gidişin sebeplerinden biri de, bu konuda son sözü söyleyecek yetkili bir otoritenin bulunmayışıdır. Bu bozukluk, gücü devlet ve milletçe kabul edilmiş bir merci olmadan düzene sokulamaz. Türk Dil Kurumu bu görevi yerine getirebilir. Bunun için Kurum bugünkü yapısını ilmî bir teşekkül hâline getirmek gerekmektedir.

3. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'na eş televizyon ve radyo programlarını dil ve anlatım yönünden denetleyecek bir kurulun kurulması ve radyo ve televizyon yayınlarında kullanılacak Türkçenin sınırlarının belirlenmesi gerekir.

4. Radyo ve televizyonlarda (özel ve resmî hepsinde) spiker, sunucu, program yapımcısı vb. olarak görev yapacak kimselerin mutlaka bir dil eğitimine tabi tutulması ve kendilerine bu görevi yapabileceklerine dair bir belgenin verilmesi gerekir. Elinde belgesi olmayanlara bu gibi görevler verilmemelidir.

Piyasada, çok sınırlı bir kitleye hitap eden özel bazı dil ve diksiyon kursları varsa da, bunlar az sayıda kişiye hitap etmekte olup yeterli değildir. Bunların yerine, toplumun bütününe hitap etme imkânı olan TRT'nin Milli Eğitim Bakanlığı ve Dil Kurumu ile iş birliğine giderek bu konuya eğilmesi şarttır. En basit işler için bile "eğitim kursu", "çıraklık eğitimi" gibi kurslar açan

devlet, hayatî önemi olan bu iş için herhangi bir eğitici program dahi düzenlememektedir. Son zamanlarda eline mikrofon alan herkes, spiker olarak, sunucu olarak televizyonlarda boy göstermektedir. Öyle zannediyorum ki, bu kişilerin pek çoğu herhangi bir alanda düzenli bir eğitim bile görmemişlerdir.

5. Türkçeyi özendirici yollara baş vurulmalıdır. İçinde bulunduğumuz şartlarda, dilin güzel kullanılması konusunda zorlayıcı usuller kullanmak belki mümkün olmayabilir. Bunun için Türkçe kullanımına özen gösteren kişi ve kuruluşlar maddi ve manevi bakımdan taltif edilmeli; Türkçe kullanımında yanlışlık yapanlar ise birtakım haklardan mahrum bırakılmalıdır.

Başta Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere resmî ve özel bütün kuruluşlar işe alma, göreve atama ve terfilerde, çalışanlar için eğer bir Türkçe sınavı uygulasalar, Türkçeye olan ilgi artar ve dili güzel kullanma meselesi de kendiliğinden çözülür.

Eğer bugün yabancı dillere karşı gösterilen ilgi ve teşvikin yarısı bile kendi dilimize karşı gösterilmiş olsa, Türkçenin halledilmemiş hiçbir meselesi kalmaz. Maalesef Türkçe yabancı diller karşısında daima arka sıraya itilmekte ve üvey dil muamelesi görmektedir.

Sonuç

Bugün dilimizin bozulduğu ve kirlendiği yolundaki kanaatler, dilimizin tam olarak bilinmemesinden ileri gelmektedir. Bu durum, dili kullanan kişinin dil anlayışı, kültür ve bilgi seviyesi ile ilgilidir. Dilimizin doğru ve güzel kullanılmasını istiyorsak, insanlarımıza bunun yollarını öğretmemiz gerekir. Bu yol da iyi bir dil eğitimidir. İnsanlarımızda görülen bu dil bozukluğunun sebebi, kültürsüzlük ve bilgisizliktir. Dil kültürle birlikte gelişir ve canlanır. Çünkü dil, insandan ayrı olarak bulunan bir varlık alanı değil, insan kültürünü meydana getiren ve onu taşıyan bir araştır. Dolayısıyla ilim, felsefe, sanat hepsi dilde sak-

lıdır. Dilin taşıyıcısı ve kullanıcısı olan insan eğer konuştuğu dilde var olan kültür değerlerine sahip bulunmuyorsa, anlatım bakımından da zengin ve üstün bir dil kullanamaz. Yani dilimizin geçmişten bugüne sahip olduğu üstün ve zengin kültür değerlerini insanlarımıza veremiyorsak, onların Türkçeyi güzel kullanmalarını sağlayamayız

Kısaca, toplumdaki herkesin millî değerlerimize sahip çıkacak bir dil şuuruna sahip olmadığı, yabancı dillere karşı körü körüne duyulan bu hayranlık ortadan kalkmadığı ve bu bayağılık iflas etmediği sürece, sağlıksız gidişten kurtulmamız mümkün değildir.

Türkçenin Korunması

Her dil içinde bulunduğu şartlara ve ihtiyaçlara göre yeni gelişmeler kaydeder. Dilimiz de modern çağın gelişmelerine ve millî kültürümüzün verimlerine ifade aracı olarak iç ve dış yapısı bakımından birtakım yeni gelişmeler kaydetmektedir.

Büyük medeniyet hamleleri, o medeni gelişmeyi yapan ve ona katılan milletlerin dillerinde bir kısım değişme ve gelişme kaydeder. Doğuda İslamiyet büyük bir medeniyet hamlesi gerçekleştirmiş ve bu medeniyet dairesine giren milletlerin dillerinde önemli ölçüde değişmelere yol açmıştır. Sonra Batı'da Rönesans ile bir medeniyet hamlesi olmuş ve Avrupa dillerinde esaslı gelişmelere yol açmıştır. Türk milleti her iki medeniyet dairesi içinde yer alması münasebetiyle, Türkçe her iki kültürden de etkilenmiştir.

Milletimiz önce İslam kültür ve medeniyeti içinde yer alırken, XIX. yüzyıldan itibaren Batı ile yakınlaşınca, o medeniyete ait yeni kavramlar ve yeni düşünceler hayatımıza girmeye başladı. "Garplılaşmak", "Batılılaşmak" diye nitelendirilen bu dönem, dilimiz için de birtakım yeni gelişmelere sahne oldu. Çağın medeni gelişmelerine uygun bir gidişi yakalayabilmek için ilimde, teknikte, sanatta, edebiyatta, gazetecilikte vb. alanlarda yeni bir terim sistemi ortaya koymak gerekiyordu. Oysa ki, o zamanki yazı dilimiz, konuşma dilinden tamamen ayrılmış, suni bir görünüm kazanmış, çağın bu gelişmelerine ayak uyduramıyordu. Tanzimat aydınları yeni kavramları karşılayabilmek için başlıca iki

yola baş vuruyorlardı: Ya Fransızca kelimeleri olduğu gibi kabul ediyorlar, ya da Arapça ve Farsçaya dayalı yeni kelime ve şekiller türetiyorlardı. Böylece Tanzimat döneminin dili, bir yandan Fransızca kelimelerle diğer yandan özellikle Arapça köklerden türetilmiş yeni kelime ve tamlamalarla genişlemeye başladı.

Zamanın şartlarına göre Tanzimatçıların yaptığı iş aslında yanlış değildi. Batı dillerinin istilasına karşı hiç olmazsa Osmanlı Türkçesini kendi bütünlüğü içinde geliştirmeye çalışıyorlardı. Çünkü Türk milleti büyük bir tarihin ve zengin bir kültürün sahibi idi. Böylesine büyük bir zenginliği taşıyan bir millet, elbette kendi benliğini koruyacak ve kültürünü yaşatacaktı.

Meşrutiyet'ten sonra konuşulan dil ile yazılan dil arasını kapatmak ve sade bir yazı dili meydana getirmek yoluna gidildi. Bunda başarılı olundu. Ancak Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı gibi milletçe uğradığımız büyük felaketler, Batı dünyası karşısında, aydın insanlarımızda bir aşağılık duygusuna yol açtı. Bu duygunun sevkiyle Batı dünyası her yönüyle taklit edilmeye başlandı. Bu taklit ve Batı hayranlığı karşısında toplum hayatımız değişmeye, millî örf ve âdetlerimiz sarsılmaya, Batı dünyasından, özellikle Fransızcadan bir yığın kelime dilimize girmeye başladı. Bu taklitçiliğe, millî ve manevi değerlere bağlı aydınlar bile karşı koyamaz oldular.

Gücümüzün tükendi zannedildiği bir anda İstiklal Savaşı gibi büyük bir zafer kazanarak, millî dayanışmamızın ve gücümüzün hiç de öyle zannedildiği gibi tükenmediğini bütün dünyaya gösterdik. Ne var ki, bu büyük zaferin ardından kendi millî kaynaklarımıza döneceğimiz yerde, sınırsız bir Batı hayranlığı ile kayıtsız şartsız oraya yöneldik. Bu yönelmede Batının örf, âdet, ahlak anlayışlarına varıncaya kadar bütün kurumlarını örnek olarak aldık. Bu hareket tarzında yalnızca Batı hayranlığı rol oynamadı, aynı zamanda millî ve manevi değerlere karşı takınılan olumsuz bir tavrın da etkisi oldu. Yerli ve geleneksel değerlerimiz hep kötü olarak değerlendirildi. Bu anlayış dile de hâkim ol-

du. Yeni nesillerin geçmiş değerlere ulaşma yolları kapatıldı; tarihî ve millî değerler kayboldu. Böylece dilimiz de sahip olduğu değer ve imkânlardan yararlanamaz duruma düştü. Bu defa kapılar Batı dillerine karşı sonuna kadar açıldı ve bir tasfiyecilik hareketi başladı. Dilimizde Arapça, Farsça kökenli ne kadar kelime varsa dilden çıkarılmaya ve yerlerine ya Batı kaynaklı kelimeler ya da nasıl türetildikleri belli olmayan binlerce uydurma kelime konmaya çalışıldı. Bu yöndeki devlet müdahalesi de tasfiyecilik hareketini ve yabancılaşmayı büsbütün hızlandırdı.

Dilde devlet müdahalesinin hangi seviyede olduğunu göstermek için Tahsin Banguoğlu'nun başından geçen bir olayı burada dikkatlerinize sunmak istiyorum. *"Atatürk'ten sonra kapalı rejim devam etti ve dil davası da siyasi bir renk aldı. Başlanmış müspet işlere ilmî bir düzen verilemedi. Fakat uydurmacılık tarafı sürdü. İsmet Paşa anayasanın dilini değiştirmek için Dil Kurumuna bir metin hazırlatmış. Benim itiraz edeceğimi işitmiş. Beni tanımıştı. O da bir metin hazırlasın, demiş. Ben yaşayan Türkçe ile sade bir metin hazırladım. Bir ay sonra öğrendim ki benim hazırladığımı beğenmemiş. Bir gün beni çağırttı. Yanında Falih Rıfkı vardı. Biz bu metni hazırladık, Meclis'e veriyoruz dedi. Sen itiraz edecekmişsin, dedi Meclis'te. Paşam belli noktalarına itiraz edeceğim, dedim. Sadeleşmesine, Anayasanın yaşayan Türkçe olarak yazılmasına, sizden çok taraftarım, dedim. 'Ee, nedir öyleyse' dedi. Öyle, dedim, uydurma kelimeler var içinde. Kütüphanede oturuyoruz. Şimdi bana bak, Falih okusun, hangisine itiraz ediyorsan söyle. Okusun Paşam, itiraz edeceğim dedim. Şimdi Falih Rıfkı okuyor, ben o kelimeler geçtikçe kalemi masaya vuruyorum. Saylav, söylev demişler. İşte bunlar bizim şivemize aykırı şeyler. Tatarlar getirmiş, diyorum, bu şekil Tatarcada var. 'Tatarca Türkçe değil mi?' diyor. Efendim Tatarca Türkçenin uzak bir lehçesidir, bizim şivemize aykırıdır. 'Geç' diyor. Ondan sonra Danıştay, Sayıştay, bunlar Moğolcaya göre yakıştırılmış şeyler. Kurultay diye Moğolcadan gelmiş bir kelime var. 'Canım. Moğolca da Türkçe değil midir zaten?' Değildir paşam. Moğolların ırkları başka, dilleri başka. 'Haa! dedi o zaman, başını salladı. 'Halil Nihat Bey diyormuş ki: Şûrâ-yı Devlet nerede,*

Devlet Şûrâsı nerede? Hiç Devlet Şûrâsı, Şûrâ-yı Devlet demek olur mu? Al öyleyse Danıştay! dedi. Halil Nihat yeni harflere de itirazı ile tanınmıştı. Hakkı Tarık 'Majüskülleri kullanmayalım, dizgi işi kolaylaşır' demişti. Halil Nihat 'Ben minüskülleri de kullanmasak iyi olur derim' demiş. Paşa ne yapıyor Danıştay demeyle? Bir direnişe karşı meydan okuyor ve Atatürk'ün yapamadığını yapmak istiyor. Ben birkaç defa daha kalemi vurdum. İsmet Paşa 'Geç' diyordu. Sonra 'Mühim değil dedi, siz Falih'le bir daha okursunuz.' Ertesi günü Falih Rıfkı'yı gördüğümde 'Bir bakalım' dedim. 'Ne diyorsun yahu, harfine dokundurmuyor. Dün akşam Türkiye Büyük Millet Meclisi adını zor kurtardım. Kamutay oluyordu' dedi" (Tahsin Banguoğlu, *Dil Bahisleri*, İstanbul 1987, s. 306-307).

Devlet eliyle yapılan bu müdahalelerle pek çok uydurma kelime resmî dile, öğretim diline yerleştirildi. Bu durum gerek aydınlarımızda, gerekse yeni nesillerde ana dili duygusunu ve dil şuurunu yok etti. Böylece aydın kişiler kendi ana dili ile düşünme yerine tamamen Batı dilleri ile düşünmeye, yani bir nevi fikir tercümesi yapmaya başladılar. Bu dillerle düşündüklerini ifade edemeyince de kelime uydurmaya kalktılar. Böylece fikir ve kültür hayatımız kısırlaştı. Esasen bir dilden bir dile kelime girmesi de tamamen düşünce ile ilgilidir. Eğer bir miller kendi dili ile düşünmez, kendi dili ile ilim ve sanat eserleri ortaya koymazsa, o zaman milletin diline kendisiyle düşündüğü dilin kelimeleri girer. Bugün dilimizin Batı kaynaklı kelimeler tarafından kuşatılmasının en önemli sebeplerinden biri, dilimizin aydınlarımız tarafından ihmal edilmiş olması ve düşünce dünyalarındaki bu değişikliktir. Zira bir dilin fakirliği, zenginliği, kirliliği, temizliği dilin doğrudan doğruya kendisiyle değil, o dilin taşıyıcısı olan insanla ilgilidir. Eğer bir dil ile bir şey düşünülmüyor, o dil ile bir şey üretilmiyorsa, dilin gelişip zenginleşmesi nasıl mümkün olabilir? Dil bir imkânlar alanıdır. O alanda üretim yapmak o dili kullananların görevidir. Ancak yeni üretimler yaparken de dilin işleyişini ve esretiğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Dil insandan ayrı bir varlık alanı değil, onunla birlikte var olan bir varlık alanı olup, varlık âlemini adlandırmak suretiyle yeni şekiller kazanır. Yani varlık âlemi ile dil arasında sıkı bir münasebet vardır. Bu yüzden dil olmadan düşünmenin olması mümkün değildir. Düşünme ise ancak varlık âleminde karşılığı olan, herhangi bir anlamı bulunan kelimelerle gerçekleşir. Bu yüzden yapay olarak üretilen kelimeler hemen göze çarparlar. Bunlar cümlenin, fikrin yapısında büyük boşluk meydana getirirler. Yani varlık âleminde karşılığı olmayan bir kelimenin bir fikir ifade etmesi mümkün değildir. Bu bakımdan uydurma kelimeler içi boş kalıplar gibidirler. Yeni kelimelerden ancak dilin düşünce ve işleyişi yönünden sindirilen ve halka mal olanlar dilin gelişmesine yardımcı olurlar. Uydurma olanlar ise dilin gelişmesine engel olurlar.

Bugün dilimiz ifade gücü ve anlatım bakımından geçmişte olduğundan daha iyi bir seviyededir. Onun bozulduğu ve kirlendiği yolundaki kanaatler, dilimizin tam olarak bilinmemesinden ileri gelmektedir. Bir kısım insanımızın dilimizi yanlış ve hoş olmayan bir tarzda kullanması dilin bozuk olduğu anlamına gelmez. Bu durum dili kullanan kişinin dil anlayışı, kültür ve bilgi seviyesiyle ilgilidir. Dilimizin doğru ve güzel kullanılmasını istiyorsak, insanlarımıza bunun yollarını öğretmemiz gerekir. Bu yol da iyi bir dil eğitimidir. Dilimizde görülen, daha doğrusu insanlarımızda görülen bu dil bozukluğunun sebebi, kültürsüzlük ve bilgisizliktir. Dil kültürle birlikte gelişir ve canlanır. Çünkü o, insandan ayrı olarak bulunan bir varlık alanı değil, insan kültürünü meydana getiren ve onu taşıyan bir araçtır. Dolayısıyla ilim, felsefe, sanat hepsi dilde saklıdır. Dilin taşıyıcısı olan insan, eğer konuştuğu dilde var olan kültür değerlerine sahip bulunmuyorsa, anlatım bakımından da zengin ve üstün bir dil kullanamaz. Dilimizin geçmişten bugüne taşıdığı kültür değerlerini insanlarımıza veremiyorsak onların Türkçeyi güzel kullanmalarını sağlamamız mümkün değildir.

Peki bu değerler insanlarımıza kanunla kazandırılabilir mi? Hürriyetlerin sınırsızca kullanılmasının tartışıldığı bir zamanda, dilde sınırlayıcı ve zorlayıcı yollara başvurmanın olumlu sonuçlar vereceği kanaatinde değilim. Çünkü dil kanunla meydana getirilmemiştir ki kanununla korunsun. Ancak dili güzel kullanmayı özendirici ve teşvik edici yollara başvurulabilir. Mesela son yıllarda "yabancı dil tazminatı" adı altında yabancı dilleri öğrenmeyi özendirici uygulama, Türkçe için de tatbik edilebilir. Türkçeyi güzel kullananlar ödüllendirilerek, gençlerin ana dillerine yönelmeleri sağlanabilir. Ayrıca memur alımlarında Türkçe sınav yapılarak burada üstün başarı gösterenler, bir üst dereceden göreve başlatılabilir. Bu uygulama zaman zaman hizmet süresi içinde terfilerde de yapılabilir.

Şunu belirtmek gerekir ki dilimizin gelişmesi, insanımızın ona olan ilgisine bağlıdır. Bu ise eğitimle gerçekleşecek bir husustur. İnsanlarımızın zihnine dil sevgisini, dil şuurunu, kendi diline sahip çıkma anlayışını yerleştiremezsek, dükkân tabelalarından yabancı isimleri kanunla sileriz belki, ama zihin tabelalarından asla.

Yüksek Öğretimde Türk Dili

YÖK yasasıyla birlikte üniversite programlarında yer alan ortak mecburi derslerden biri de "Türk Dili" dersleridir. Yüksek öğretimde yirmi yılı aşkın bir süredir okutulan bu derslerin amacı, çerçeve programında belirtildiği üzere: "Yüksek öğretimi tamamlamış her gence, ana dilinin yapı ve işleyiş özelliklerini gereğince kavratabilmek; dil-düşünce bağlantısı açısından, yazılı ve sözlü ifade vasıtası olarak, Türkçeyi doğru ve güzel kullanabilme yeteneği kazandırabilmek, öğretimde birleştirici ve bütünleştirici bir dili hâkim kılmak ve ana dili şuruna sahip gençler yetiştirmektir."

Yirmi yıllık bir uygulamadan sonra, yüksek öğrenim görmüş yönetici, yönlendirici, eğitici durumunda bulunan pek çok kimseden ana dili kullanımında eksiklikler ve yetersizlikler görülmesi; Türkçe kullanımı konusunda hâlâ yakınmaların olması, belirtilen amaçların gerçekleşmediğini göstermektedir. Bu başarısızlığın pek çok nedeni vardır. Öncelikle bu dersleri okutmakla görevli eleman sayısı yeterli değildir. Buna bağlı olarak fakültelerde birkaç bölüm birleştirilerek ders yapılmakta, bu ise sınıf mevcutlarını kalabalıklaştırmaktadır. 100-150 kişi gibi oldukça kalabalık sınıflarda hocanın uygulama yaptırma imkânı bulunmamaktadır. Dersi okutan elemanların haftalık ders yükü 20 saatin üzerindedir. Bu ise başarıyı olumsuz yönde etkilemektedir.

Türk dili derslerinde okutulacak konuları içine alan, iyi hazırlanmış, öğrenciyi motive edecek ders kitapları da mevcut de-

ğildir. Bazı fakültelerde, hatta bazı üniversitelerde Türk dili dersleri lüzumsuz addedilmekte; bu anlayışın tabii sonucu olarak da öğrenci dersi takip etmemekte, meslek derslerini ön sıraya alıp, Türkçe derslerini arka sıralara atmaktadır. Ayrıca, öğrenci Türkçeyi ana dili olarak yeteri kadar bildiğine inanmakta, bu yüzden de derse karşı bir isteksizlik göstermektedir.

Bütün bunların yanında, derslerin öğretimi bakımından sorumluluğun kimde olduğu belli değildir. Orta öğretimde uygulanacak programlar, okutulacak derslerin muhtevaları ve hatta dersleri öğretim metotları Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenip denetlendiği halde, üniversite seviyesinde böyle bir merkezî yönetim mevcut değildir. Bu bakımdan Türkçe öğretimi orta öğretimdeki uygulamanın bir devamı olarak, genel bir dil bilgisi mahiyetinde yapılmaktadır. Öğrenciler bu derslerde Türk dilinin yapısı ve işleyişi, dilin tarihî gelişmesi hakkında birtakım kuramsal bilgiler edinmenin ötesinde fazla bir şey kazanmamaktadırlar. Gerçi bu da yararlıdır ama yeterli değildir.

Ana dili öğretimi esasen orta öğretim seviyesinde çözümlenmesi gereken bir meseledir. Öğrenciler üniversite sıralarına yetkin bir ana dili şuuru, kültürü ve becerisi kazanarak gelmedikleri için, üniversite aslında orta öğretim kurumlarının yapması gereken ana dili öğretimi görevini de üstleniyor ve onların bu sahadaki eksiklerini tamamlıyor. Öyle ise yüksek öğretimdeki Türk dili öğretimi, ilkokul sıralarından beri süregelen on bir yıllık bir uygulamanın son halkası ve genel Türkçe öğretiminin bir parçası olarak ele alınıp değerlendirilmelidir.

Türk dili, ilkokullarda "okuma", ortaokullarda "Türkçe", liselerde "Türk dili ve edebiyatı-kompozisyon", üniversitelerde ise "Türk dili" dersi adı altında okutulmaktadır. Bu derslerde genel olarak öğrenciye şu nitelikler kazandırılmak istenmektedir: 1. Dilin millet hayatındaki önemini belirterek eğitim ve öğretimdeki yerini kavratmak 2. Öğrencilerin duyduklarını, gördüklerini, düşündüklerini sözlü ve yazılı olarak planlı, etkili ve akıcı bir

biçimde anlatabilme yeteneklerini geliştirmek. 3. Öğrencilere yaşlarına ve mizaçlarına uygun eserler okutmak suretiyle okumaktan zevk almalarını sağlayarak onlarda dile karşı güçlü bir istek uyandırmak. 4. Yazarken ve konuşurken dilin kurallarına ve estetik inceliklerine özen gösterilmesini benimsetmek. 5. Dil vasıtasıyla millî kültür değerlerini öğretip benimsetmek. 6. Dinlenme, okuma ve yazma faaliyetleri sırasında, Türkçenin ifade imkânlarını öğrenme ve bunları kullanma alışkanlığı kazandırmak.

Bütün bu davranışları kazanan öğrencinin duygu ve hayal dünyası zenginleşerek yaratıcı gücü gelişir, kültür seviyesi yükselip kendine güven duygusu kazanır, sezgi ve duyarlığı artar. Okuduğu eserler vasıtasıyla davranışlarını düzenlemek ve düşüncelerine yön vermek imkânını elde eder. Kısaca öğrenci şahsiyetini geliştirir ve onu yüceltir. Zaten dersin asıl amaçlarından biri de çocuğun kişilik gelişimini sağlamaktır.

Dil öğretimi, bilgi kazandırmaktan çok bir beceri ve alışkanlık kazandırma faaliyetidir. Bu bakımdan yapmayı ve uygulamayı gerektirir. Bunun için ana dili eğitiminde de bir yabancı dil öğretiyormuş gibi şu esasları uygulamak gerekir: 1. Dil bilgisi 2. Okuma dinleme a) Telaffuz b) Anlama c) Metin değerlendirme ç) Kelime dağarcığını zenginleştirme 3. Anlatma. a) Yazılı anlatma b) Sözlü anlatma.

1. Dilin işleyiş kurallarını ihtiva eden dil bilgisi, ana dili öğretiminde çok geniş bir faaliyet alanını kapsamaktadır. Bu yüzden üniversiteye gelinceye kadar, daha orta öğretim seviyesinde sistemli bir dil bilgisi öğretiminin gerçekleştirilmesi, dilin ses, düşünme ve işleyiş düzeninin iyice kavratılması gerekmektedir. Bunun için dil bilgisi programları ilk, orta, lise seviyelerine ayarlanmış biçimiyle metinlere dayalı olarak uygulanmalı ve zaman zaman tekrar edilmelidir. Bu tür uygulamaların öğrencilerin dil yeteneği kazanmalarında iyi sonuçlar vereceği muhakkaktır. Çünkü dil öğretiminde bilgiden çok beceri kazandırmak esas

olduğundan sürekli tekrarlamak gerekir. İyi bir dil becerisi ancak bu suretle kazanılır.

Dilin bu işleyiş kuralları bir kez öğrenildikten sonra artık yenilenmeleri gerekmez. İnsanlar her gün yeni dil bilgisi kuralları öğrenmezler. Ancak dil bir faaliyettir ve sürekli bir gelişme ve değişme hâlindedir. Fakat dildeki bu değişme ve gelişme, dildeki göstergeler yani kelimeler alanında olur. Dil insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en mükemmel bir vasıta olup iki kısımdan oluşur. Birincisi zihnî kavramları belirten "göstergeler" yani kelimeler alanı; diğeri de bu göstergeler arasındaki ilişkileri düzenleyen "kurallar topluluğu" yani dil bilgisidir. Anlatım ise göstergelerin kurallara göre düzenlenmesinden oluşan bir işlemdir. İşte dilin göstergeler alanındaki eskimiş, kullanıla kullanıla yıpranmış, etkisini kaybetmiş şekilleri zamanla değişirler ve yerlerine yenileri gelir. Bir dilin zenginliği, bir bakıma zihindeki kavramları en ayrıntılı biçimde anlatabilecek zengin kelime kadrosuna sahip olmak demektir.

2. Okuma-dinlenme. Bir dili doğru, güzel ve yetkin bir şekilde kullanabilmek için o dille meydana getirilmiş düzgün ve doyurucu örneklerin duyarak veya okuyarak iyice özümsenmesi gerekir. Bunun için bol miktarda metin incelemesi yapılmalıdır. Bu tür incelemelerde öğrenci telaffuzunu düzeltme, okuduklarını anlama, karşılaştığı yeni kelimeleri öğrenerek de kelime dağarcığını zenginleştirme imkânını elde eder. Dil başlı başına bir milletin kültür ve servetini meydana getirdiği için de bu metinler aracılığı ile o dilin sahip olduğu kültür değerlerini tanır.

3. Anlatma. Öğrencilerin gördüklerini, duyduklarını, düşündüklerini, okuduklarından ve dinlediklerinden anladıklarını dil bilgisi kurallarına uygun biçimde ifade edebilme işlemidir. Bu da yazılı ve sözlü olarak gerçekleştirilir.

Yazı yazma becerisini geliştirmek üzere yaptırılacak "kompozisyon" dersleri, sözlü anlatıma göre daha zahmetli olduğu için, okullarda genellikle geri plana atılmaktadır. Gerçekten yaz-

ma dil öğretiminde en zor safhalardan biridir. Çünkü yazı yazma hem dilbilgisi, hem kelime zenginliği hem de okuma seviyesini belirtme bakımından önemli bir göstergedir. Bir insanın dile hakimiyeti, kültür seviyesi ve zihnî yapısı yazacağı yazıda görülebilir. Sözlü ve yazılı anlatıma geçmeden önce, yukarıda da belirtildiği gibi, öğrencilere mümkün olduğu kadar çok okuma imkânı sağlanmalı ve metin incelemesi yaptırılmalıdır. Çok okuyan bir kimsenin sözlü ve yazılı anlatımda güçlük çekmeyeceği, aksine her zaman başarılı olacağı muhakkaktır. Bunun için öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmanın yanında, kolay erişebilecekleri kaliteli, ucuz ve bol kitap, dergi vs. sağlanmalıdır.

Bu kısa açıklamalardan sonra üniversitelerdeki Türk dili derslerine baktığımızda, burada, belirtilen öğretim safhalarının hepsini uygulamak, ders saatleri açısından mümkün değildir. O zaman bu dersleri genel amaçlı bir gözden geçirme dersi değil de daha özel bir şekle sokarak işlemelidir. Bunun için öğrencilerin ana dili kullanma yeteneğini belirleyen anketler düzenleyerek yaptıkları ortak yanlışlar belirlenmeli ve Türkçeyi kullanmada ortaya çıkan eksiklikler tespit edilmelidir. Bundan sonra da Türkçe öğretim elemanları, belirlenmiş olan bu dil yanlışlarının denetlenmesi yönünde uygulama yapmalıdırlar. Böyle yapılırsa Türk dili derslerini daha verimli hâle getirmek mümkün olur. Böyle yapılmayıp da bu dersler şimdiki gibi genel bir dil bilgisi dersi niteliğinde yapılırsa, yanlışlıklar ve yetersizlikler sürüp gider. Ancak bunun için yeni program geliştirilmesi gerekir. Bunu da kanaatimce üniversitelerin Türk dili ve edebiyatı bölümleri yapabilirler. Çünkü dil öğretimi konusunda bilimsel açıdan en yetkili kuruluşlar bu bölümlerdir.

Sonuç olarak, yazımın başında belirttiğim aksaklıklar giderildiği ve yukarıda kısaca temas ettiğim yeni bir Türkçe öğretim modeli uygulamaya konulduğu takdirde, üniversitelerde Türk dili derslerinin daha verimli hâle geleceği ve istenilen amaçların gerçekleşmesi yönünde ilerleme kaydedileceği muhakkaktır.

KAYNAKLAR

ADALI, Oya, *Anlamak ve Anlatmak*, Pan Yayınları, Ankara 2003.

AKARSU, Bedia, *Wilhelm Von Humboldt'ta Dil-kültür Bağlantısı*, İstanbul 1984.

AKBAYIR, Sıddık, *Cümle ve Metin Bilgisi*, Deniz Kültür, İkinci Basım, Ankara 2003.

AKSAN, Doğan, "Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1979, s. 379-387.

AKSAN, Doğan, "Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", *TDAY-Belleten 1971*, s. 253-262;

AKSAN, Doğan, *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara 1999.

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara 1996.

AKSAN, Doğan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara 2000.

AKTAŞ, Şerif – Gündüz, Osman, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ, Beşinci Baskı, Ankara 2004.

AKÜN, Ömer Faruk, *Türk Dili Karşısında Türk Münevveri*, İstanbul 1983.

ALPÖGE, Gülçin, *Çocuk ve Dil*, İsyanbul 1991.

ARAT, Reşit Rahmeti, "Türk Dilinin İnkişafı", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s. 598.

ARAT, Reşit Rahmeti, "Uygurlarda İstılahlara Dair", *TM, VII-VIII* (1942), s. 56-81.

BANARLI, Nihat Sami, "Stalin ve Dil", *Türkçenin Sırları*, İstanbul 1972, s. 222-227.

BANGUOĞLU, Tahsin, "Devlet Dili Türkçe Üzerine", *Dil Bahisleri*, İstanbul 1987, s. 221-260.

BANGUOĞLU, Tahsin, "Eski Türkçe Üzerine", *TDAY-Belleten 1964*, s. 77-84.

BANGUOĞLU, Tahsin, "Kaşgarî'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine", *TDAY-Belleten 1968*, s. 87-113;

BAŞKAN, Özcan, *Bildirişim, İnsan - Dili ve Ötesi*, Altın Kitaplar, İstanbul 1988.

BAŞKAN, Özcan, *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967.

BOMBACİ, A., *Histoire de la litterature turque*, Paris 1968.

CAFEROĞLU, Ahmet, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları", *TM, IV* (1934), s. 1-43.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, I, İstanbul 1958.

CEMİLOĞLU, Mustafa, *Türkçe Yazılı Anlatım Öğretimi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

CÜCELOĞLU, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, 20. Basım İstanbul 1999.

CÜCELOĞLU, Doğan, *İletişim Donanımları*, 2. Basım İstanbul 2002.

DEVELİ, Hayati, *Osmanlının Dili*, 3F Yayınları, İstanbul 2006.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, "Kazakistanda Bulunan Esik Kurganı", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul 1973, s. 303, 304.

DOĞAN, Günay, *Metin Bilgisi*, Multilingual, İkinci Baskı, İstanbul 2003.

DÖKMEN, Üstün, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul 1994.

DÖKMEN, Üstün, *Varolmak, Gelişmek, Uzlaşmak*, 13. Basım, İstanbul 2004.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Türk Dili Tarihi*, Akçağ, Ankara 2004.

ERDOĞAN Abdulkadir, "Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), s. 47,48.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, (Hzl. Robert Dankoff, S. Ali Kahraman, Yücel Dağlı), YKY Yay., İstanbul 2006.

FİLİZOK, Rıza, *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:115, İzmir 2001.

GABAİN, A.v., *Das Altturkische Schrifttum*, Berlin 1950.

GİRAUD, Rene, *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris 1961.

GÖKBERK, Macit, *Değişen Dünya Değişen Dil*, İstanbul 1980.

GÖKTÜRK, Akşit, *Okuma Uğraşı*, İnkilap Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1998.

GÖKTÜRK, Akşit, *Sözün Ötesi*, İnkilap Yayınları, İstanbul 1989.

İMER, Kamile, *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, 2. Baskı, Ankara 2001.

İNAN Abdülkadir, "Eski Kuran Tercümelerinin Dili Meselesi", *Türk Dili*, I/7 (Nisan 1952), s. 19-22;

KAPLAN, Mehmet vd., *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I 1839-1865*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1974.

KAPLAN, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

KAPLAN, Mehmet, *Nesillerin Ruhu*, Hareket Yayınları, İstanbul 1970.

KARAL, Enver Ziya, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 22-23.

KARAMANLIOĞLU, Ali, *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor*, İstanbul 1972.

KAYAALP, İsa, *İletişim ve Dil*, Ankara 1998.

KILIÇ, Veysel, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2002.

KORKMAZ, Zeynep, "Türkiye Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar-I*, Ankara 1995, s. 537-606.

KORKMAZ, Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara 1995.

KORKMAZ, Zeynep, Türk Dilinin Tarihî Gelişmesi ve Tarihî Devreleri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar-I*, Ankara 1995, s. 686-708.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Edirneli Nazmî", *Hayat Mecmuası*, V/107(1928), s.42-44.

LEVEND, Agâh sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1972.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1968.

MERÇİL, Erdoğan, "Anadolu Beylikleri", *DİA*, III, 138-139.

ÖKSÜZ, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi, Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara 1995.

ÖZDEM, Ragıp Hulusi, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz, Fikrî Nesir Dilimizin Gelişmesi", *Tanzimat-I*, İstanbul 1940, s.859-931.

ÖZDEMİR, Emin, *Anlatım Sanatı*, Remzi Kitapevi, İkinci Basım, İstanbul 1983.

ÖZDEMİR, Emin, *Eleştirel Okuma*, Bilgi Yayınevi, Dördüncü Basım, Ankara 2000.

ÖZKAN, Mustafa, *"Tarihî Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe", TDED, c. XXXIII* (İstanbul 2005), s.141-158.

ÖZKAN, Mustafa, *Tarih İçinde Türk Dili*, 3. Baskı, İstanbul 2004.

ÖZKAN, Mustafa, "Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit (Sade Türkçe) Hareketi", *İlmî Araştırmalar, 5*, (İstanbul 1997), s. 183-196.

ÖZKAN, Mustafa, " Yenileşme Sürecinde Türk Dili", *TDED, XXXII* (İstanbul 2005), s. 81-108.

ÖZKAN, Mustafa, "Erken Dönem Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı IX*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 399-411.

ÖZKAN, Mustafa, "Osmanlıca Nasıl Bir Dil İdi?", *Türkçe Kültürü*, İstanbul 1994, s. 76-87.

ÖZKAN, Mustafa, TÖREN, Hatice, ESİN, Osman, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Genişletilmiş 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2006.

ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Genişletilmiş 2. Baskı İstanbul 2000.

ÖZKAN, Mustafa, *Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001.

PALMER, F.R., *Semantik* (Çev. Ramazan Ertürk), Kitabiyat, Ankara 2001.

PORZİG, Walther, *Dil Denen Mucize* (Çev. Vural Ülkü), Ankara 1986.

RADO, Şevket, *Eşref Saat* İstanbul 1956.

SAĞOL Gülden, *An Inter-linear Translation of the Kur'an İnto Khawarazm Turkish, Part I: Introduction and Text, Part II: Glossary*, Harvard University 1993-19

SARAÇ, M. Yekta, *Osmanlının Şiiri*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.

SEZER, Engin, "XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Dil, Bürokrasi ve Edebiyat İlişkisi Üzerine", *Osmanlı IX*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 483-493.

SONGAR, Ayhan, *Dil ve Düşünce*, İstanbul 1986.

ŞAVKAY, Tuğrul, *Dil Devrimi, Gelenek*, İstanbul 2002.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, III. Baskı 1967.

TEZCAN, Semih, "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 271.

TİMURTAŞ, Faruk K., *Diller ve Türkçemiz*, (Haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1996.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, "Türkçenin Tarihî Gelişmesi ve Devreleri", *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul 1981, s. 51-80.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, "Osmanlı Türkçesi ve Osmanlıca", *Diller ve Türkçemiz* (Haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1996, s. 39-43.

TOPALOĞLU, Ahmet, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış SatırArası Kur'an Tercümesi, II.* İstanbul 1978.

TULUM, Mertol, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı IX*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 421-429.

Türk Dil Kurumu, *Yazım Kılavuzu*, Ankara 2005.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.

Türk Dil Kurumu, *Yabancı Kelimelere Karşılıklar*, Ankara 1995.

Türk Dil Kurumu, *Yabancı Kelimelere Karşılıklar, İkinci Kitap*, Ankara 1998.

UYGUR, Nermi, *Dilin Gücü,* İstanbul 1994.

ÜNVER, İsmail, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı IX*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 430-436.

VARDAR, Berke, *Dilbilm Sorunları,* İstanbul 1968.

VURAL, Birol, *Doğru ve Güzel Konuşma*, 3. Basım, İstanbul 2004.

İnsan, İletişim ve Dil (2007).

Ortak Dil, Konuşma ve Yazı Dili (2006).

Düşünce ve Dil (*Yüksek Öğretimde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2006, s. 32-34.

Söyleyiş (Telaffuz) ve Dil (2006)

Yazım (İmla) ve Dil (*Hizmet*, Yıl 3, Dönem 7 [Ocak-Nisan 1997], s. 35-38).

Anlatım ve Dil (2005).

Metin ve Dil (2005).

Edebiyat ve Dil (2005).

Edebiyat Öğretimi (*Hizmet*, Yıl 1, Dönem 3[Eylül-Aralık 1995], s. 35-39).

Dilde Kelimeler (Ağustos 1985).

Kültür Dilimiz (*Türk Dili*, sy. 662, 2/2007, s. 99-103).

Kültür Dilinin Oluşmasında Tercümelerin Rolü (I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, 12-13 Nisan 2007, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul).

Dinamik Bir Kültür Dilini Nasıl Oluşturabiliriz? (Türk Dil Kurumu, 75. Dil Bayramı, Dünden Bugüne Türkçe Oturumu, Dolmabahçe Sarayı, 27 Eylül 2007 Perşembe, İstanbul).

Bir Kültür Dili Olarak Osmanlı Türkçesi (Süleyman Demirel Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi, I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 23-26 Ekim 2007, Isparta).

Kitle İletişim Araçları ve Türkçe (III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 23-27 Eylül 1996, Ankara).

Türkçenin Korunması (*Kültür Dünyası*, yıl 1, sy. 2 [Haziran 1997], s. 49-50.

Yüksek Öğretimde Türk Dili (*Hizmet*, Yıl 2, Dönem 6 [Eylül-Aralık 1996], s. 33-35).

DİZİN

A
Abakan 42
Abakan Türkleri 44
Abdülhak Şinasi Hisar 59
açı 28
açık oturum 53
açıortay 28
Adalar 114
Adana ağzı 26
âdet 71
Afganistan 43
ağız 23, 24, 25
ahlak kuralları 73
ahlaki sanat 73
Ahmed Fakih 103
Ahmedî 103
Ahmed-i Dâî 103
Ahmet Bican Ercilasun 43
Ahmet Haşim 81, 86, 111
Ahmet Midhat Efendi 107
Ahmet Paşa 103
aktarma 20
alfabe 38, 39, 40, 42, 43, 52
alfabe sistemi 42
alıcı 16, 17, 18, 134
alıntı sözcük 52
alışılmamış bağdaştırma 63, 64
Alî 125
Ali Suavi 107
Allah 81
Almanca 35, 40, 50
Altay 42
Altay Türkleri 44
ana dili 13, 22, 111, 141
ana dili eğitimi 153
ana dili öğretimi 152
ana diller 92
ana düşünce 55
Ana Türkçe 88
Anadolu 92, 93, 102, 113, 114.
Anadolu ağızları 86, 108, 136
Anadolu beyleri 94
Anadolu Beylikleri 93, 114, 117
Anadolu Selçuklu Devleti 114
Anadolu Selçukluları 83, 92, 93, 103, 114, 117
Anadolu Türkçesi 93
anı 55, 69
anlam 62, 79
anlam aktarımı 21
anlam farkları 21
anlam iyileşmesi 21
anlamca kaynaşma 51
anlamdaş 24
anlatım 38, 54
anlatım biçimleri 82
anlatım bozukluğu 62
Arap 40, 79
Arap alfabesi 42, 43
Arap harfli 42
Arap imla sistemi 42
Arap yazısı 40

Arapça 47, 48, 51, 79, 80, 84, 86, 91, 92, 93, 94, 95, 102, 105, 106, 109, 110, 115, 117, 120, 124, 125, 130, 132, 135, 136, 138, 146, 147
argo 26, 27
arzu ölçüsü 105
Aslı 32
astronomi 70
Asya 92
Âşık Paşa 76, 84, 103
ataözleri 23, 60, 101
Atatürk 148
Atebetü'l-hakayık 83, 102
Avrupa 84, 92, 132
Avrupa edebiyatları 128
Aydınlı Visâlî 126
Azerbaycan 113
Azerbaycan Cumhuriyeti 45
Azeri 25, 44
Azeri sahası 114
Azeri Türkçesi 114, 115
Azeriler 43, 114

B
bağdaşıklık 62
bağdaştırma 62, 63, 64
bağlam 17, 62
bağlaşıklık 61
Bahrü'l-hakayık 103
Baki 84, 111, 120
Balasagun 90
Balkan Savaşı 146
Balkanlar 92, 114
Balkar 44
basın yayın organları 24
basit fiiller 51
Başkurt 44
Batı 80, 84,109, 145
Batı dilleri 110, 147, 148
Batı dünyası 106, 109, 127, 146
Batı edebiyatı 107
Batı edebiyatları 85
Batı kaynaklı 138
Batı Türkçesi 88, 114, 130
Batı uygarlığı 84
Batılılaşmak 145
betimleyici anlatım 57
beyit 28
Beylikler 94, 95, 103, 114
Beylikler devri 117
Beylikler dönemi 96, 117
biçim özellikleri 64
bildirişim 61
Bilge Kağan 89
bilim dili 27
birleşik fiiller 50, 51
birleşik isim 50
birleşik isimler 50
birleşik kelime 49, 50, 101
Bodisatva 90
boğumlanma 34
boğumlanma noktası34
boğumlanma tarzı 34
botanik 96
bölme 28
Brahmanizm 83, 89
Brahmi 40, 42
Buda 90
Budist 92
Budizm 83, 89, 90, 101
Bulgar 44
Bulgaristan 46

Burkancılık 91
Büyük Selçuklular 83

C
Cahit Sıtkı 86, 111
coğrafya 70
Cumhuriyet 85, 108, 110, 115

Ç
çağrışım 63, 65
Çalap 81
Çarhnâme 103
çarpma 28
çekim ekleri 35
çıkarma 28
çift ses 41
çift ünsüz 41
Çin 43
Çince 90
Çuvaş 42
Çuvaş Türkleri 44
Çuvaşça 25

D
dar yuvarlak 41
dekoratif sanatlar 73
deneme 55, 69
Devletoğlu Yusuf 84, 103
deyim 23, 60, 101
dış dünya 71
dil 14, 15, 16, 22, 30, 65, 80, 82, 83
dil bilgisi 61, 62, 63, 98, 141, 153
dil bilgisi öğretimi 153
dil bilimi 70
dil dışı 62
dil dışı gösterge 19, 20
dil dizgesi 25
dil duygusu 50
dil hazinesi 23
dil katmanları 26
Dil Kurumu bk Türk Dil Kurumu 142
din tarihi 70
Divân 124
Divan edebiyatı 105, 127
Divan-ı Hikmet 84
Divanü Lugati't-Türk 42, 84, 88, 91
Doğu Türkistan 42
dörtgen 28
durak 34
Dürretü't-Tâc 125
düşsel anlatım 57
düz yazı 34, 55
düzeltme işareti 47, 48

E
edebî dil 24, 26, 64, 93, 96, 99
edebî eser 56, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 74, 75, 76, 86, 112, 117
edebî metin 66, 67, 71
edebî tür 69
edebiyat 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 83
edebiyat dili 23
edebiyat hocası 77, 78
edebiyatçı 75
Edebiyât-ı Cedîde 129
Edirneli Nazmi 106, 126
El-ferecü ba'de'ş-şidde Tercümesi 118
elif 43

emredici anlatım 57
Ermeni 40
Eski Anadolu Türkçesi 88, 95, 102, 103, 104, 106, 115, 117
Eski Osmanlıca 117
Eski Türkçe 88, 89, 90, 91, 95, 96, 100, 101
Eski Türkiye Türkçesi 102
esnaf argosu 26
estetik 69, 73, 74, 75
estetik heyecan 74
estetik kuvvet 77
estetik zevk 74
eş biçimli 46
Evliya Çelebi 120, 124
Evliya Çelebi Seyahatnamesi 122
ezgi 37

F
Falih Rıfkı 147, 148
Fars 117
Fars dili 93
Fars edebiyatı 93
Farsça 47, 48, 79, 80, 84, 86, 91, 92, 93, 94, 102, 105, 106, 109, 110, 114, 115, 119, 120, 124, 125, 130, 132, 135, 136, 138, 146, 147
Faruk Nafiz 111
Faruk Nafiz Çamlıbel 32
Fecr-i Âti 130
felsefe 70
Ferahnâme 103
Fergana 90
Ferhat 32
Ferhengnâme-i Sadî Tercümesi 103
fıkıh 55, 69, 84, 91, 94,
fıkra 55, 69
fiil 126
Fince 39
Finlandiya Türkleri 46
folklor 70
fonetik 39
fonetik imla 39
fonetik sanatlar 68
fonetik yazım 41
Fransızca 33, 40, 52, 85, 109, 130, 146,
Fuzuli 84, 86, 111, 120

G
Gagavuz 42
Gagavuzlar 45
Garibnâme 76, 103
Garplılaşmak 145
gazeteci dili 128
gelenek 71
Genç Kalemler 108
geniş yuvarlak 41
Germiyanoğlu 117
gizli dil 27
Göktürk 40, 89, 91, 100, 102
Göktürk alfabesi 41, 42
Göktürk İmparatorluğu 89
Göktürk Kitabeleri 89
Göktürk yazısı 41
Göktürkçe 42, 89, 101
Göktürkler 89
gönderge 18, 19
göndergesel anlam 20
gönderici 18
görenek 71
gösteren 19

gösterge 19, 21, 61, 64, 65, 98, 154
göstergeler 66
gösterilen 19
gövde 35
gramer 80
gramer kuralları 40
Gülistan Tercümesi 119
Gülşehri 103
Güney Azerbaycan 114
günlük dil 26, 27, 29, 62, 63, 65, 66, 70, 74
günlük konuşma dili 120
güzel sanatlar 68, 73, 74,

H
Haçlı Seferleri 114
hadis 84, 91,94
Hakaniye Türkçesi 101
Hakkı Tarık 148
Halil Nihat Bey 147
halk dili 93, 105
Halk edebiyatı 53, 105
hareke 43
harf 38, 40
Hatiboğlu Mehmed
Hayalî 120
Hayriyye 76
hece 28, 34, 35, 41
hece alfabesi 41
hece vezni 105
heykel 68, 73
Hıristiyanlık 101
Hıristiyan 44
hikaye 55, 61, 63, 64, 69, 72, 85, 107, 128
Hoca Dehhani 103
Hoca Mesud 103
hukuk 96

I
I. Dünya Savaşı 146
II. Murad 117
Irak 43, 114

İ
İbrani 40, 44
ikilemeler 101
İkinci Dünya Savaşı 109
ileten 98
ileti 19, 67, 72
iletilen 98
iletişim 15, 16, 17, 18, 19, 29, 67, 97, 98, 107, 134
iletişim dizgesi 19
iletişim düzeni 16
iletişim kanalı 97
İlk Türkçe 88
ilke dili 24
ilmihal 94
imge 19, 63
imla 38
ince l 48
inceltme işareti 47
İngilizce 33, 35, 40, 50, 52, 109
insan dili 20
İran 43, 113, 119
İran edebiyatı 105, 117, 119, 124
İranlılar 43, 101
İslam 83, 106, 145
İslam dini 90, 101
İslam medeniyeti 42
İslam uygarlığı 116

İslam yazısı 43
İslami 88
İslamiyet 42, 43, 83, 90, 91, 92 101, 145
İsmet Paşa 147, 148
İspanyolca 39
İstanbul 60, 105, 119, 120
İstanbul ağzı 24, 26
İstanbul Türkçesi 136
İstiklal Savaşı 146
itibarî 64
iyelik 48

K
Kâbûsnâme 117
Kabusname Çevirisi 103
kafiye 28, 55
Kafkaslar 113
Kafkasya 113
kalın ünlü 48
kalıtım 15
kanal 16
kanıtlayıcı anlatım 57
Karaçay 44
Karadeniz 113
Karahanlı edebî dili 91
Karahanlı Türkçesi 90, 101, 102
Karahanlılar 42, 44, 83, 88, 90, 91, 92
Karakalpak 44
Karakalpak Özerk Cumhuriyeti 45
Karayım Türkleri 42
kare 28
karma dil 124
Kâşgar 90
Kâşgarlı Mahmud 42, 91
Kâtip Çelebi 120
kavram 19, 20, 22, 34
kaynak 16, 18, 134
Kazak 25
Kazaklar 43
Kazan 44
kef 43
Kelile ve Dimne Çevirisi 103
kelime 23
kelime dağarcığı 49
kelime grubu 51
kelime hazinesi 111, 117
kelime haznesi 25, 35
Kemaloğlu 103
Kerem 32
Kıbrıs 46
Kınalızâde Alî 120
Kırgız 25, 44
Kırım 44
kısa ünlü 42, 43
Kısasü'l-enbiya tercümeleri 94
kinaye 28
Kiril 40
Kiril alfabesi 44, 45, 46
kişiler arası iletişim 18
Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-şerîfe 103
kitle iletişim araçları 24, 134, 135, 137, 138, 140
kitle iletişimi 134
Klasik Osmanlı Türkçesi 124, 125
kod 16, 17, 19
konferans 53
konuşma dili 23, 24, 25, 26, 33, 40, 95, 99, 128
Konya ağzı 26
kök 28, 35

kök birliği 83
köken imlası 39
Köktürk 101
Köl Tigin 41
Kumuk Türkleri 44
Kur'an 84, 91
Kur'an tercümeleri 92, 94, 95
Kur'an tercümesi 104
Kur'an yazısı 43
kurmaca 64, 65, 71
Kutadgu Bilig 83, 88, 102
Kuzey Azerbaycan 114
Kül Tigin 41
külhanbeyi argosu 26
kültür 79, 80, 83,
kültür değerleri 77
kültür değişmeleri 80
kültür dili 38, 84, 96
kültür faaliyetleri 79
Kyrillos 44

L
lam 43
Lamiî Çeşebi 120
Latin 40
Latin alfabesi 40, 45
Latin harfleri 46
Latince 116
lehçe 23, 24, 25
Letâifnâme 103
Leylâ 32
Lisân-ı Osmânî 114, 115
Lisân-ı Türkî 115

M
Mahremi 106
makale 55, 61, 69, 85, 107, 128
Malazgirt Zaferi 92, 102
Mani 40
Maniheist 92
Maniheizm 83, 89, 90, 101
Manihey 42
Mantıkuttayr 103
manzum eser 55
masal 71
Maveraünnehir 90, 92
Meâlimü'l-yakîn 121
mecaz anlam 65
Mecnun 32
Mehmet Âkif 76
Mehmet Kaplan 77, 132
mektup 55, 69
menâkıbnâme 120
mensur eser 55
Mercimek Ahmed 117
mesaj 16, 17, 18, 19, 28, 55, 97
Mesnevi 76
Meşrutiyet 146
metin 61
Mevlânâ 76, 103
Mevlid 103
Mısır 113
millet-i Osmâniye 115
millî dil 85
millî edebiyat 85, 108
Milli Eğitim Bakanlığı 142, 143, 152
millî kültür 80, 82
mimari 68, 73
mimarlık 68
Modern Türkiye Türkçesi 130
Moğolca 147
Moğollar 114
Moldova Parlamentosu 45

Muallim Naci 107
Muhammed b. Hamza 104
musiki 73
mücerred 30
Müslüman 40, 83
müşahhas 30
müzik 68

N
Nâbî 76
Naimâ 125
Namık Kemal 107, 111
nasihatname 94
nazım 55
Necati 84, 103
Necati Bey 126
Nedim 84, 86, 111, 120
Nergisî 125
nesir 55
nesne 54
nesnel 72
nesnel anlatım 58
Nesturîlik 89, 101
nispet eki 48
Nogay 44
noktalama işaretleri 34

O
objektif bilgi 72
Oğuz boyları 92, 102, 114
Oğuz lehçesi 114
Oğuz şivesi 102
Oğuz Türkçesi 95, 115
Oğuzca 93, 95
Oğuzlar 92, 102, 114
Orhun 100
Orhun Abideleri 41, 89
Orta Asya 88, 92, 102, 113
orta hece 35
orta öğretim 152, 153
Orta Türkçe 96
ortak dil 17, 23, 24, 26, 27, 136, 138
Ortak Türk Alfabesi 45
Osmanî 115
Osmanlı Beyliği 114
Osmanlı Devleti 84, 114, 115, 117, 119, 132
Osmanlı dili 114
Osmanlı edebiyatı 107
Osmanlı İmparatorluğu 106, 115, 120
Osmanlı Türkçesi 84, 102, 115, 116, 130, 132, 133, 146
Osmanlı Türkleri 42
Osmanlıca 103, 106, 114, 115
Osmanlılar 83, 114

Ö
öbek 54
öğrenci argosu 26
ölçü 55
Ömer Seyfettin 108
Ön Türkçe 88
Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri 43
öykü 57
öyküleme 57
Öz Türkçe 115
Özbek 25, 43, 44
Özbekistan Cumhuriyeti 45
özne 54, 61
öznel anlatım 58

P
panel 53
paragraf 55
perde 36
perdelenme 36
pes 36
plastik sanatlar 68
poetique 65
psikoloji

R
Radyo ve Televizyon Üst Kurulu 142
resim 68, 73
resmî dil 24, 107, 148
Risaletü'n-nushiyye 103
riyaziye 94
roman 55, 61, 63, 64, 65, 66, 69, 72, 85, 107, 128
Romanya 46
Rönesans 145
röportaj 61
Rum 40
Rumeli 113
runik alfabe 41
Rus 44
Rusya Federasyonu 44

S
Sade Türkçe 115
saf dil 80
Safahat 76
sanat 74
sanat eseri 73
sanat işlevi 66
sanat metinleri 63, 64
sanatçı 73
Sanskritçe 90
Sarı Uygur 42
satır-arası tercümeler 95
saz şairleri 105
Selanik 108
Selçuklu Devleti 93
Selçuklular 94, 117
sentaks 95
Servet-i Fünûn 129
Servet-i Fünûncular 130
ses 13, 31, 33, 62, 64, 79
ses âhengi 93
ses bilimi 28
ses birimi 19
ses dizgeleri 22
ses düzeni 33
ses imlası 39
ses olayı 36
ses olayları 40
ses organları 34
ses perdeleri 37
ses sistemi 41
ses telleri 36
ses titreşimi 36
ses tonları 33, 38
ses tonu 35
seyahat 55
Seyahatnâme 124
Sırp 44
simge 33
siyasetname 94
siyer tercümeleri 94
Slav 44
Soğd 40, 42
Soğd alfabesi 42
Soğdlar 101

Soğdca 90
sohbet 69
somut 30
sosyal bilim 77
sosyal çevre 14
sosyal çevre 23, 70, 71
sosyal hayat 69, 70, 74, 82
sosyalleşme 14
Sovyetler Birliği 44
soyut 30
söz dağarcığı 29, 95, 120
söz dizimi 22, 31, 33, 98
söz sanatları 70, 75, 77
söz varlığı 26, 91, 101, 103, 108
sözlü anlatım 53, 56, 75,
sözlü edebiyat 93
sözlü ifade 38
sözlük anlamı 66
standart dil 136
Sultan Selim 21
Sultan Veled 103
Suriye 113, 114
Süheyl ü Nevbahar 103
Süleyman Çelebi 103
Süryani 40
süsleme sanatları 68

Ş
Şamanizm 101
şedde 48
şekil 31, 62, 79, 80
şekilci imla 39
şekilci yazım 40
Şemseddin Sami 107
Şeyh Galib 84
Şeyhî 103, 117
Şeyhoğlu Mustafa 84
Şeyyat Hamza 103
şiir 34, 55, 61, 63, 66, 69, 72, 77
şiir dili 64, 126
şiiriyet işlevi 65
Şinasi 129
Şirin 32
Şûrâ-yı Devlet 147

T
Tahsin Banguoğlu 147
Tanrı 81
Tanzimat 85, 106, 107, 109, 114, 115, 127, 130, 145, 146
Tanzimat edebiyatı 127, 128
Tanzimat fermanı 127
Tanzimat nesri 128
Tanzimatçılar 107, 115, 129
tarih 70, 80
tartışma 53
tartışmacı anlatım 57
tasarım 20, 64
tasvir 57
tasvir fiilleri 51
Tasvir-i Efkâr 129
Tatarca 147
Tataristan Cumhuriyeti 45
Tatarlar 147
Tatavlalı Mahremi 126
tefsir 95
tek anlamlı 27
telaffuz 33, 48
temel anlam 20
Temel Britannica 58
temel söz varlığı 101
tenkit 55, 69, 85, 107, 128
tenvin 48

terim 27, 28, 29, 60
Tezkiretü'l-evliya tercümeleri 94
tıp 94, 96
Tibetçe 90
titreşim 36
tiyatro 61, 68, 69, 85, 107, 128
tiz 36
Toharca 90
ton 36
ton değişmeleri 37
ton yüksekliği 36
tonlama 33, 37
Tonyukuk 41, 89
toplama 28
toplum hayatı 72
Trakya 92
Tunyukuk krş. Tonyukuk 41
Tuva 42
Tuvalar 44
tümleç 54
türemiş fiiller 51
Türk 79, 82, 83, 86, 89, 92, 102, 105, 117, 119
Türk birliği 114
Türk boyları 113
Türk Cumhuriyeti 44
Türk devletleri 90, 101
Türk Dil Kurumu 85, 108, 110, 142
Türk dili 42, 81, 85, 86, 88, 89, 95, 104, 113, 114, 120
Türk edebiyatı 75, 90, 105, 127
Türk kültürü 84, 86
Türk lehçeleri 44
Türk milleti 75, 82, 115, 145, 146
Türk yazı dili 105, 114
Türk yenileşme edebiyatı 127
Türkçe 25, 33, 41, 43, 45, 46, 48, 52, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 95, 96 100, 103, 105, 107, 108, 109, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 126, 128, 135, 139, 140, 143, 144, 145, 150, 151
Türkçe sesletim 52
Türkî 115
Türki-i Basit 106, 126
Türkiye 45, 85, 109, 128
Türkiye Büyük Millet Meclisi 148
Türkiye Türkçesi 24, 44, 45, 46, 114, 115, 136
Türkler 42, 43, 44, 83, 84, 90, 91, 101, 113, 132
Türklük 113
Türkmen 25, 44
Türkmen Türkleri 43
Türkmenistan Cumhuriyeti 45
Türkmenler 43, 114
türkü 71

U
Ukrayna 44
ulama 36
ulusal dil 24
Uygur 40, 89, 91, 102
Uygur devresi 88
Uygur harfleri 88
Uygur sahası 88
Uygur Türkleri 44, 89, 101
Uygur yazı dili 91
Uygur yazısı 42, 89, 101

Uygurlar 42, 43, 83, 89, 90, 91, 92, 101
uzatma harfleri 42, 43
uzun ünlü 42, 43, 47, 48, 135

Ü
üçgen 28
ünlü 36, 41, 43, 48
ünsüz 36, 41, 43, 48

V
vav 43
verici 16, 18
Veysî 125
Vikaye Tercümesi 103
vurgu 33, 35, 38
vurgulu ekler 35

Y
Yahya Kemal 86
Yakub Bey 117
Yakut 42, 44
Yakutça 25
yamuk 28
yan anlam 65
yardımcı düşünce 55
yazı 16, 38
yazı dili 24, 25, 26, 29, 33, 38, 82, 85, 93, 95, 101, 102, 128
yazı sistemi 38, 40
yazılı anlatım 38, 62
yazılı edebiyat 75
yazılı ifade 38
yazılı verimler 55
yazım 33, 38, 39, 52
yazım kılavuzu 49
yazım kuralları 39
yazım sistemi 39, 43
ye 43
Yedisu 90
Yeni lisan 108, 130
Yeni Mecmua 108
Yenisey 100
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi 120
Yugoslavya 46
Yunan 44
Yunanca 116
Yunanistan 46
Yunus Emre 76, 84, 93, 103
Yusuf Has Hacib 91
Yusuf u Züleyha 103
yuvarlak ünlü 42
yüklem 54, 61
yükleme hâli eki 48

Z
zarf- fiil 51, 126
zengin alfabe 39
Ziya Gökalp 108
zooloji 94

İNSAN, İLETİŞİM VE DİL

PROF. DR. MUSTAFA ÖZKAN

İnsan ilişkilerinin temeli dile dayanmaktadır. Bu sebeple bütün hayat deneyi ister istemez dile yansır. Sabahtan akşama kadar konuşan, bütün duygu, düşünce ve hareketlerini dil ile ifade eden insan, dili kendi varlığına uydurur. Biz dil sayesinde bizden çok önce yaşamış insanlarla ilişki kurabildiğimiz gibi, bizden çok uzakta yaşayan insanlarla da görüşmeden anlaşabiliriz. Dil zaman ve mekân engellerini aşarak insanlar arasında duygu ve düşünce ortaklığını gerçekleştirir. Milletin bütün bireylerini ve her yeni nesli tarihin en eski kaynaklarına kadar götüren ve onlarla millî tarih arasında köprü kuran tek araç dildir.

Elinizdeki kitapta dilin kullanım alanlarıyla ilgili yazılar yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı dilin iletişim boyutuyla ilgili genel nitelikte yazılardır. Bir kısmı ise kültür – dil münasebetiyle ilgili olup Türkçenin sorunları üzerinedir.

978-605-5688-00-4